

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

МЕЛЬНИК КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, професор
д.е.н., професор
В.В. Лимар
«_____» _____ 2025 р.

**Роль жінок у політичному житті арабських країн:
перспективи та виклики**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Освітня програма «Міжнародні комунікації та медіація в умовах
конфліктного врегулювання»

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник: Лимар В.В., професор
д.е.н., професор кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики

Оцінка: ____ / ____ / ____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:
Гижко А.П.

(підпис)

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Мельник К.О. Роль жінок у політичному житті арабських країн: перспективи та виклики. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», Освітня програма «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Донецький Національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

У роботі досліджено участь жінок у політичних процесах арабських країн у контексті традиційних суспільних норм та сучасних викликів. Проаналізовано історичні, культурні та релігійні чинники, що впливають на політичну активність жінок у регіоні. Висвітлено досвід політичної участі жінок у різних арабських державах, зокрема у парламентській діяльності, урядових структурах та громадських рухах. Дослідження базується на принципах історизму, системності, гендерного підходу, наукової об'єктивності; застосовані порівняльно-історичний та соціокультурний методи. Особлива увага приділена аналізу правових механізмів забезпечення гендерної рівності, впливу міжнародних організацій на розширення політичних прав жінок та перспектив їх політичної емансипації в умовах модернізації арабського суспільства.

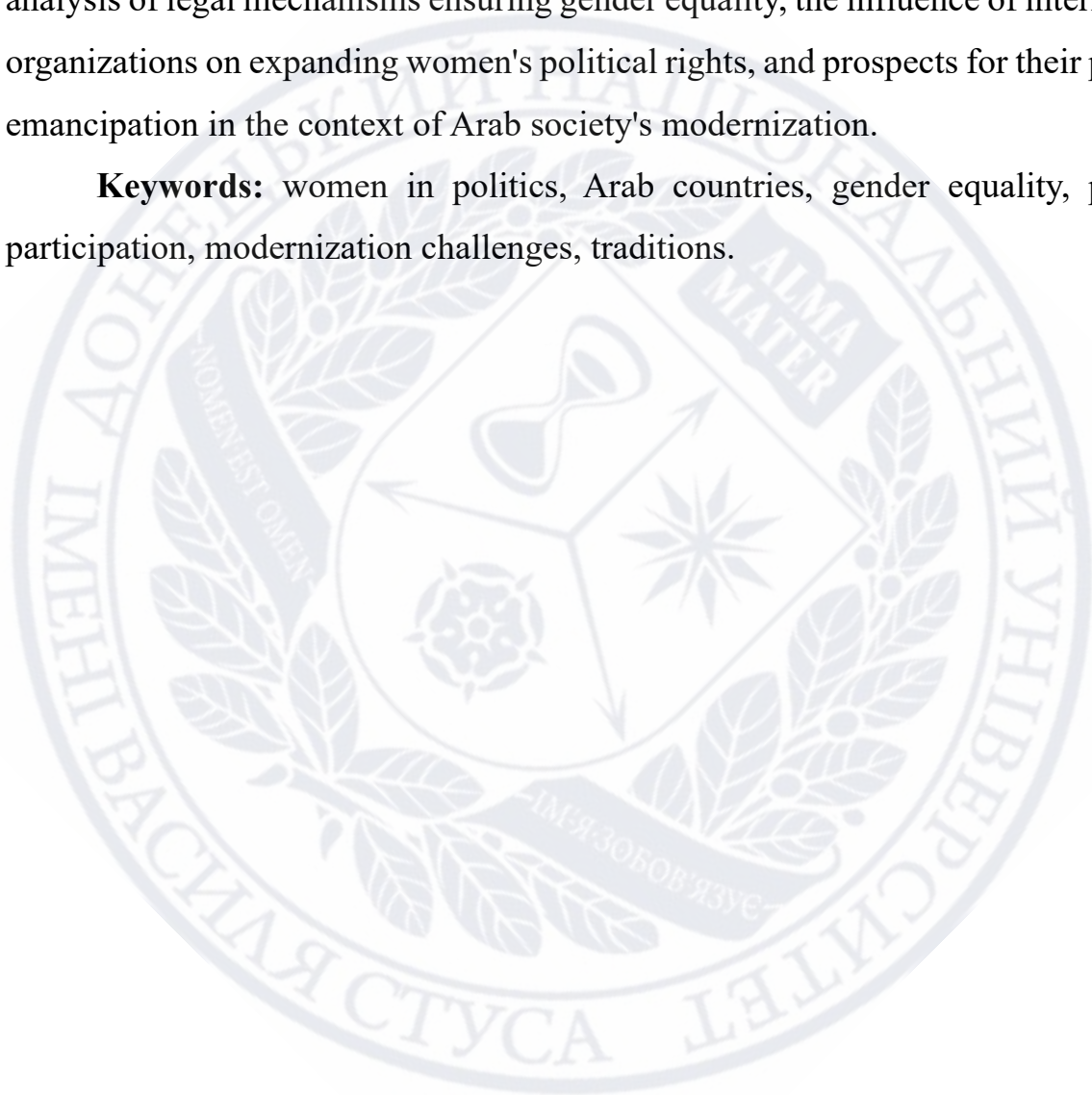
Ключові слова: жінки в політиці, арабські країни, гендерна рівність, політична участь, виклики модернізації, традиції.

Melnyk K.O. The Role of Women in the Political Life of Arab Countries: Prospects and Challenges. Specialty 291 «International Relations, Social Communication and Regional Studies», Educational Programme «International communications and Mediation in Conflict Settlement Conditions». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2025

The work examines women's participation in political processes in Arab countries in the context of traditional social norms and contemporary challenges. Historical, cultural and religious factors influencing women's political activity in the

region are analyzed. The experience of women's political participation in various Arab states is highlighted, particularly in parliamentary activities, government structures, and civil movements. The research is based on the principles of historicism, systematicity, gender approach, scientific objectivity; comparative-historical and sociocultural methods are applied. Special attention is paid to the analysis of legal mechanisms ensuring gender equality, the influence of international organizations on expanding women's political rights, and prospects for their political emancipation in the context of Arab society's modernization.

Keywords: women in politics, Arab countries, gender equality, political participation, modernization challenges, traditions.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК В АРАБСЬКОМУ РЕГІОНІ	10
1.1 Історіографія проблеми ролі жінок у політичному житті арабських країн	10
1.2 Джерельна база дослідження	13
1.3 Методологічні засади дослідження	17
РОЗДІЛ 2 ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК В АРАБСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ	20
2.1 Еволюція становища жінок у політичному житті арабських країн: історична ретроспектива	20
2.2 Вплив ісламської традиції та релігійно-правових норм на політичну активність жінок	28
2.3 Соціокультурні чинники та патріархальні стереотипи як бар'єри політичної емансипації жінок	36
РОЗДІЛ 3 СУЧАСНИЙ СТАН УЧАСТІ ЖІНОК У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ	45
3.1 Нормативно-правові механізми забезпечення гендерної рівності у політичній сфері	45
3.2 Представленість жінок у парламентах, урядових структурах та на керівних посадах	52
3.3 Регіональні особливості політичної участі жінок у країнах Перської затоки, Магрибу та Машрику	62
РОЗДІЛ 4 ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РОЛІ ЖІНОК В АРАБСЬКОМУ РЕГІОНІ	79
4.1 Основні перешкоди на шляху до політичної емансипації жінок: структурний аналіз	79

4.2 Роль міжнародних організацій та громадянського суспільства у просуванні гендерної рівності	87
4.3 Перспективи трансформації політичної участі жінок в умовах модернізації арабських суспільств	96
ВИСНОВКИ	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	113

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема гендерної рівності у політичній сфері залишається однією з найбільш дискусійних у сучасному світі. Особливої актуальності вона набуває в контексті арабських країн, де традиційні суспільні норми, релігійні установки та культурні особливості створюють специфічне середовище для реалізації політичних прав жінок. На початку XXI століття арабський регіон переживає складні трансформаційні процеси, що супроводжуються як спробами модернізації політичних систем, так і зростанням консервативних тенденцій, які безпосередньо впливають на становище жінок у суспільстві.

Події «Арабської весни» 2010-2011 років продемонстрували активну участь жінок у політичних протестах та суспільних рухах, що актуалізувало питання їхньої ролі в процесах демократизації та державотворення. Водночас постреволюційний період виявив глибокі суперечності між прагненнями до гендерної рівності та консервативними силами, які прагнуть зберегти традиційний патріархальний порядок. Ці суперечності особливо гостро проявляються у політичній сфері, де жінки досі залишаються значною мірою недопредставленими на всіх рівнях прийняття рішень.

Актуальність дослідження зумовлена також міжнародними зобов'язаннями арабських держав у сфері прав людини та гендерної рівності. Більшість країн регіону ратифікували Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) та взяли на себе зобов'язання щодо досягнення Цілей сталого розвитку, зокрема Цілі 5, що передбачає забезпечення гендерної рівності. Однак практична реалізація цих зобов'язань стикається зі значними труднощами, пов'язаними зі специфікою політичних режимів, релігійним чинником та соціокультурними особливостями регіону.

Геополітичне значення арабського регіону для України, зокрема в контексті розвитку двосторонніх відносин, економічного співробітництва та

культурного діалогу, робить вивчення соціально-політичних процесів у цих країнах важливим для вітчизняної науки про міжнародні відносини. Розуміння ролі жінок у політичному житті арабських суспільств дозволяє глибше досягнути динаміку суспільних трансформацій у регіоні, спрогнозувати можливі сценарії його розвитку та ефективніше будувати міжнародну співпрацю.

Крім того, дослідження гендерного виміру політики в арабських країнах має важливе значення для компаративних студій, оскільки дозволяє виявити універсальні та специфічні закономірності політичної емансипації жінок у різних культурних та релігійних контекстах. Це, у свою чергу, збагачує теоретичний апарат гендерних досліджень та сприяє розвитку міждисциплінарного підходу до вивчення політичних процесів.

Об'єктом дослідження є соціально-політичні процеси участі жінок у політичному житті арабських країн.

Предмет дослідження – механізми, умови, інституційні та соціокультурні фактори, що визначають рівень, форми та ефективність політичної участі жінок у державах арабського регіону, а також ключові виклики та перспективи її розвитку.

Метою дослідження - комплексно проаналізувати роль жінок у політичному житті арабських країн, виявити основні бар'єри та сприятливі чинники їх політичної активності, а також визначити перспективи розширення їхньої участі в політичних інститутах та процесах у контексті сучасних трансформацій регіону.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- здійснити аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії проблеми ролі жінок у політичному житті арабських країн;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження та обґрунтувати методологічні підходи до вивчення політичної участі жінок в арабських суспільствах;

- простежити історичну еволюцію становища жінок у політичному житті арабських країн та виявити ключові етапи їхньої політичної емансипації;
- проаналізувати вплив ісламської традиції, релігійно-правових норм та соціокультурних чинників на політичну активність жінок у регіоні;
- дослідити сучасний стан нормативно-правового забезпечення гендерної рівності у політичній сфері арабських держав;
- визначити рівень представленості жінок у парламентах, урядових структурах та на керівних посадах, виявити регіональні особливості їхньої політичної участі;
- ідентифікувати основні виклики та перешкоди на шляху до політичної емансипації жінок в арабському регіоні;
- оцінити роль міжнародних організацій та громадянського суспільства у просуванні гендерної рівності в політичній сфері;
- окреслити перспективи трансформації політичної участі жінок в умовах модернізації арабських суспільств.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від кінця ХХ століття до сьогодення, що дозволить простежити динаміку політичної участі жінок в епоху глобалізації, на етапі «Арабської весни» та в постреволюційний період. Одночасно, для розуміння історичного контексту, у роботі здійснюється ретроспективний аналіз ключових етапів еволюції становища жінок у політичному житті арабських суспільств з часів національно-визвольних рухів середини ХХ століття.

Результати магістерської роботи апробовано на Міжнародній науковій інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 9-10 жовтня 2025 р.) з темою: Квотна система представництва жінок у парламентах арабських країн: досвід Йорданії та Лівану

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 122 сторінки. Список використаних джерел налічує 137 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК В АРАБСЬКОМУ РЕГІОНІ

1.1 Історіографія проблеми ролі жінок у політичному житті арабських країн

Проблематика участі жінок у політичному житті арабських країн почала привертати увагу дослідників у другій половині XX століття. Це було пов'язано з процесами деколонізації, формуванням незалежних арабських держав та національно-визвольними рухами, у яких жінки відігравали помітну роль. Однак систематичне наукове вивчення цієї теми розпочалося лише в останні десятиліття, коли гендерні дослідження оформилися як самостійна галузь науки, а питання прав жінок стали невід'ємною частиною дискурсу про демократизацію та модернізацію арабських суспільств.

Західна історія спостерігала за розвитком політичних ролей арабських жінок, починаючи від пасивності, пригнобленості жінок до більш нюансового погляду, що визнає їх агентність. та різні випадки, що сталися. Фатіма Мерніссі, марокканська соціологиня, зробила ключовий вплив на дослідження питань жінок у мусульманських громадах. "Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society" та "The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam". Мерніссі доводила, що жіноче гноблення не було нормою, а, навпаки, патріархальним тлумаченням релігійних текстів [1],[2].

Важливим напрямком західних досліджень стало вивчення правових аспектів становища жінок в арабських країнах. Варто відзначити роботи Ліїли Ахмед, яка у своїй праці "Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate" ґрунтовно проаналізувала історичні трансформації гендерних норм у мусульманських суспільствах від раннього ісламу до сучасності. Вона продемонструвала, що сучасні дискусії про права жінок у мусульманському

світі мають глибокі історичні корені та є продовженням вічних дебатів щодо тлумачення релігійних догм[3].

Після подій 11 вересня 2001 року та особливо після «Арабської весни» 2010-2011 років цікавість західних дослідників до питання політичної участі жінок в арабському регіоні швидко зріс. З'явилося безліч актуальних праць, які присвячені аналізу ролі жінок у революційних подіях та постреволуційних трансформаціях. Особливо цінними є дослідження Наоми Сакр, яка у роботах "Women and Media in the Middle East: Power through Self-Expression" та інших публікаціях аналізує роль жінок у медіа-просторі арабських країн, що безперечно є важливим аспектом їхньої політичної комунікації та впливу на громадську думку[4].

Значний внесок у розуміння механізмів політичної участі жінок зробили дослідження, присвячені аналізу квотних систем у політичній сфері. Дріда Кандійоті у своїх працях розглядає гендерну політику держав Близького Сходу в контексті феномену, який вона називає "патріархальною угодою", коли держава надає жінкам певні права в обмін на збереження традиційних гендерних ролей у приватній сфері. Цей концептуальний підхід виявився надзвичайно продуктивним для аналізу суперечливого характеру гендерної політики багатьох арабських режимів[5].

Не можна оминати увагою праці, що досліджують ісламський фемінізм як особливий напрямок гендерної думки, що виник всередині мусульманських суспільств. Маргот Бадран у роботі "Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences" аналізує, як мусульманські феміністки переосмислюють релігійні тексти для обґрунтування гендерної рівності, залишаючись при цьому в рамках ісламської традиції. Це дослідження важливе для розуміння того, що боротьба жінок за політичні права в арабських країнах не обов'язково означає відмову від релігійної ідентичності, а може відбуватися в рамках ісламського дискурсу[6].

Арабська дослідницька традиція вивчення ролі жінок у політичному житті має свою специфіку, оскільки арабські науковці поєднують академічний аналіз з активістською позицією та особистим досвідом життя в суспільствах, які вони досліджують. Крім уже згаданої Фатіми Мерніссі, важливий внесок зробила єгипетська дослідниця Наваль Ель-Саадаві. Вона у своїх численних працях поєднує феміністську критику з аналізом соціально-економічних коренів гендерної нерівності, наголошуючи на взаємозв'язку між політичним авторитаризмом та пригніченням жінок[7].

Вітчизняна історіографія проблеми ролі жінок у політичному житті арабських країн є значно менш розвиненою порівняно із зарубіжною, що зумовлено кількома чинниками. По-перше, українська орієнталістика традиційно зосереджувалася на інших аспектах дослідження арабського світу – історії, культурі, літературі, економічних відносинах. По-друге, гендерні студії в Україні почали активно розвиватися лише після здобуття незалежності, і довгий час їхній фокус був зосереджений на внутрішніх проблемах гендерної рівності. По-третє, обмежений доступ українських дослідників до польових досліджень в арабських країнах та мовні бар'єри ускладнювали вивчення цієї проблематики.

Водночас останніми роками спостерігається зростання інтересу українських науковців до гендерних аспектів політичного життя арабського регіону. Окремі аспекти цієї проблематики розглядаються в працях українських дослідників-арабістів та фахівців з міжнародних відносин.

В українських наукових журналах періодично публікуються статті, присвячені окремим аспектам становища жінок у мусульманських країнах. Особливу увагу українські дослідники приділяють правовим аспектам гендерної рівності, аналізу впливу міжнародних норм та стандартів на національне законодавство арабських держав, а також компаративним дослідженням, що порівнюють ситуацію в різних регіонах ісламського світу.

В історіографії існують різні, іноді суперечливі інтерпретації ролі жінок у політичному житті арабських країн. Одні дослідники наголошують на пригніченні та дискримінації жінок, представляючи їх переважно як жертв патріархальних структур. Інші підкреслюють агентність жінок, їхню здатність до опору та створення альтернативних просторів політичної участі. Треті застерігають від універсалістських підходів, що нав'язують західні уявлення про гендерну рівність, та наголошують на необхідності розуміти гендерні відносини в їхньому культурному контексті. Ці дебати відображають ширші дискусії в гендерних та постколоніальних студіях і залишаються актуальними досі.

Таким чином, можна зробити висновок, що дослідження ролі жінок у політичному житті арабських країн є міждисциплінарною галуззю, що перебуває на перетині кількох наукових напрямків та існує значна різноманітність підходів та інтерпретацій, що свідчить про складність та багатоаспектність досліджуваної проблеми. В історіографії залишаються певні лакуни, зокрема бракує порівняльних досліджень, що охоплювали б весь арабський регіон, недостатньо вивчені механізми політичної мобілізації жінок на локальному рівні, потребує подальшого дослідження вплив нових медіа та соціальних мереж на політичну активність жінок. Ці прогалини визначають актуальність та наукову новизну даного дослідження, яке прагне внести свій внесок у вітчизняну науку про міжнародні відносини та регіональні студії.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерело база будь-якого наукового дослідження показує його правдивість, глибину та справедливість. У разі вивчення роль жінок у політичному житті арабських країн великим значення має різноманітність та представлення джерел, адже ця тема стоїть на перетині різних предметів і потребує включення матеріалів різного типу – від офіційних паперів до особистих свідчень. Джерельна база цього дослідження є складною та

багатошаровою, що дозволяє повноцінно аналізувати проблеми які вивчаються та забезпечити актуальність висновків.

Першу та найважливішу групу джерел становлять міжнародні нормативно-правові документи у сфері прав людини та гендерної рівності. Фундаментальне значення має Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році [8]. Цей документ встановлює міжнародні стандарти гендерної рівності, які мають дотримувати держави-учасниці, включаючи більшість арабських країн. Резолюції Ради Безпеки ООН, зокрема Резолюція 1325 про жінок, мир та безпеку, прийнята у 2000 році, та наступні резолюції цієї тематики розширюють розуміння політичної ролі жінок, особливо в контексті конфліктів та постконфліктної відбудови [9]. До цієї ж групи належать документи спеціалізованих агенцій ООН, насамперед структури "ООН-жінки" (UN Women), яка регулярно публікує аналітичні звіти про становище жінок у різних регіонах світу, включаючи арабські країни [10].

Другу велику групу джерел становлять національні нормативно-правові акти арабських країн. Насамперед, це конституції держав, які визначають основні права громадян, включаючи політичні права жінок. Аналіз конституційних положень дозволяє виявити як формальне закріплення принципу гендерної рівності, так і можливі обмеження політичних прав жінок. Важливими є виборчі закони, що регулюють процедури формування представницьких органів влади та можуть містити положення про гендерні квоти чи інші механізми забезпечення участі жінок у політичному процесі. Законодавство про політичні партії та громадські організації визначає правові рамки колективної політичної діяльності, що має особливе значення для розуміння можливостей жінок об'єднуватися для захисту своїх інтересів.

Третю групу джерел становлять офіційні статистичні матеріали, які дозволяють кількісно оцінити участь жінок у політичному житті. Це дані

національних статистичних служб арабських країн про кількість жінок у парламентах, урядах, на керівних посадах у державному управлінні [11]. Важливим джерелом статистичної інформації є бази даних міжнародних організацій, зокрема Міжпарламентського союзу, який систематично збирає та публікує дані про гендерний склад парламентів усіх країн світу [12]. Статистичні матеріали Всесвітнього економічного форуму, який щорічно публікує Глобальний індекс гендерного розриву, дозволяють порівнювати арабські країни між собою та з іншими регіонами світу за показниками політичної участі жінок [13]. Ці кількісні дані є незамінними для виявлення динаміки змін та регіональних особливостей.

Четверту групу становлять матеріали засобів масової інформації. Публікації в арабських газетах та журналах, як друкованих, так і електронних, відображають суспільні дискусії про роль жінок у політиці, висвітлюють конкретні випадки політичної діяльності жінок, містять інтерв'ю з жінками-політиками. Особливо цінними є матеріали незалежних медіа та жіночих видань, які часто більш критично висвітлюють проблеми гендерної нерівності. Окрему увагу слід приділити соціальним мережам, які в останнє десятиліття стали важливим простором політичної комунікації та мобілізації в арабських країнах. Матеріали блогів, дописи у Фейсбуці, Твіттері та Інстаграмі жінок-активісток та політикинь дозволяють побачити їхню позицію безпосередньо, без посередництва традиційних медіа.

П'яту групу джерел становлять мемуари, автобіографії та інтерв'ю жінок-політиків, активісток, правозахисниць. Вони дають унікальну можливість побачити політичний процес очима його учасниць, зрозуміти мотивацію їхньої діяльності, виклики, з якими вони стикалися. Спогади піонерок жіночого руху в арабських країнах, таких як єгипетська феміністка Худа Шаараві чи ліванська письменниця та активістка Назіра Зайн ад-Дін, дозволяють реконструювати ранню історію боротьби за політичні права жінок. Сучасні автобіографічні тексти, зокрема мемуари Тавакуль Карман, дають

розуміння того, як жінки навігують у складному політичному ландшафті авторитарних режимів та консервативних суспільств [14],[15],[16]

Шосту групу становлять релігійні тексти та їхні інтерпретації, які мають велике значення для розуміння дискурсу про роль жінок у мусульманських суспільствах. Це безпосередньо Коран та Сунна, а також численні коментарі та тлумачення релігійних авторитетів. Важливими є фетви (релігійно-правові висновки) сучасних ісламських богословів з питань політичних прав жінок, які відображають різні течії в ісламській думці – від консервативних до реформістських. Праці ісламських феміністок, які пропонують альтернативні інтерпретації релігійних текстів на підтримку гендерної рівності, становлять особливий інтерес як приклад дискурсивної боротьби за переосмислення традиції [17],[18].

При роботі з джерелами застосовувався критичний підхід, що передбачає оцінку достовірності, повноти та об'єктивності інформації. Обов'язковою була контекстуалізація джерела: необхідно було проаналізувати умови його створення та можливі упередження журналіста або редактора. Тобто офіційні документи могли містити внутрішню інформаційну самодостатність, медіа-матеріали були більш чи менш об'єктивними виходячи з напрямку, статистичні довідники часто були незавершеними або маніпульованими. Цей принцип доповнювався перехрестною перевіркою інформації та критичним аналізом дискурсивних ходів, на яких базувалася авторська інтерпретація отриманої аналітичної інформації.

Альтернативні погляди на одне і те саме явище отримуються внаслідок поєднання сумісності багатьох типів джерел. Нормативні, статистичні, програмні, медіа, аналітичні звіти дають можливість досліджувати політичну участь з урахуванням формального та неформального вимірів та можливістю розглянути як інституційний механізм функціонування, так і соціокультурний фактор формування ролі жінок в політиці країни. Критичний підхід до роботи з

джерелами та перехресна перевірка інформації забезпечують науковість та достовірність результатів дослідження.

1.3. Методологічні засади дослідження

Дослідження політичної участі жінок в арабських країнах за своєю природою є міждисциплінарним, адже перебуває на перетині політології, міжнародних відносин, гендерних студій та орієнталістики. Така специфіка вимагає гнучкого підходу до вибору методології, який би враховував складність і багат шаровість проблеми.

У центрі цієї роботи знаходиться гендерний підхід, що дозволяє побачити політику не як нейтральну оіч, а як простір, де систематично відтворюються певні владні відносини між чоловіками та жінками. Але одного гендерного погляду недостатньо. Важливо розуміти як працюють різні установи та як впливає суспільство й культура. Важливо не зводити все лише до культури чи релігії, інакше ми занадто залежатимемо від культурних факторів.

З огляду на регіональну специфіку роботи, ключовим інструментом стає компаративний метод. Порівнюючи різні арабські країни між собою, можна побачити, наскільки по-різному розгортається процес жіночої політичної емансипації залежно від конкретного історичного досвіду, економічної моделі чи політичного режиму. Історико-генетичний метод доповнює цю картину, показуючи динаміку змін у часі та виявляючи переломні моменти.

Для роботи з емпіричним матеріалом використовується комбінація кількісних та якісних методів. Статистичний аналіз дає змогу оцінити масштаби жіночої присутності в політичних інститутах та простежити тренди. Дискурс-аналіз та контент-аналіз допомагають зрозуміти, як саме конструюються уявлення про жінок-політиків у медіа, релігійних текстах чи партійних програмах. Біографічний метод привносить особистий вимір,

показуючи реальні життєві траєкторії конкретних жінок та бар'єри, з якими вони стикалися.

Вся робота будується на принципах історизму (розгляд явищ у їхньому історичному контексті) та системності (розуміння політичної участі як елемента ширшої системи гендерних відносин). Водночас важливо зберігати критичну дистанцію та рефлексувати власну позицію дослідника, особливо коли йдеться про чутливі питання.

Така методологічна стратегія, побудована на взаємодоповненні різних підходів та методів, дає можливість досягти об'ємного, багатовимірного розуміння того, як і чому змінюється роль жінок у політичному житті арабського світу.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження ролі жінок у політичному житті арабських країн є міждисциплінарною галуззю, що перебуває на перетині міжнародних відносин, політології, гендерних студій, орієнталістики та соціології. Зарубіжна історіографія є значно більш розвиненою порівняно з вітчизняною, що створює як виклики, так і можливості для українських дослідників. У західній науці чітко простежується еволюція від орієнталістських уявлень про пасивність арабських жінок до більш нюансованого розуміння їхньої агентності. Арабська дослідницька традиція характеризується поєднанням академічного аналізу з активістською позицією. Вітчизняна історіографія залишається фрагментарною, що визначає актуальність даного дослідження.

2. Методологічна база дослідження є комплексною та ґрунтується на синтезі різних підходів. Чітко визначений понятійно-категоріальний апарат включає такі ключові поняття, як політична участь, гендер, гендерна рівність, політична емансипація, патріархат, ісламський фемінізм, квотування. Методологічний плюралізм, що характеризує дослідження, передбачає

поєднання гендерного, інституційного, соціокультурного, постколоніального та компаративного підходів. Застосовуються історико-генетичний, системний, статистичний методи, дискурс-аналіз, контент-аналіз, біографічний метод. Дотримання принципів історизму, об'єктивності, комплексності та системності гарантує науковий характер дослідження.

3. Проведений історіографічний огляд та аналіз джерельної бази виявив певні прогалини в існуючих дослідженнях. Бракує порівняльних досліджень, що охоплювали б весь арабський регіон з урахуванням його внутрішньої різноманітності. Недостатньо вивчені механізми політичної мобілізації жінок на локальному рівні, роль нових медіа та соціальних мереж у політичній активності жінок. Потребує подальшого дослідження взаємозв'язок між різними формами участі жінок у публічній сфері – політичною, економічною, соціальною. Ці прогалини визначають наукову новизну даного дослідження.

4. Вивчення становища жінок у патріархальних суспільствах вимагає уникнення як орієнталістських стереотипів, що представляють арабських жінок виключно як жертв пригнічення, так і культурного релятивізму, що виправдовує порушення прав людини посиланнями на культурну специфіку. Необхідно знаходити баланс між визнанням агентності арабських жінок та критичним аналізом структурних обмежень їхньої політичної участі.

Таким чином, перший розділ заклав теоретико-методологічний фундамент для подальшого дослідження. Проаналізовано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу, визначено понятійно-категоріальний апарат та методологічні засади. Це створює необхідні передумови для переходу до емпіричного аналізу історико-культурних детермінант політичної участі жінок в арабських суспільствах, що буде здійснено в наступному розділі

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ЖІНОК В АРАБСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ

2.1. Еволюція становища жінок у політичному житті арабських країн: історична ретроспектива

Розуміння сучасного становища жінок у політичному житті арабських країн неможливе без аналізу історичних процесів, що формували гендерні порядки в цьому регіоні. Політична участь жінок не виникла спонтанно, а є результатом тривалої еволюції, що включала періоди прогресу та регресу, боротьби за права та їх обмеження, модернізації та консервативної реакції. Історична траєкторія політичної емансипації жінок у арабському світі має свою специфіку, відмінну від західного або інших незахідних регіонів, що зумовлено унікальним поєднанням колоніальної спадщини, національно-визвольних рухів, процесів державотворення, релігійного відродження та глобалізації.

Відправною точкою для розуміння сучасної ситуації варто обрати період національно-визвольних рухів та деколонізації, що припав на середину ХХ століття. Саме в цей час в арабському світі виникли перші організовані жіночі рухи, що поставили питання про політичні права жінок. Парадоксально, але участь жінок у боротьбі проти колоніалізму стала каталізатором їхньої політичної мобілізації, хоча згодом ця участь не завжди трансформувалася в рівні політичні права.

В Єгипті, який традиційно відігравав роль культурного та політичного лідера арабського світу, жіночий рух оформився ще в 1920-ті роки. Худа Шаараві, яка в 1923 році публічно зняла хіджаб по поверненню з міжнародної жіночої конференції, заснувала Єгипетський феміністський союз, що став першою організацією подібного типу в регіоні [19]. Цей рух, що об'єднував переважно освічених жінок з вищих верств суспільства, висував вимоги

освітньої рівності, реформування законів про особистий статус та виборчих прав для жінок. Однак в умовах британської окупації та національно-визвольної боротьби питання прав жінок часто відходило на другий план перед завданням здобуття незалежності.

Алжирська війна за незалежність (1954-1962) продемонструвала масштабну участь жінок у збройній боротьбі. За різними оцінками, близько 11 тисяч алжирських жінок брали безпосередню участь у партизанському русі, виконуючи функції зв'язкових, медсестер, а іноді й комбатантів. Образ жінки-борця став іконічним для алжирського національного наративу. Джаміла Бухіред, Джаміла Бупаша та інші учасниці визвольної боротьби стали національними героїнями. Проте після здобуття незалежності в 1962 році очікування жінок на політичну рівність значною мірою не виправдалися. Конституція 1963 року формально проголосила рівність громадян, але сімейний кодекс, прийнятий у 1984 році, закріпив патріархальні норми, обмеживши права жінок у приватній сфері.

Схожа ситуація склалася в Тунісі, хоча ця країна обрала інший шлях. Президент Хабіб Бургіба, що прийшов до влади після здобуття незалежності в 1956 році, проголосив курс на модернізацію суспільства, ключовим елементом якої стала емансипація жінок. Кодекс особистого статусу 1956 року, прийнятий всього через кілька місяців після незалежності, заборонив багатоженство, встановив мінімальний шлюбний вік, надав жінкам право на розлучення та опіку над дітьми [20]. Цей документ залишається найбільш прогресивним у арабському світі. Однак критики зазначають, що "державний фемінізм" Бургіби мав авторитарний характер – реформи нав'язувалися зверху, без широкої участі самих жінок, і служили радше легітимації режиму, ніж справжній емансипації [21].

У 1960-1970-ті роки, в епоху домінування арабського соціалізму та насерівського панарабізму, багато арабських держав проголосили курс на "емансипацію жінок згори". У Єгипті за президентства Гамалія Абделя Насера

(1956-1970) жінки отримали виборче право (1956), доступ до вищої освіти розширився, а держава активно залучала жінок до ринку праці як частину модернізаційного проекту. У 1962 році єгиптянка Хікмат Абу-Зайд стала першою жінкою-міністром не лише в Єгипті, а й в усьому арабському світі, очоливши міністерство соціальних справ. Сирія та Ірак за правління партії Баас також проводили політику залучення жінок до публічної сфери, розглядаючи це як елемент соціалістичної модернізації.

Проте "державний фемінізм" мав суттєві обмеження. По-перше, він залишався інструментом авторитарної влади та припинявся там, де міг поставити під загрозу політичну монополію режиму. Автономні жіночі організації не заохочувалися, а жіночий рух був інкорпорований у державні структури. По-друге, прогрес у публічній сфері не супроводжувався радикальною трансформацією приватної сфери – сімейне законодавство залишалося консервативним, патріархальні норми в родині зберігалися. По-третє, участь жінок у політиці залишалася символічною – вони могли голосувати та обіймати деякі посади, але реальна влада залишалася чоловічою прерогативою.

Криза арабського соціалізму в 1970-ті роки, військова поразка в арабо-ізраїльській війні 1967 року, нафтовий бум і пов'язаний з ним підйом консервативних монархій Перської затоки призвели до потужного ісламського відродження. Це явище, відоме як "сахва" (пробудження), мало суперечливий вплив на становище жінок. З одного боку, ісламські рухи критикували "західну" модель емансипації та закликали до повернення до "автентичних" ісламських цінностей, що часто означало посилення контролю над жінками, пропаганду традиційних гендерних ролей, тиск на жінок щодо носіння хіджаба. З іншого боку, парадоксально, ісламізм сприяв виходу жінок у публічну сферу – релігійна легітимація дозволяла консервативним сім'ям відпускати дочок до університетів та на роботу, якщо вони дотримувалися ісламського дрес-коду.

У 1980-ті роки в багатьох арабських країнах спостерігалася консервативна реакція. В Алжирі прийняття сімейного кодексу 1984 року, що закріпив нерівність жінок, викликало масові протести, але було проігноровано владою [22]. В Єгипті конституційна поправка 1980 року, відома як "закон Джихан" (на ім'я дружини президента Анвара Садата, що лобіювала реформи), покращила становище жінок у шлюбно-сімейних відносинах, але після вбивства Садата ісламістами в 1981 році була скасована під тиском консервативних сил.

Водночас саме в 1980-ті роки виникли нові форми жіночого активізму. Ліванська громадянська війна (1975-1990) парадоксально створила простір для політичної мобілізації жінок, які організовувалися для захисту мирного населення, надання гуманітарної допомоги, посередництва між конфліктуючими сторонами [23]. Палестинська інтифада 1987 року продемонструвала масову участь жінок у низовому опорі окупації, що змінило їхню роль у палестинському суспільстві.

Початок 1990-х років ознаменувався новою хвилею змін. Падіння Берлінської стіни, завершення холодної війни, глобалізація створили новий міжнародний контекст. Всесвітня конференція з прав жінок у Пекіні 1995 року та прийнята на ній Платформа дій стали поворотним моментом, легітимізувавши глобальний порядок денний гендерної рівності [24]. Арабські країни, що ратифікували Конвенцію ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок (більшість зробила це в 1980-1990-ті роки, хоча часто з застереженнями), опинилися під міжнародним тиском щодо виконання своїх зобов'язань.

У цей період у деяких країнах розпочалися обережні реформи. Йорданія в 1974 році надала жінкам виборче право, хоча перші вибори з їхньою участю відбулися лише в 1989 році. Кувейт, де дебати про політичні права жінок тривали десятиліттями, нарешті надав жінкам право голосу та балотуватися в

2005 році, після тривалої боротьби жіночого руху та під тиском міжнародної спільноти [25].

Особливістю арабського регіону стало те, що найбільш консервативні монархії Перської затоки, що довго опиралися будь-яким формам політичної участі жінок, на рубежі XX-XXI століть почали поступово змінювати свою позицію. Це було пов'язано як з тиском міжнародної спільноти, так і з прагненням модернізувати свій імідж, залучити жінок до економічного розвитку в умовах стратегій диверсифікації економіки. Оман надав жінкам виборчі права в 1994 році, Катар – в 1999 році, Бахрейн – в 2002 році [26]. Проте ці права часто були обмеженими, оскільки самі політичні системи цих країн залишалися авторитарними з мінімальним простором для реальної політичної конкуренції.

Саудівська Аравія, найбільш консервативна з арабських монархій, де жінки не мали навіть права водити автомобіль, почала обережні реформи лише в 2000-ні роки. У 2013 році король Абдалла призначив перших 30 жінок до Консультативної ради (Маджліс аш-Шура), що становило 20% від її складу [27]. У 2015 році жінки вперше отримали право голосувати та балотуватися на муніципальних виборах, і 20 жінок були обрані до місцевих рад [28]. Ці зміни, хоча й обмежені, були безпрецедентними для саудівського суспільства.

На початку 2000-х років у деяких арабських країнах почали запроваджуватися гендерні квоти як механізм збільшення представництва жінок у парламентах. Йорданія в 2003 році зарезервувала 6 місць для жінок у нижній палаті парламенту (згодом квота була збільшена до 15 місць). Марокко в 2002 році запровадило систему "національного списку", що гарантувала жінкам 30 місць із 325 у парламенті. Алжир у 2012 році прийняв один з найбільш прогресивних законів про квоти в регіоні, встановивши мінімум 30% жінок у партійних списках на національних виборах. Ці заходи призвели до значного збільшення кількості жінок-парламентарієць, хоча критики зазначали,

що квоти не завжди означають реальну владу, оскільки жінки часто залишаються на маргінальних позиціях[29].

Події "Арабської весни" 2010-2011 років стали переломним моментом у політичній історії регіону та мали суперечливий вплив на становище жінок. Іскра, що запалила революційний вогонь, виникла в Тунісі в грудні 2010 року, коли самоспалення вуличного торговця Мохамеда Буазізі викликало хвилю протестів, що швидко поширилися регіоном [30]. Жінки відігравали помітну роль у протестах – вони виходили на вулиці, організовували демонстрації, використовували соціальні мережі для мобілізації, протистояли силам безпеки. Образ єгипетської активістки Асмаа Махфуз, чий відеозвернення в Facebook закликали до участі в протестах, або палестинської журналістки Лейли Фарсах, що висвітлювала події, стали символами жіночого активізму "Арабської весни" [31].

У Тунісі, де революція була найбільш успішною, жінки сподівалися на демократичні зміни та збереження своїх прав. Конституція 2014 року проголосила рівність чоловіків і жінок, включно з паритетом у виборчих списках. Це була перша конституція в арабському світі, що містила настільки чіткі гарантії гендерної рівності. Туніські жінки здобули ще одну важливу перемогу в 2017 році, коли президент Беджі Каїд Ессебсі підписав закон, що скасував заборону на шлюб тунісок з немусульманами, а в 2018 році парламент прийняв закон про рівну спадкоємність для чоловіків і жінок [32].

Однак в Єгипті, де режим Хосні Мубарака впав у лютому 2011 року після 18 днів масових протестів, ситуація розвивалася драматично. Жінки, що активно брали участь у революції на площі Тахрір, швидко виявили, що в постреволуційному політичному процесі їм відведено маргінальну роль. "Тести на незайманість", яким піддавалися заарештовані активістки з боку військових, сексуальні домагання на площі Тахрір, яких зазнали сотні жінок під час протестів, виключення жінок з комітету з розробки конституції – все це свідчило про те, що революція не принесла очікуваного визволення [33].

Після приходу до влади "Братів-мусульман" у 2012 році і прийняття нової конституції позиції жінок ще більше послабшали. Контрреволюційний переворот Абделя Фаттаха ас-Сісі в 2013 році відновив авторитарний порядок, хоча новий режим риторично підтримував права жінок як частину свого дискурсу модернізації.

У Лівії повалення режиму Муаммара Каддафі призвело до хаосу громадянської війни, в умовах якої становище жінок різко погіршилося. Якщо за Каддафі Лівія мала відносно високі показники участі жінок у публічній сфері (хоча це було частиною його еkleктичної ідеології), то в постреволуційний період зростання консервативних ісламістських сил призвело до обмеження прав жінок [34]. Сирійське повстання 2011 року переросло в жорстоку громадянську війну, що триває досі. Жінки стали як учасницями конфлікту, так і його найбільш вразливими жертвами. Сексуальне насильство використовувалося як зброя війни всіма сторонами конфлікту [35]. Водночас сирійські жінки як у країні, так і в діаспорі активно організовувалися для документування злочинів, надання гуманітарної допомоги, участі в мирних переговорах, хоча їхнє представництво в офіційних переговорах залишалося мінімальним.

Пострєволюційний період (2011-2024) характеризується глибокою амбівалентністю щодо становища жінок у політичному житті арабських країн. З одного боку, в деяких країнах продовжувалися реформи. ОАЕ призначили кількох жінок-міністрів, включно з міністром щастя Охуд аль-Руумі (2016) та міністром передових технологій Сарою аль-Аміри (2017) [36]. У 2019 році вперше жінки склали половину кабінету міністрів ОАЕ [37]. Саудівська Аравія за кронпринца Мохаммеда бін Салмана запустила амбітну програму реформ "Бачення 2030", що включала розширення прав жінок. У 2018 році жінкам нарешті дозволили водити автомобіль, були послаблені правила опікунства, що вимагали згоди чоловічого опікуна для багатьох аспектів життя жінки [38]. У 2023 році саудівський уряд призначив першу жінку-посла – Раю Хашім

Хамзу Аль-Хашімі представницею при ЮНЕСКО [39]. З іншого боку, багато з цих реформ мали косметичний характер або супроводжувалися посиленням репресій проти жіночих активісток. Парадокс саудівських реформ полягає в тому, що саме напередодні дозволу жінкам водити автомобіль влада заарештувала кілька десятків активісток, які роками боролися за це право. Це свідчить про авторитарну логіку реформ "згори", що не передбачає автономного жіночого руху.

У 2020-ті роки на становище жінок у політичному житті арабських країн впливають нові фактори: пандемія COVID-19, що погіршила економічне становище багатьох жінок і посилила домашнє насильство; екологічна криза та боротьба з кліматичними змінами, де жінки виступають важливими акторами; цифрова трансформація, що створює нові можливості для жіночого активізму через соціальні мережі, але водночас і нові форми контролю та переслідування [40].

Сучасна ситуація характеризується великою регіональною диференціацією. Туніс залишається лідером за рівнем формальних прав жінок, хоча економічна криза та політична нестабільність (повернення до авторитаризму за президента Каїса Саїда з 2021 року) створюють загрози досягненням [41]. Марокко та Йорданія демонструють поступові реформи в межах конституційних монархій. Країни Затоки впроваджують "керовану емансипацію" як частину стратегій економічної диверсифікації та іміджевих проєктів. Єгипет та Алжир характеризуються авторитарними режимами, що риторично підтримують права жінок, але придушують незалежний жіночий активізм. Конфліктні зони – Сирія, Ємен, Лівія, Палестина – переживають гуманітарні катастрофи, де питання виживання домінує над політичними правами.

Історична траєкторія політичної участі жінок в арабському регіоні не є лінійним прогресом від пригнічення до емансипації. Це складний, суперечливий процес, що включає періоди прориву і відступу, державні

реформи і низовий активізм, модернізацію і традиціоналізм. Колоніальна спадщина, національно-визвольні рухи, авторитаризм, ісламське відродження, глобалізація, "Арабська весна" – кожен з цих факторів залишив свій відбиток на становищі жінок. Розуміння цієї історичної динаміки є необхідним для аналізу сучасних викликів і перспектив політичної емансипації жінок в арабському світі.

2.2. Вплив ісламської традиції та релігійно-правових норм на політичну активність жінок

Питання про взаємозв'язок між ісламом та правами жінок є одним з найбільш дискусійних і політизованих у сучасному світі. Воно перебуває в центрі як внутрішніх дебатів у мусульманських суспільствах, так і міжнародних дискусій про права людини, культурний релятивізм та універсальність цінностей. Складність цього питання полягає в тому, що іслам не є монолітним феноменом – існують множинні інтерпретації релігійних текстів, різні правові школи, регіональні традиції, історичні контексти, що призводять до великого розмаїття практик щодо становища жінок у різних мусульманських суспільствах. Арабські країни, будучи колискою ісламу та осередком арабо-ісламської цивілізації, демонструють особливо тісний взаємозв'язок між релігійною традицією та політичним життям, що робить аналіз впливу ісламу на політичну участь жінок ключовим для розуміння їхнього становища.

Іслам виник у специфічному історичному контексті Аравійського півострова VII століття, де існували патріархальні племінні структури. Водночас багато дослідників, зокрема Ліла Ахмед, переконливо доводять, що ранній іслам приніс суттєве покращення становища жінок порівняно з доісламською епохою (джахілією) [42]. Коран заборонив практику дитячого інфантициду дівчаток, що існувала в деяких племенах, надав жінкам право

власності та спадкування (хоча й у меншому обсязі, ніж чоловікам), визнав їхню правосуб'єктність у шлюбних відносинах, встановив певні обмеження на полігамію. Що стосується політичної сфери, то Коран містить кілька аятів, які по-різному інтерпретуються щодо ролі жінок у публічному житті. Найбільш часто цитованим консервативними богословами є аят 4:34, що встановлює "ступенність" (каввамун) чоловіків над жінками, який традиційно тлумачиться як закріплення чоловічого лідерства в сім'ї та суспільстві. Водночас ісламські феміністки, такі як Аміна Вадуд, пропонують альтернативні інтерпретації цього аята, стверджуючи, що він стосується сімейних відносин і не встановлює загального принципу підпорядкування жінок у всіх сферах життя[43].

Іншим текстом, що використовується для обґрунтування виключення жінок з політики, є хадис, згідно з яким Пророк Мухаммед сказав: "Не буде успіху в народі, який доручив своє правління жінці" [44]. Цей хадис, записаний у збірці аль-Бухарі, традиційно вважається достовірним і використовується для аргументації неприпустимості жіночого лідерства. Однак сучасні дослідники звертають увагу на контекст цього висловлювання – воно було зроблене стосовно конкретної ситуації в Персії, де трон успадкувала дочка правителя, і не обов'язково має універсальне застосування.

Водночас у ранній ісламській історії є приклади політично активних жінок. Хадіджа, перша дружина Пророка, була успішною торговицею та його радницею. Аїша, його наймолодша дружина, після смерті Мухаммеда відігравала активну політичну роль, керувала військом у "Верблюжій битві" 656 року, була авторитетним передавачем хадисів та джерелом релігійних знань. Фатіма Мерніссі у своїй праці "The Veil and the Male Elite" аргументує, що політична роль Аїші та інших жінок-сподвижниць Пророка була пізніше маргіналізована патріархальними богословами, які сформували чоловічу монополію на релігійний авторитет [45].

Формування ісламської правової традиції (фікх) у перші століття після виникнення ісламу відбувалося в контексті патріархальних суспільств, і інтерпретації релігійних текстів здійснювалися виключно чоловіками-богословами. Чотири основні сунітські правові школи (мазхаби) – ханафітська, малікітська, шафіїтська та ханбалітська – сформували доктрини щодо становища жінок, які хоча й відрізнялися в деталях, але загалом обмежували їхню роль у публічній сфері. Ханбалітський мазхаб, найбільш консервативний, який домінує в Саудівській Аравії та впливає на інші країни Затоки, традиційно найбільш обмежувально трактує права жінок.

Центральним елементом ісламського права, що впливає на політичну участь жінок, є концепція "махрам" – вимога присутності родича-чоловіка при пересуванні жінки та її контактах із зовнішнім світом. Ця концепція, особливо строго застосовувана в деяких країнах Затоки, фактично обмежує автономію жінок та їхню здатність самостійно діяти в публічній сфері, включно з політичною діяльністю. Системи опікунства (вілая), що існують у Саудівській Аравії, Ємені та деяких інших країнах, надають чоловікам-опікунам (батькам, чоловікам, братам) контроль над ключовими рішеннями в житті жінок – від одруження до подорожей, працевлаштування, відкриття бізнесу.

Сімейне законодавство, що в більшості арабських країн базується на шаріаті, є найбільш консервативною галуззю права та найбільш стійкою до реформ. Навіть у країнах з модернізованим цивільним та кримінальним правом сімейні кодекси зберігають патріархальні норми. Це створює парадоксальну ситуацію: жінка може бути парламентарієм чи міністром, але в сім'ї її правовий статус залишається підпорядкованим. Така суперечність відображає компроміс між модернізацією та збереженням релігійної ідентичності, де сім'я розглядається як останній бастион "автентичних" ісламських цінностей.

Концепція "сітр" (покриття, скромність) та пов'язані з нею приписи щодо одягу жінок також впливають на їхню політичну участь. Хіджаб, нікаб

чи інші форми покривання стали предметом гострих дебатів як усередині мусульманських суспільств, так і на міжнародному рівні. Для одних це символ релігійної ідентичності та опору вестернізації, для інших – інструмент контролю над жінками. Важливо відзначити, що ставлення до хіджабу в арабських країнах дуже різняться: від обов'язковості в Саудівській Аравії та Ємені до заборони в деяких публічних установах у Тунісі за Бургібі. У багатьох випадках прийняття хіджабу жінками-політиками стало стратегією легітимації їхньої присутності в публічній сфері – демонструючи релігійну благочестивість, вони знімають звинувачення в "розпусті" чи "вестернізації".

Роль релігійних авторитетів та інституцій у формуванні позиції щодо політичних прав жінок не можна недооцінювати. У сунітському ісламі, на відміну від шіїтського, немає централізованої ієрархії духовенства, але існують впливові релігійні інституції та окремі богослови (улеми), чиї фетви (релігійно-правові висновки) мають велику вагу. Університет Аль-Азхар у Каїрі, найавторитетніша сунітська релігійна інституція, історично дотримувався консервативної позиції щодо ролі жінок, хоча в останні десятиліття спостерігається поступова еволюція. У 1999 році тодішній Великий імам Аль-Азхару Мухаммед Сайїд Тантаві видав фетву, що дозволяє жінкам обіймати будь-які посади, включно з посадою судді, що було революційним для традиційної ісламської юриспруденції. Проте в 2004 році інша фетва Аль-Азхару заявила, що жінка не може бути президентом чи прем'єр-міністром, посилаючись на традиційне тлумачення хадису про неприпустимість жіночого правління [46]. Ця суперечність відображає внутрішні дебати в релігійному істеблішменті.

Ваххабітський релігійний істеблішмент Саудівської Аравії, що має величезний вплив завдяки фінансовим ресурсам королівства, традиційно дотримувався найбільш консервативних позицій щодо жінок. Ради улемів регулярно видавали фетви, що забороняли жінкам різні форми публічної активності – від водіння автомобіля до участі в Олімпійських іграх. Однак

останніми роками, у контексті реформ кронпринца Мохаммеда бін Салмана, спостерігається певна зміна риторики, хоча вона не завжди супроводжується реальними змінами в позиції релігійного істеблішменту [47].

Паралельно з офіційним релігійним дискурсом у другій половині XX століття розвинувся ісламізм – політичний рух, що прагне встановлення ісламської держави. Ісламістські рухи мають різні позиції щодо жінок. "Братимусульмани", найвпливовіша сунітська ісламістська організація, що виникла в Єгипті в 1928 році, традиційно дотримувалася консервативних поглядів, наголошуючи на "природному" призначенні жінки як матері та дружини. Водночас організація створила потужне жіноче крило, і жінки відігравали активну роль у соціальній та освітній діяльності "Братів".

Найбільш радикальні ісламістські рухи, такі як "Аль-Каїда" та ІДІЛ, пропагують обмежувальне тлумачення ісламу щодо жінок, фактично виключаючи їх з публічної сфери. На окупованих ІДІЛ територіях у Сирії та Іраку в 2014-2017 роках жінкам заборонялося виходити з дому без чоловічого супроводу, їм нав'язувалася повна паранджа, будь-яка політична діяльність була неможливою. Водночас парадоксально, що ці ж рухи активно використовували жінок для рекрутингу, пропаганди в соціальних мережах, а в окремих випадках – навіть для бойових операцій.

Важливим явищем останніх десятиліть стало виникнення ісламського фемінізму – інтелектуального та активістського руху, що прагне переосмислення релігійних текстів з феміністських позицій, залишаючись при цьому в межах ісламської традиції. Піонерки цього напрямку – Фатіма Мерніссі, Аміна Вадуд, Азіза аль-Хібрі, Асма Барлас – здійснили революційну роботу з реінтерпретації Корану та хадисів. Вони стверджують, що патріархальне тлумачення ісламу є не божественним велінням, а результатом історично зумовленої чоловічої монополії на виробництво релігійного знання.

Аміна Вадуд, афроамериканська ісламська богословка, у своїй праці "Quran and Woman" (1999) застосувала герменевтичний підхід до Корану,

враховуючи контекст його одкровення та розрізняючи універсальні принципи справедливості від конкретних історичних приписів [48]. Її діяльність, включно з проведенням п'ятничної молитви як імамки в 2005 році, викликала гострі суперечки, але водночас надихнула багатьох мусульманок на переосмислення своїх прав.

Важливо відзначити регіональну різноманітність у застосуванні ісламського права щодо жінок навіть усередині арабського світу. Магриб (Північна Африка) історично дотримувався малікітського мазхабу та демонструє відносно більш ліберальні підходи, що знайшло відображення в Тунісі, де сімейний кодекс 1956 року заборонив багатоженство та надав жінкам широкі права. Марокканський сімейний кодекс (Мудавана), реформований у 2004 році, також включив прогресивні положення, хоча й не настільки радикальні, як туніський.

Машрик (Близький Схід) демонструє більшу різноманітність. Єгипет, найнаселеніша арабська країна, балансує між модернізацією та консерватизмом. Єгипетський парламент включає жінок, існують жінки-судді, але сімейне законодавство залишається дискримінаційним, а конституція 2014 року містить суперечливі положення щодо гендерної рівності. Ліван, з його унікальною конфесійною політичною системою, має різне законодавство про особистий статус для різних релігійних общин, що створює мозаїку правових режимів для жінок. Країни Затоки, збагачені нафтою, довго зберігали найбільш консервативні норми. Однак у 2000-2010-ті роки розпочалися реформи, мотивовані прагненням диверсифікувати економіку та покращити міжнародний імідж. ОАЕ просунулися найдалі в цьому напрямку, балансує між економічною модернізацією та збереженням культурної ідентичності. Жінки становлять значну частину робочої сили, включно з державним сектором, хоча соціальні норми все ще обмежують їхню автономію [49].

Еволюція релігійного дискурсу щодо політичних прав жінок відбувається під впливом кількох факторів. По-перше, це глобалізація та

поширення міжнародних норм прав людини, що створюють тиск на традиційні патріархальні інтерпретації. Ратифікація арабськими країнами Конвенції CEDAW (хоча часто з застереженнями щодо шаріату) створила правову основу для адвокації реформ.

По-друге, зростання освіченості жінок призвело до появи покоління мусульманок, які володіють релігійними знаннями та можуть самостійно інтерпретувати тексти, кидаючи виклик чоловічій монополії на релігійний авторитет.

По-третє, соціальні та економічні зміни роблять традиційну модель, де жінка обмежена приватною сферою, все менш життєздатною. Необхідність жіночої праці для економічного розвитку, зростання кількості домогосподарств, що утримуються жінками, міграція та конфлікти, що залишають жінок основними годувальницями сімей – все це руйнує традиційні патріархальні структури на практиці, навіть якщо ідеологічно вони ще підтримуються.

По-четверте, нові медіа та інтернет створили простори для альтернативних релігійних дискурсів. Жінки-богословки, ісламські феміністки використовують онлайн-платформи для поширення прогресивних інтерпретацій, що раніше було неможливим в умовах контролю традиційного релігійного істеблішменту над релігійним знанням. Водночас інтернет використовується і консервативними силами для пропаганди обмежувальних тлумачень.

Важливим аспектом є інструменталізація релігії політичними акторами. Часто обмеження прав жінок обґрунтовується не стільки релігійними приписами, скільки політичною доцільністю – релігійна риторика використовується для легітимації патріархального контролю та придушення жіночого активізму. Наомі Сакр та інші дослідниці показали, що в періоди політичної кризи жінки часто стають символічним полем битви між

модернізацією та традицією, секуляризмом та ісламізмом, національною ідентичністю та глобалізацією [50].

Показовим є приклад Алжиру 1990-х років, коли в контексті громадянської війни між військовим режимом та ісламістами жінки опинилися в центрі конфлікту. Ісламісти вбивали жінок-інтелектуалок, журналісток, активісток, які не відповідали їхнім уявленням про "правильну" мусульманку, тоді як військовий режим використовував риторику захисту прав жінок для виправдання авторитаризму. Жіночий рух опинився між двома вогнями, намагаючись відстояти свою автономію від обох сторін конфлікту.

Сучасні дебати про іслам та права жінок ускладнюються також геополітичними факторами. "Війна з тероризмом" та риторика "зіткнення цивілізацій" призвели до того, що питання прав жінок у мусульманських суспільствах стало частиною більш широкого дискурсу про іслам та Захід. Це створило ситуацію, коли мусульманські феміністки змушені одночасно боротися проти патріархату всередині своїх суспільств та проти орієнталістських стереотипів ззовні, що представляють іслам як іманентно женоненависницький.

Отже, вплив ісламської традиції та релігійно-правових норм на політичну активність жінок в арабських країнах є складним і амбівалентним. З одного боку, патріархальні інтерпретації ісламу, закріплені в законодавстві та соціальних нормах, створюють суттєві бар'єри для політичної участі жінок. Сімейні кодекси, системи опікунства, дискурс про "природне призначення" жінки, концепції скромності та сегрегації – все це обмежує автономію жінок та їхню здатність діяти в публічній сфері. З іншого боку, іслам не є монолітним, існують множинні інтерпретації, ісламський фемінізм пропонує альтернативні прочитання релігійних текстів, а практики мусульманських суспільств демонструють велику різноманітність. Релігійний дискурс еволюціонує під впливом соціально-економічних змін, глобалізації, діяльності жіночого руху. Розуміння цієї складності є необхідним для уникнення як культурного

есенціалізму, що приписує всі проблеми "ісламу взагалі", так і релятивізму, що ігнорує реальні обмеження, які релігійна традиція накладає на жінок.

2.3. Соціокультурні чинники та патріархальні стереотипи як бар'єри політичної емансипації жінок

Аналіз історичних процесів та релігійних чинників, здійснений у попередніх підрозділах, дає важливе розуміння контексту політичної участі жінок в арабських країнах, проте не вичерпує всієї складності проблеми. Поза формальними правовими нормами та релігійними доктринами існує потужний пласт неформальних соціокультурних практик, традицій, стереотипів та механізмів контролю, які часто виявляються більш стійкими до змін, ніж писане законодавство. Ці глибинні патріархальні структури, вкорінені в повсякденному житті, сімейних відносинах, громадських практиках та колективній свідомості, створюють невидимі, але надзвичайно ефективні бар'єри для політичної емансипації жінок. Важливо розуміти, що багато з цих практик існували до приходу ісламу або розвинулися незалежно від релігійних приписів, хоча часто легітимізуються посиланнями на релігію.

Племінні та доісламські патріархальні традиції продовжують відігравати суттєву роль у соціальній організації багатьох арабських суспільств, особливо в країнах Аравійського півострова, Ємені, частинах Іраку та Йорданії, де племінна структура залишається важливим елементом соціального порядку. Племінна система базується на патрилінійності (походження по батьківській лінії), патрилокальності (проживання молодої сім'ї з родиною чоловіка) та геронтократії (влада старійшин-чоловіків). Жінки в цій системі розглядаються як інструмент підтримання племінних альянсів через шлюбні стратегії, а їхня поведінка сприймається як така, що відображає честь усього племені.

Концепція родинної та племінної честі є центральною для розуміння соціального контролю над жінками. На відміну від індивідуалістичних суспільств, де честь розглядається як особиста характеристика, в

колективістських культурах арабського світу честь є груповою власністю, яка може бути заплямована поведінкою будь-якого члена групи, особливо жінок. Сексуальна поведінка жінок, їхня скромність, слухняність стають не приватною справою, а питанням колективної честі. Це створює ситуацію, коли будь-яка публічна активність жінки, включно з політичною, може сприйматися як потенційна загроза родинній честі, оскільки виводить її за межі контрольованого приватного простору [51].

Роль племінних рад (majlis), де чоловіки-старійшини приймають рішення з усіх важливих питань громадського життя, демонструє глибоку укоріненість виключення жінок з публічної сфери. У Саудівській Аравії, ОАЕ, Кувейті, Ємені ці традиційні інститути продовжують функціонувати паралельно з формальними державними структурами, а інколи навіть мають більшу легітимність в очах населення. Жінки систематично виключені з цих просторів прийняття рішень, і навіть коли формально здобувають право голосувати чи балотуватися, неформальний вплив племінних структур може нівелювати ці права.

Звичаєве право ('urf) існує в багатьох регіонах паралельно з офіційним законодавством і часто має пріоритет у вирішенні локальних конфліктів. Показово, що деякі звичаєві практики є більш обмежувальними щодо жінок, ніж шаріат. Наприклад, практика заборони жінкам успадковувати землю, поширена в деяких сільських регіонах Єгипту, Йорданії, Палестини, не має основи в ісламському праві (яке надає жінкам право на половину частки чоловіка), але підтримується звичаєвими нормами. Це демонструє, що соціокультурний патріархат може бути навіть більш жорстким, ніж релігійно санкціонований.

Просторова сегрегація та дихотомія публічного/приватного є фундаментальним принципом організації гендерних відносин в арабських суспільствах. Розподіл простору на чоловічий (публічний, зовнішній, видимий) та жіночий (приватний, внутрішній, прихований) не є унікальним

для арабського світу, але набуває тут особливої інтенсивності. Будинок, особливо внутрішні приміщення (харем у традиційній архітектурі), є жіночим простором, тоді як вулиця, ринок, мечеть, кафе є чоловічими. Політична сфера за своєю природою є публічною, отже, концептуалізується як чоловіча територія, куди вторгнення жінок сприймається як порушення "природного" порядку.

Архітектура традиційних арабських будинків відображає та підсилює цю сегрегацію. Наявність окремого жіночого приміщення (харемлік) та чоловічого залу для прийому гостей (саламлік), високі стіни, закриті двори, машрабії (решітчасті вікна, що дозволяють бачити вулицю, залишаючись невидимими) – все це фізично втілює принцип відокремлення жінок від публічного простору [52]. Хоча модернізація змінила архітектуру, символічний поділ простору зберігається в практиках – навіть у сучасних міських квартирах зберігається ідея "жіночої" частини, куди не входять сторонні чоловіки.

Гендерні стереотипи та культурні уявлення про "належну жіночність" формують потужні дискурсивні бар'єри для політичної участі жінок. Домінуючий культурний наратив конструює ідеал жінки як матері, дружини, хранительки домашнього вогнища. Материнство не просто цінується – воно конститує центральну ідентичність жінки, від якої похідні всі інші її соціальні ролі. Безплідна жінка в багатьох арабських суспільствах стигматизується, її соціальний статус є неповним. Ця абсолютизація материнства залишає мало простору для інших форм самореалізації, включно з політичною діяльністю, яка може сприйматися як конкурент материнським обов'язкам.

Концепція 'ауб (сорому, непристойності) функціонує як механізм соціального контролю жіночої поведінки. 'Ауб – це те, що суспільство вважає неприйнятним, соромним, хоча не обов'язково забороненим законом чи релігією. Для жінки 'ауб може включати широкий спектр поведінки – від голосного сміху в публічному місці до участі в політичних дебатах з

чоловіками. Страх бути звинуваченою в 'ау' є потужним внутрішнім регулятором, що змушує жінок самообмежуватися. Жінки-політики часто описують, як їм доводиться постійно балансувати між необхідністю бути видимими, активними, переконливими (що вимагає політика) та збереженням образу скромної, поміркованої жінки (що вимагає культура). Стереотипи про жіночу емоційність, ірраціональність, слабкість є універсальними для патріархальних суспільств, але в арабському контексті вони набувають специфічних форм.

Дискурс про "природне призначення" жінки апелює до біологічного детермінізму, стверджуючи, що фізіологічні відмінності (материнство, менструальний цикл, фізична сила) роблять жінок непридатними для певних ролей, включно з політичним лідерством. Цей дискурс є особливо стійким, оскільки представляє гендерну нерівність не як соціальну конструкцію, а як природний порядок речей. Коли єгипетський парламентар заявляє, що жінка не може бути президентом через "гормональні особливості, що роблять її емоційно нестабільною", він артикулює широко поширене переконання, що біологія визначає соціальні ролі [53].

Механізми соціального контролю над жінками в арабських суспільствах є різноманітними та всепроникливими. На відміну від формальних юридичних санкцій, неформальний соціальний контроль діє через мережу міжособистісних відносин, громадський тиск, репутаційні механізми. Сім'я є первинним агентом контролю – батьки, брати, навіть молодші чоловічі родичі мають "право" контролювати поведінку жінок. Розширена сім'я та громада формують другий рівень контролю, де кожен стежить за кожним, а відхилення від норм швидко стає предметом обговорення та осуду.

Плітки (ghibah) є потужним інструментом соціального контролю. Репутація жінки, особливо її сексуальна репутація, є надзвичайно вразливою. Навіть натяк на "непристойну" поведінку може зруйнувати її соціальний статус та шлюбні перспективи. Для жінки-політика ризики ще більші – її публічна

видимість робить її легкою мішенню для чуток, а будь-який скандал може бути використаний для дискредитації не лише її особисто, але й легітимності жіночої політичної участі загалом.

Найжахливішою формою соціального контролю є насильство в ім'я честі (honor-based violence). За даними ООН, щорічно в світі вбивають приблизно 5000 жінок у ім'я "честі", значна частина цих злочинів відбувається на Близькому Сході [54]. Сам факт існування цієї практики створює атмосферу страху, що обмежує всю жіночу поведінку. Жінка, що виходить у публічний, політичний простір, символічно порушує межі, і хоча вона може не стати жертвою насильства в ім'я честі, сама можливість є формою залякування.

Важливо відзначити, що закони багатьох арабських країн м'яко ставляться до вбивств у ім'я честі, надаючи пом'якшувальні обставини вбивцям, що діяли в "стані афекту" через порушення честі. У Йорданії, попри багаторічну кампанію активістів, парламент неодноразово відхиляв спроби скасування статті 98 Кримінального кодексу, що дозволяє пом'якшення покарання за злочини на ґрунті честі. Ліван скасував аналогічну статтю лише в 2011 році [55]. Це демонструє, що держава часто санкціонує або принаймні толерує патріархальний контроль над жінками.

Освіта відіграє амбівалентну роль. З одного боку, зростання жіночої освіченості в останні десятиліття є одним з найбільших досягнень регіону. У багатьох арабських країнах дівчата становлять більшість студентів університетів. Освічені жінки мають більше ресурсів для політичної участі – знання, навички, мережі, впевненість. З іншого боку, освітні заклади часто відтворюють патріархальні норми через прихований курикулум – підручники, де жінки зображені переважно в домашніх ролях, викладачі, що заохочують різну поведінку хлопчиків і дівчаток, гендерна сегрегація в школах деяких країн Затоки.

Родина, особливо матері, відіграє центральну роль у передачі гендерних норм наступному поколінню. Парадоксально, що саме жінки часто є

найсуворішими хранительками патріархальних традицій, виховуючи своїх дочок у дусі підпорядкування. Це не є свідченням жіночої "природної" консервативності, а радше результатом того, що в патріархальній системі жінки можуть здобути статус та владу через дотримання правил та контроль над молодшими жінками. Свекруха, що контролює невістку, мати, що обмежує дочку, – ці фігури є агентами патріархату, хоча самі є його жертвами.

Економічні чинники формують матеріальну основу жіночої залежності та обмежують їхню політичну автономію. Економічна залежність жінок від чоловічих родичів є фундаментальним елементом патріархального контролю. Хоча в останні десятиліття участь жінок у робочій силі зросла, арабський регіон все ще має найнижчі в світі показники жіночої економічної участі – за даними Світового банку, лише 21% жінок працездатного віку в регіоні MENA беруть участь у ринку праці.

Водночас економічна участь жінок не автоматично призводить до політичної емансипації. Країни Затоки демонструють парадокс "багатих, але безсилих" жінок – високий рівень освіти та певна економічна участь співіснують з мінімальною політичною автономією через збереження систем опікунства та соціальних норм. Це свідчить про те, що соціокультурні бар'єри не зводяться лише до економічних, хоча економіка є важливою складовою.

Медіа-репрезентації та масова культура відіграють ключову роль у формуванні та відтворенні гендерних стереотипів. Аналіз арабських телевізійних програм, серіалів, реклами показує домінування традиційних образів жінок. Жінки зображуються переважно в ролях матерів, дружин, домогосподарок, рідше – професіоналів, і майже ніколи – політичних лідерів. Навіть коли жінки показані в професійних ролях, їхня жіночність підкреслюється через акцент на зовнішності, емоційності, балансі між кар'єрою та сім'єю [56].

Соціальні мережі створили нові можливості для жіночого активізму, але водночас і нові форми контролю та переслідування. Facebook, Twitter,

Instagram стали платформами для жіночих кампаній, мобілізації, висловлювання позицій, що раніше не мали публічного голосу. Хештег-кампанії, такі як #MosqueMeToo (про сексуальні домагання під час хаджу), #EnaZeda (туніська версія #MeToo), дозволили жінкам колективно говорити про насильство. Водночас інтернет став простором кібербулінгу, харасменту, розповсюдження дезінформації проти жінок-активісток. Жінки-політики в арабських країнах систематично стикаються з онлайн-насильством, погрозами, доксингом.

Чоловічий опір жіночій емансипації та криза маскулінності є важливим, але часто ігнорованим аспектом гендерної динаміки. Патріархат надає чоловікам привілеї – доступ до ресурсів, владу, свободу, статус. Гендерна рівність загрожує цим привілеям, що викликає опір. Цей опір не завжди є артикульованим чи організованим – він проявляється в повсякденних практиках, жартах, коментарях, перешкоджанні жіночій діяльності. Водночас важливо не есенціалізувати чоловіків як гомогенну групу противників емансипації. Багато чоловіків є союзниками жіночого руху, підтримують політичні права своїх дочок, сестер, дружин. Існують чоловічі організації, що працюють над зміною токсичної маскулінності та підтримкою гендерної рівності. Залучення чоловіків як партнерів у боротьбі за гендерну рівність визнається міжнародними організаціями як важлива стратегія [57].

Регіональна специфіка також важлива. Країни Затоки, багаті, але соціально консервативні, демонструють один патерн. Магриб, з французьким колоніальним спадком та історично більш ліберальними традиціями, – інший. Машрик, розділений конфліктами, – третій. Неможливо говорити про "арабську жінку" в однині – існують мільйони арабських жінок з різним досвідом.

Попри всі бар'єри, відбуваються соціокультурні зміни, що поступово трансформують патріархальні структури. Урбанізація руйнує традиційні громадські структури контролю. У великих містах – Каїрі, Бейруті, Дубаї,

Рабаті – жінки мають більше простору для автономії, ніж у селах. Зростання жіночої освіченості створює покоління жінок, що мають знання, критичне мислення, усвідомлення своїх прав. Рівень грамотності жінок в арабському регіоні зріс з 43% в 1990 році до 76% в 2020 році [58]. Освічені жінки частіше кидають виклик традиційним нормам, підтримують політичну рівність, виховують своїх дочок по-іншому.

Міграція, як внутрішня, так і міжнародна, створює транснаціональні зв'язки та потоки ідей. Жінки з арабської діаспори, що живуть на Заході, часто стають агентами змін, підтримуючи активістів на батьківщині, фінансуючи організації, транслуючи альтернативні моделі гендерних відносин. Нові форми жіночої солідарності та спротиву виникають як відповідь на патріархальні обмеження. Жіночі організації, онлайн та офлайн спільноти, неформальні мережі підтримки створюють колективні ресурси для протистояння дискримінації. Феміністський рух, хоча й стикається з опором та звинуваченнями в "вестернізації", набирає сили, особливо серед молодого покоління.

Отже, соціокультурні чинники та патріархальні стереотипи створюють потужні, багаторівневі бар'єри для політичної емансипації жінок в арабських суспільствах. Племінні традиції, просторова сегрегація, гендерні стереотипи, механізми соціального контролю, патріархальна соціалізація, економічна залежність, медіа-репрезентації, чоловічий опір – всі ці елементи формують систему, що систематично обмежує жіночу політичну участь. Ці бар'єри часто є менш видимими, ніж юридичні обмеження, але більш стійкими до змін, оскільки вкорінені в повсякденних практиках та колективній свідомості. Водночас культура не є статичною – вона трансформується під впливом модернізації, освіти, глобалізації, жіночого активізму. Розуміння глибинних соціокультурних механізмів пригнічення є необхідним для розробки ефективних стратегій їх подолання та просування реальної, а не лише формальної, політичної рівності жінок.

Висновки до розділу 2

1. Еволюція становища жінок у політичному житті арабських країн не є лінійним процесом прогресивного розвитку від пригнічення до емансипації, а радше характеризується циклами просування вперед і відступу, модернізації і консервативної реакції. Національно-визвольні рухи середини ХХ століття створили умови для першої хвилі жіночої політичної мобілізації, коли участь жінок у боротьбі за незалежність легітимізувала їхню присутність у публічній сфері. Однак постколоніальний період продемонстрував парадокс: активна участь жінок у визвольній боротьбі не трансформувалася автоматично в рівні політичні права після здобуття незалежності.

2. Іслам не є монолітним феноменом – існують множинні інтерпретації релігійних текстів, різні правові школи, регіональні традиції, що призводять до великого розмаїття практик. Патріархальні тлумачення ісламу, які домінували протягом століть, створили потужний дискурсивний фундамент для обмеження політичної участі жінок, посиляючись на релігійні тексти та традицію ранніх поколінь мусульман.

3. Патріархат в арабських суспільствах не зводиться лише до релігійних норм, а має глибокі докультурні корені, пов'язані з племінною організацією, концепціями честі, просторовою сегрегацією, гендерною соціалізацією. Ці неформальні норми та практики часто виявляються більш стійкими до змін, ніж формальне законодавство, оскільки вкорінені в повсякденному житті, сімейних відносинах, колективній свідомості.

4. Культура не є статичною – вона трансформується під впливом урбанізації, освіти, економічних змін, глобалізації, діяльності жіночого руху. Зростання жіночої освіченості, поява нових форм жіночої солідарності, використання соціальних мереж для активізму, залучення чоловіків як союзників у боротьбі за гендерну рівність – все це свідчить про поступову еволюцію соціокультурних норм.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН УЧАСТІ ЖІНОК У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ

3.1. Нормативно-правові механізми забезпечення гендерної рівності у політичній сфері

Конституційні гарантії гендерної рівності є фундаментом правового статусу жінок як політичних суб'єктів. Більшість арабських країн у своїх конституціях формально проголошують принцип рівності громадян. Однак конкретні формулювання, їх розташування в тексті конституції, співвідношення з іншими нормами (особливо щодо ролі шариату) суттєво впливають на те, чи стають ці декларації реальними гарантіями чи залишаються порожніми словами.

Події "Арабської весни" призвели до прийняття або суттєвого перегляду конституцій у кількох країнах, що створило можливість для закріплення нових гарантій гендерної рівності. Найпрогресивнішою в цьому відношенні стала туніська Конституція 2014 року, яка в статті 21 проголошує: "Громадяни та громадянки є рівними в правах і обов'язках, і вони рівні перед законом без будь-якої дискримінації". Більше того, стаття 46 зобов'язує державу захищати права жінок та забезпечувати паритет між чоловіками та жінками в обраних радах. Особливо важливо, що в туніській конституції відсутня формула підпорядкування рівності шариату, хоча стаття 1 проголошує іслам релігією держави. Це досягнення було результатом наполегливої боротьби туніського жіночого руху, який мобілізувався проти спроб ісламістської партії "Еннахда" внести до конституції формулювання про "комплементарність" (взаємодоповнення) чоловіків і жінок замість рівності [59].

На протилежному полюсі знаходиться Саудівська Аравія, де Основний закон правління 1992 року взагалі не містить згадок про гендерну рівність чи

права жінок [60]. Стаття 8 Основного закону проголошує, що "правління в Королівстві Саудівська Аравія базується на справедливості, консультації (шура) та рівності відповідно до ісламського шариату", але ця "рівність" традиційно інтерпретується як рівність мусульман-чоловіків, а не гендерна рівність. Відсутність писаної конституції в західному розумінні та абсолютна монархія роблять формальні гарантії менш релевантними, оскільки реальна влада належить королю та королівській родині.

Єгипетська Конституція 2014 року демонструє амбівалентний підхід. Стаття 11 проголошує, що "держава забезпечує досягнення рівності між жінками та чоловіками у всіх громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних правах відповідно до положень цієї Конституції", і зобов'язує державу забезпечити "відповідне представництво жінок у парламенті". Водночас стаття 2 встановлює, що "принципи ісламського шариату є основним джерелом законодавства", а стаття 7 – що Аль-Азхар є "основним довідником з питань ісламу" [61]. Ця конституційна суперечність створює простір для обмежувальних інтерпретацій: що відбувається, коли норми про рівність конфліктують з "принципами шариату" в інтерпретації консервативного релігійного істеблішменту?

Формулювання типу "рівність у межах шариату" чи "рівність відповідно до ісламського закону", присутні в конституціях багатьох арабських країн, фактично нівелюють гарантії рівності, оскільки дозволяють виправдовувати дискримінацію посиланнями на релігійні приписи. Як справедливо зазначають дослідники, такі застереження перетворюють конституційні гарантії на умовні, залежні від інтерпретації релігійних норм, яка здійснюється переважно чоловіками-богословами.

Марокканська Конституція 2011 року (переглянута після протестів у рамках "Арабської весни") містить прогресивні положення: стаття 19 гарантує рівність чоловіків і жінок у громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та екологічних правах, і створює Раду з паритету та

боротьби з усіма формами дискримінації. Однак стаття 3 проголошує іслам релігією держави, а стаття 41 встановлює, що король є "Командором вірних" (Амір аль-Му'мінін), що створює релігійно-політичну владу, яка може обмежувати світські права [62].

Виборче законодавство є другим ключовим елементом нормативно-правової бази політичної участі жінок. Хронологія надання виборчих прав жінкам в арабському регіоні демонструє значні відмінності та загальну відносно пізність порівняно з багатьма іншими регіонами світу. Більшість арабських країн надали жінкам виборчі права в 1950-1960-ті роки, в контексті деколонізації та національно-визвольних рухів. Однак монархії Затоки запізнилися на 40-50 років, причому Саудівська Аравія стала останньою країною у світі, що надала жінкам право голосу, і то лише на муніципальних виборах, які не мають реальної влади [63].

Тип виборчої системи суттєво впливає на можливості жінок бути обраними. Пропорційна система з партійними списками, особливо в поєднанні з квотами, сприяє жіночій представленості, оскільки партії можуть (або зобов'язані) включати жінок до списків. Мажоритарна система, де обирається один кандидат від округу, є менш сприятливою, оскільки вимагає від жінки-кандидата перемогти в прямій конкуренції, де діють гендерні стереотипи та ресурсна нерівність.

Гендерні квоти стали найбільш поширеним механізмом збільшення жіночої представленості в арабському регіоні в останні два десятиліття. За типологією міжнародної організації IDEA, квоти поділяються на законодавчі (конституційні або виборчі закони) та партійні добровільні; за механізмом – на резервовані місця та процентні вимоги в партійних списках [64].

Алжир має найамбітнішу систему квот: закон 2012 року встановлює мінімум 20% жінок у партійних списках для округів, де обирається менше 4 депутатів, 30% – для округів з 5-11 місцями, 35% – для 12-20 місць, 40% – для 21-32, і 50% для округів з більш ніж 32 місцями. Це призвело до різкого

зростання жіночої представленості – з 7,7% у 2007 році до 31,6% у 2012 і 25,8% у 2017 (зниження через політичні маніпуляції) [65].

Туніс запровадив унікальну систему горизонтального та вертикального паритету: партійні списки повинні чергувати кандидатів за статтю (жінка-чоловік-жінка або навпаки), і голови списків також повинні чергуватися між чоловіками та жінками. Це забезпечує не лише присутність жінок у списках, але й їхні шанси бути обраними, оскільки верхні позиції у списках мають більше шансів на успіх.

Критика квот фокусується на кількох аспектах. По-перше, квоти забезпечують кількісну, але не обов'язково якісну представленість. Жінки, обрані завдяки квотам, можуть бути "токенами" – символічними фігурами без реальної влади, обраними за критерієм лояльності партійному керівництву (зазвичай чоловічому), а не компетентності чи активності. По-друге, квоти можуть створювати стелю, а не підлогу – партії задовольняються мінімальною квотою і не просувають жінок далі. По-третє, існує парадокс: найвищі квоти можуть співіснувати з авторитарними режимами. Алжир, що має 30% квоту, є авторитарною державою, де парламент має обмежену владу, а реальні рішення приймаються президентом та військовою верхівкою. Отже, 30% жінок у безвладному парламенті не є показником реальної емансипації.

Міжнародні зобов'язання створюють зовнішній тиск на арабські держави щодо забезпечення гендерної рівності. Ключовим документом є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), прийнята в 1979 році. Станом на 2024 рік усі арабські країни, окрім Сомалі та Судану, ратифікували CEDAW [66]. Однак кількість та характер застережень суттєво обмежують зобов'язання. Застереження до статті 16, що стосується рівності в шлюбі та сімейному житті, є найпоширенішими, оскільки більшість арабських країн зберігають сімейні кодекси, засновані на шаріаті. Застереження до статті 9 щодо права передачі громадянства дітям були зняті деякими країнами (Єгипет, Марокко, Туніс, Алжир почав процес), але

інші зберігають патрілінійну систему громадянства. Саудівська Аравія та Лівія мають найбільш масштабні застереження, фактично підриваючи сутність Конвенції.

Комітет CEDAW систематично критикує арабські держави за невиконання зобов'язань. У заключних зауваженнях до звітів країн Комітет вказує на дискримінаційне законодавство, гендерне насильство, обмеження політичних прав жінок. Однак механізми примусу відсутні – CEDAW діє через "м'яку силу" публічного осуду та репутаційних витрат, що має обмежену ефективність щодо авторитарних режимів, які мало переймаються міжнародною критикою.

Пекінська платформа дій 1995 року визначила 12 критичних сфер для дій, включно з жінками та владою [24]. Арабські країни регулярно звітують про імплементацію Пекінської платформи, але ці звіти часто містять більше риторики, ніж конкретних досягнень. Національні плани дій розробляються, але рідко повністю виконуються через відсутність ресурсів, політичної волі чи опір консервативних сил.

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 (2000) про жінок, мир та безпеку є особливо релевантною для конфліктних та постконфліктних арабських держав – Сирії, Іраку, Лівії, Ємену, Палестини [67]. Резолюція закликає до участі жінок у мирних переговорах, постконфліктній відбудові, структурах безпеки. Деякі країни розробили Національні плани дій з імплементації 1325 (Йорданія, Ірак, Палестина), але їх виконання залишається проблематичним. Жінки систематично виключаються з офіційних мирних переговорів – наприклад, у сирійських переговорах у Женеві жінки становили лише 13% учасників.

Цілі сталого розвитку (ЦСР), зокрема Ціль 5 "Гендерна рівність", встановлюють глобальні орієнтири до 2030 року. Завдання 5.5 передбачає "забезпечення повноцінної та ефективної участі жінок та рівних можливостей для лідерства на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному та громадському житті" [68]. За даними звіту ООН 2023 року, арабський регіон

відстає від глобальних середніх показників за більшістю індикаторів Цілі 5, хоча деякі країни (Туніс, ОАЕ, Алжир) демонструють прогрес.

Спеціалізоване законодавство, що стосується політичної участі, включає закони про політичні партії, антидискримінаційне законодавство, закони про боротьбу з насильством. Закони про політичні партії в деяких країнах містять положення про гендерне представництво в керівних органах партій або вимоги до включення жінок у виборчі списки, що доповнює виборчі квоти. Наприклад, туніський закон про партії 2011 року вимагає паритету в партійних структурах.

Антидискримінаційне законодавство, що конкретно забороняє гендерну дискримінацію, існує лише в окремих країнах. Марокко прийняло у 2006 році закон про боротьбу з насильством щодо жінок (хоча його імплементація є проблематичною), Туніс у 2017 році ухвалив комплексний закон про ліквідацію насильства щодо жінок [69]. Ці закони, хоча формально стосуються насильства, непрямо впливають на політичну участь, оскільки жінки-політики часто стикаються з політичним насильством, харасментом, погрозами.

Національні стратегії гендерної рівності розроблені багатьма арабськими країнами. Марокко має Національну стратегію гендерної рівності (2017-2021, продовжена), Йорданія – Національну стратегію для жінок (2013-2017), Єгипет – Стратегію розширення прав і можливостей жінок 2030 [70]. Ці документи містять цілі щодо збільшення політичної представленості жінок, але часто є декларативними, не підкріпленими достатнім фінансуванням чи політичною волею для імплементації.

Інституційні механізми включають національні ради або комісії з прав жінок, гендерні підрозділи в урядових структурах, омбудсменів. Більшість арабських країн створили такі інституції, але їхня ефективність варіюється. Єгипетська Національна рада для жінок, створена в 2000 році, очолюється дружиною президента (традиційний патерн), має великий бюджет та офіційний статус, але критикується за підпорядкованість режиму та

відсутність незалежності. Йорданська королівська комісія з прав людини включає гендерний підрозділ, але її рекомендації часто ігноруються урядом.

Марокканська Рада з паритету та боротьби з усіма формами дискримінації, передбачена Конституцією 2011 року, була офіційно створена лише в 2017 році після багаторічних затримок, що свідчить про відсутність реальної політичної волі. Туніська Колегія за індивідуальними свободами та рівністю, створена президентом Ессебсі в 2017 році, розробила прогресивні рекомендації, включно з рівною спадкоємністю, але деякі її пропозиції не були імплементовані через опір консервативних сил.

Критичне питання – чи є ці інституції незалежними та наділеними повноваженнями, чи є символічними структурами. У більшості випадків вони мають консультативний, а не виконавчий статус, обмежений бюджет, залежать від уряду.

Правозастосування та розрив між законом і практикою є ключовою проблемою. Прогресивні конституційні норми часто не мають механізмів імплементзації або підриваються суперечливим законодавством нижчого рівня. Туніс, попри найпрогресивнішу конституцію, все ще має елементи дискримінаційного законодавства, зокрема в Кодексі особистого статусу (наприклад, нерівна спадкоємність до реформи 2018 року). Єгипет проголошує рівність у конституції, але сімейний кодекс зберігає патріархальні норми, що обмежують автономію жінок.

Судова практика щодо жіночих політичних прав є обмеженою. У більшості арабських країн відсутні прецеденти позитивних судових рішень на користь політичних прав жінок, що частково пояснюється залежністю судів від виконавчої влади в авторитарних системах. Кувейтський конституційний суд у 1999 році визнав неконституційним виключення жінок з виборчого права, але парламент проігнорував це рішення до 2005 року.

Механізми захисту від дискримінації є слабкими. Жінка, що зіткнулася з дискримінацією при балотуванні чи виконанні політичних функцій, часто не

має ефективних засобів захисту. Судові процедури є тривалими, дорогими, результати непередбачувані. Звернення до національних правозахисних інституцій може призвести до рекомендацій, але не до примусового виконання.

Отже, нормативно-правова база політичної участі жінок в арабських країнах характеризується суперечливістю та неоднорідністю. З одного боку, відбувся значний прогрес у формальному закріпленні прав – більшість країн проголошують гендерну рівність у конституціях, запровадили квоти, ратифікували міжнародні конвенції, створили національні механізми. З іншого боку, цей прогрес обмежений застереженнями (до CEDAW), конституційними суперечностями (рівність VS шаріат), розривом між законом і практикою. Формальні гарантії часто залишаються "мертвими нормами", що не трансформуються в реальні можливості через соціокультурні бар'єри) слабкі механізми імплементації та особливості авторитарних політичних систем, де навіть наявність жінок у парламентах не означає їхньої реальної влади, оскільки сам парламент може бути декоративним інститутом. Це створює феномен "формальної емансипації" – країни можуть демонструвати імпресивну статистику жіночого представництва, але без справжнього впливу на прийняття рішень, що буде детально розглянуто в наступному підрозділі.

3.2. Представленість жінок у парламентах, урядових структурах та на керівних посадах

Парламентське представництво є найбільш видимим та вимірюваним індикатором політичної участі жінок. Міжпарламентський союз систематично збирає дані про гендерний склад національних парламентів, що дозволяє здійснювати порівняльний аналіз.

ОАЕ формально лідирують з 50% жінок у Федеральній національній раді, але важливо розуміти контекст: це не виборний орган у класичному розумінні – половина членів призначаються правлячими емірами, інша

половина обирається обмеженим електоральним колегіумом (менше 1% населення має право голосу). Таким чином, паритет досягнутий через авторитарне призначення, а не демократичний процес, що ставить під питання його значущість як індикатору реальної політичної емансипації.

Туніс, Алжир, Ірак, Судан демонструють 26-31% жіночого представництва завдяки квотним системам. Це є значним досягненням порівняно з ситуацією 20 років тому, коли ці показники були в межах 3-7% [71]. Водночас необхідно враховувати політичний контекст: в Алжирі та Судані високі показники співіснують з авторитарними або нестабільними режимами, де парламенти мають обмежену реальну владу. На протилежному полюсі – Кувейт (6,2%), Ліван (6,3%), Оман (3,1%), Саудівська Аравія та Катар (0% у виборних органах). Саудівська Аравія має 19,9% жінок у призначуваній Консультативній раді (Шура), але цей орган не має законодавчих повноважень, а лише консультативні [72]. Катар взагалі не має виборного парламенту з реальними повноваженнями – обіцяні вибори до Консультативної ради постійно відкладаються.

У глобальному контексті арабські країни демонструють поляризацію. За даними Міжпарламентського союзу, середній світовий показник жіночого парламентського представництва становить 26,9% (станом на січень 2024). ОАЕ, Алжир, Туніс, Ірак перевищують цей показник, але більшість арабських країн значно відстають. Регіон MENA (Близький Схід та Північна Африка) має середній показник 17,8%, що є другим найнижчим після Тихоокеанських островів.

Історична динаміка демонструє, що значне зростання жіночого представництва відбулося саме завдяки запровадженню квот у 2000-2010-х роках. Наприклад, в Алжирі представленість зросла з 7,7% у 2007 році до 31,6% у 2012 після прийняття закону про квоти. В Тунісі після революції 2011 року та запровадження паритетної системи представленість зросла з 27,6% у 2011 (Установчі збори) до стабільних 26-31% у наступних парламентах.

Марокко демонструє поступове зростання з 0,6% у 1997 році до 10,8% у 2007 та 24,3% у 2021 завдяки системі національного компенсаційного списку [73].

Двопалатні парламенти демонструють цікаві розбіжності між палатами. В Алжирі нижня палата (Народні національні збори) має 31,8% жінок завдяки квотам, тоді як верхня палата (Рада нації), дві третини якої призначаються президентом, має лише 7,1% [74]. Це парадоксально свідчить, що демократичний (хоча й із квотами) процес забезпечує більше представництво, ніж авторитарне призначення. В Єгипті нижня палата має 27,7%, верхня (Сенат, відновлений у 2020) – 12,7% [75]. В Йорданії обидві палати мають схожі показники (15,4% та 11,8%), що відображає обмежену ефективність квотної системи.

Якісний аналіз парламентської участі виходить за межі простого підрахунку та запитує: що насправді роблять жінки-парламентарки? Присутність не автоматично означає вплив. Дослідження в різних арабських країнах виявляють стійкий патерн гендерної сегрегації всередині парламентів.

Аналіз складу парламентських комітетів показує, що жінки непропорційно представлені в комітетах з "м'яких" питань – соціальних справ, освіти, охорони здоров'я, у справах жінок та сім'ї – і недопредставлені в "жорстких" комітетах з фінансів, бюджету, безпеки, зовнішньої політики. В єгипетському парламенті 2015-2020 років жінки становили 40% членів Комітету з питань солідарності та соціальної справедливості, але лише 8% Комітету з оборони та національної безпеки. В марокканському парламенті жінки очолюють комітети з соціальних питань, але жоден з ключових економічних або безпекових комітетів не очолюється жінкою. Ця сегрегація відображає та відтворює гендерні стереотипи про "природні" сфери компетентності жінок. Соціальні питання розглядаються як продовження материнської турботи в публічну сферу, тоді як фінанси, безпека, зовнішня політика залишаються чоловічими доменами. Водночас деякі жінки-парламентарки свідомо обирають соціальні комітети, розуміючи, що там

менший опір їхній присутності, і використовують цей простір для просування гендерно чутливого законодавства.

Законодавча ініціатива жінок-парламентарок часто зосереджується на "жіночих питаннях" – насильство в сім'ї, права матерів, дитяче благополуччя. В туніському парламенті після 2011 року жінки-депутатки були ініціаторками або активними співавторами ключових законів про боротьбу з насильством щодо жінок (2017), про рівну спадкоємність (2018, не прийнятий), про скасування заборони на шлюби з немусульманами (2017) [76]. В Йорданії жінки-парламентарки лобіювали (хоча безуспішно) скасування статті 308 Кримінального кодексу, що дозволяла гвалтівнику уникнути покарання, одружившись з жертвою (скасована в 2017 після міжнародного тиску) [77].

Критики стверджують, що обмеження жінок "жіночими питаннями" є формою гетто-ізації, що не дозволяє їм впливати на макроекономічну політику, безпеку, зовнішні відносини – сфери, де приймаються найважливіші рішення. Прихильники контраргументують, що "жіночі питання" є критично важливими для половини населення, і жінки-парламентарки відіграють незамінну роль у виведенні цих питань на порядок денний. Міжпартійні жіночі коаліції або фракції є рідкістю в арабських парламентах. Партійна лояльність, ідеологічні розбіжності (особливо між світськими та ісламістськими депутатками), конкуренція за обмежені ресурси перешкоджають жіночій солідарності. В Єгипті спроби створити жіночу парламентську коаліцію в 2016 році зазнали невдачі через тиск партійного керівництва та політичні розбіжності. В Марокко існує неформальна мережа жінок-парламентарок, що співпрацюють з питань гендерної рівності, але вона не має інституційного статусу.

Питання токенизму є центральним. Багато жінок, обраних завдяки квотам, є не активними законодавцями, а "декоративними" фігурами, лояльними партійному (чоловічому) керівництву, що рідко виступають, не ініціюють законодавство, голосують за партійною лінією. Дослідження

алжирського парламенту показало, що близько 40% жінок-депутаток жодного разу не виступали з промовами протягом сесії [78]. Це частково пояснюється відсутністю політичного досвіду, впевненості, підтримки, але також є результатом того, що їх обирали не за компетентністю, а для виконання квоти. Різниця між призначеними та обраними жінками є значущою. Призначені (як у верхніх палатах деяких країн або в ОАЕ) часто є більш лояльними до влади, менш схильними до критики, оскільки їхня посада залежить від милості призначаючого. Обрані через конкурентний процес (навіть з квотами) мають більшу легітимність та незалежність, хоча вони також підлягають партійній дисципліні.

Якщо парламентське представництво є індикатором законодавчої влади, то присутність жінок в уряді відображає виконавчу владу, часто більш впливову в президентських або авторитарних системах.

ОАЕ виділяються досягненням паритету в кабінеті міністрів у 2020 році, коли шейх Мохаммед бін Рашид аль-Мактум оголосив, що жінки становитимуть 50% уряду. Однак аналіз портфелів виявляє нюанси: жінки отримали міністерства міжнародного співробітництва, культури, громадського розвитку, молоді, передових технологій, але не обороні, внутрішніх справ, фінансів у класичному розумінні [79]. Це імпресивний PR-проект, що позиціонує ОАЕ як прогресивну державу, але реальний розподіл влади залишається питанням.

Марокко демонструє цікавий прогрес: у 2017 році Надія Фаттах була призначена міністром економіки та фінансів, ставши першою жінкою на цій ключовій посаді в арабському світі [80]. Це сигналізує про можливість жінок обіймати "жорсткі" портфелі. Водночас більшість інших жінок-міністрів у Марокко очолюють "м'які" міністерства.

Ліван здійснив символічний прорив у 2019 році, коли Зейна Акар стала першою жінкою-міністром оборони не лише в Лівані, але й в усьому арабському світі [81]. Це була короткочасна посада в технічному уряді, але

символічна важливість була величезною. Водночас постійна присутність жінок у ліванському уряді залишається мінімальною (4 з 24 у нинішньому складі).

Випадки жінок-прем'єрів чи віце-президентів в арабському світі є винятково рідкісними. Жодна арабська країна ніколи не мала жінки-прем'єр-міністра або президента (крім короткострокових технічних урядів). Це контрастує навіть з іншими мусульманськими країнами – Пакистан, Бангладеш, Індонезія мали жінок на найвищих посадах. Релігійні та культурні аргументи проти жіночого лідерства (хадис про неуспішність народу під жіночим правлінням) залишаються потужним бар'єром.

Тривалість перебування жінок-міністрів на посадах є важливим індикатором. Висока ротація може свідчити про токенізм – жінок призначають для видимості, але швидко замінюють. В Єгипті середня тривалість перебування жінок-міністрів є коротшою, ніж чоловіків, що свідчить про меншу стабільність. В ОАЕ деякі жінки-міністри займають посади вже понад десятиліття, що свідчить про їхню професійну спроможність та визнання.

Жінки в місцевому самоврядуванні часто залишаються поза увагою дослідників, хоча цей рівень є критично важливим. Місцеве самоврядування ближче до громадян, займається "повсякденними" питаннями (водопостачання, освіта, транспорт), і є "школою" політичної діяльності, де майбутні національні лідери здобувають досвід.

Саудівська Аравія провела історичні муніципальні вибори в грудні 2015 року, вперше дозволивши жінкам голосувати та балотуватися. Результат був скромним: 20 жінок були обрані з близько 2100 муніципальних рад по всій країні (менше 1%) [82]. Це відображало величезні бар'єри – обмежену кампанію (жінкам не дозволялося безпосередньо звертатися до чоловіків-виборців), соціальний консерватизм, відсутність досвіду. Водночас сам факт участі був революційним для саудівського суспільства.

Марокко та Туніс, що мають квоти для місцевих виборів, демонструють вищі показники. В Марокко після виборів 2015 року жінки становили 21% обраних до комунальних рад. В Тунісі місцеві вибори 2018 року, перші після революції з паритетною системою, призвели до обрання 47,7% жінок до муніципальних рад – найвищий показник в арабському світі [83]. Водночас аналіз виявив, що жінки рідше обираються головами муніципалітетів – лише 8,8% мерів були жінками, що свідчить, що навіть з паритетом лідерство залишається чоловічим доменом.

Локальний рівень важливий не лише сам по собі, але й як трамплін для національної політики. Багато жінок-парламентарок та міністрів починали свою кар'єру в місцевому самоврядуванні, де менший громадський огляд та "ставки" дозволяють жінкам здобути досвід та довести свою компетентність.

Поза виборними та призначуваними політичними посадами існує державна бюрократія – постійний апарат міністерств, відомств, агенцій. Представленість жінок у топ-менеджменті державного управління є індикатором їхнього доступу до владних позицій.

Судова влада традиційно була однією з найбільш закритих сфер для жінок в арабському світі. Релігійні аргументи (жінка не може бути кадї – ісламським суддею, виходячи з традиційних інтерпретацій) та консервативна корпоративна культура юридичної професії створювали бар'єри. Однак останніми десятиліттями відбувся прогрес. Єгипет призначив перших жінок-суддів у 2003 році (хоча до цивільних, не релігійних судів), Марокко – у 2009 році. Туніс має найбільшу частку жінок-суддів в регіоні – близько 30%, включно з вищими судами. Саудівська Аравія призначила перших жінок на судові посади лише в 2021 році, і то обмежено [84].

Дипломатичний корпус є іншою престижною та впливовою сферою. Жінки-посли були рідкістю до 2000-х років, але ситуація поступово змінюється. Саудівська Аравія призначила свою першу жінку-посла, Раю Хашім Аль-Хашімі, представницею при ЮНЕСКО в 2019 році. ОАЕ має

кількох жінок-послів, включно з Лану Нусейбе, постійною представницею при ООН [85]. Йорданія, Марокко, Туніс також мають жінок на дипломатичних посадах, хоча вони залишаються меншістю.

Силові структури – армія, поліція – є найбільш маскулінізованими інституціями. Проте деякі країни починають інтегрувати жінок. ОАЕ призначили першу жінку-генерала у 2016 році [86]. Йорданія має жінок у збройних силах, включно з жінками-пілотами винишувачів, що брали участь у операціях проти ІДІЛ. Єгипет інтегрував жінок у поліцію та військо, хоча переважно в адміністративних, медичних ролях, а не бойових. Саудівська Аравія лише нещодавно почала дозволяти жінкам служити в армії та поліції у 2018-2019 роках.

Партійне лідерство є критичним, оскільки партії є "гейткіперами" – вони контролюють доступ до виборчих списків, ресурси, підтримку. Жінки, що очолюють великі, впливові партії, є рідкістю в арабському світі. Більшість партій очолюються чоловіками, партійні виконкоми домінуються чоловіками.

В Тунісі кілька жінок очолюють партії, включно з Абір Муссі, лідером "Вільної дестурівської партії", та Сельмою Марум з "Рухом народу". Однак найвпливовіші партії – "Еннахда", "Рух відродження" – очолюються чоловіками. В Марокко та Єгипті жодна з великих партій не очолюється жінкою. Ісламістські партії, зокрема, мають найменше жінок у керівництві, відображаючи консервативні погляди на гендерні ролі.

Багато партій мають "жіночі крила" – окремі структури, що займаються мобілізацією жінок-виборців, жіночими питаннями. Ці структури є амбівалентними: з одного боку, вони надають жінкам організаційний простір та можливість розвивати лідерські навички; з іншого – вони сегрегують жінок від основних керівних структур партії, де приймаються стратегічні рішення. Інтеграція жінок у загальне керівництво партій, а не ізоляція в жіночих крилах, є індикатором реальної політичної рівності.

Фінансові бар'єри є критичними. Політичні кампанії вимагають значних ресурсів – реклама, подорожі, персонал, матеріали. Жінки, що мають нижчі доходи, менший доступ до капіталу, менші бізнес-мережі, опиняються в невідгідному становищі. Політичні партії рідше фінансують жінок-кандидаток, вважаючи їх менш "життєздатними".

Медіа-висвітлення жінок-політиків є упередженим. Дослідження в різних арабських країнах виявляють, що жінки-кандидатки отримують менше медіа-уваги, ніж чоловіки, і коли їх висвітлюють, фокус часто зміщується на зовнішність, сімейний статус, а не політичні позиції. В Єгипті аналіз газет показав, що статті про жінок-парламентарок у три рази частіше згадували їхній одяг та зовнішність, ніж статті про чоловіків [87]. Цей сексизм підриває серйозність жінок як політичних акторів. Політичне насильство проти жінок-кандидатів та активісток є зростаючою проблемою. Це включає онлайн-харасмент, погрози, дезінформаційні кампанії, фізичне насильство [88]. В Лівії після революції 2011 року кілька жінок-активісток були вбиті, включно з Саламою Газаль та Інтісар Хасайрі [89]. В Ємені активістка Тавакуль Карман неодноразово отримувала погрози смерті. Онлайн-харасмент є особливо поширеним – дослідження туніських жінок-політиків показало, що 75% стикалися з онлайн-насильством.

Партійний гейткіпінг – процес, через який партійне (чоловіче) керівництво контролює, хто отримує доступ до виборчих списків – є структурним бар'єром. Навіть за наявності квот партії можуть ставити жінок на непрохідні позиції в списках, висувати в округах з мінімальними шансами на перемогу, відмовляти в ресурсах та підтримці. "Стеля з скла" всередині партій обмежує просування жінок до керівництва.

Портрети успішних жінок-політиків дозволяють зрозуміти, які стратегії працюють. Аналіз виявляє кілька типологій.

Династійна політика є поширеним шляхом для жінок в арабському світі. Дочки або вдови впливових політиків успадковують політичний капітал

родини. В Ємені Тавакуль Карман, хоча й активістка, походить з відомої родини. В Єгипті багато жінок-парламентарок мають родинні зв'язки з політичною елітою. Династійний шлях надає легітимність (родинне ім'я), ресурси, мережі, але водночас обмежує політику елітами, виключаючи низові жінки. Self-made жінки, що прийшли в політику з громадянського активізму, професійної кар'єри чи бізнесу, є рідшими, але існують. Наприклад, Маї Маш'ур, єгипетська інженер, що стала парламентаркою, прийшла через активізм у професійних асоціаціях. Ібтісам Батма, марокканська співачка, стала депутаткою, використовуючи свою популярність. Ці жінки демонструють альтернативні шляхи, хоча вони стикаються з більшим скептицизмом та опором.

Роль освіти, класу, міжнародного досвіду є критичною. Майже всі успішні жінки-політики мають вищу освіту, часто закордонну (США, Європа), що надає їм культурний капітал, мови, мережі. Класова приналежність до еліти чи середнього класу надає ресурси та соціальний капітал. Міжнародний досвід – робота в міжнародних організаціях, навчання за кордоном, участь у глобальних мережах – легітимізує їх як "сучасних", "компетентних", "світових".

Отже, кількісні показники представленості жінок у політичних інституціях арабських країн демонструють суперечливу картину. В деяких країнах завдяки квотам та політичній волі досягнуто значного формального представництва – ОАЕ (50%), Алжир, Туніс, Ірак (26-31%). Водночас більшість країн залишаються з низькими показниками, особливо монархії Затоки (крім ОАЕ) та Ліван. Якісний аналіз виявляє, що кількість не завжди означає якість: гендерна сегрегація всередині інституцій обмежує жінок "м'якими" сферами, токенизм робить багатьох жінок-політиків декоративними фігурами, партійний контроль та соціокультурні бар'єри обмежують реальний вплив. Водночас з'являється покоління жінок-політиків, що активно законодавчують, займають впливові посади, кидають виклик стереотипам,

хоча їхній успіх часто залежить від класової приналежності, освіти, родинних зв'язків. Розрив між формальною присутністю та реальною владою залишається ключовою проблемою, що вимагає не лише збільшення кількості, але й трансформації якості політичної участі жінок.

3.3. Регіональні особливості політичної участі жінок у країнах Перської затоки, Магрибу та Машрику

Говорити про "арабську жінку" чи "арабську модель" політичної участі жінок означає нівелювати величезну різноманітність, що існує всередині регіону. Арабський світ простягається від Атлантичного узбережжя Марокко до Оманської затоки, охоплюючи двадцять два держави з населенням понад 400 мільйонів людей, що розмовляють однією мовою, але живуть у кардинально різних політичних, економічних та соціальних реальностях. Саудівська жінка, що не може подорожувати без дозволу опікуна, та туніська жінка, що має конституційно закріплені паритетні права, формально належать до однієї "арабської" категорії, але їхній реальний досвід настільки різниться, що будь-які узагальнення стають проблематичними. Розуміння регіональної специфіки є ключем до усвідомлення того, що визначає становище жінок не абстрактна "арабська культура" чи "іслам взагалі", а конкретний комплекс історичних, економічних, політичних та соціальних факторів[90].

Шість монархій Ради співробітництва арабських держав Затоки (ССГ) – Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Бахрейн, Оман – утворюють найбільш специфічний субрегіон арабського світу. Їхня специфіка визначається насамперед економічною структурою: величезні нафтогазові запаси перетворили ці країни на рентьєрські держави, де уряди не залежать від податків громадян, а громадяни залежать від державних субсидій, що створює особливий соціальний контракт. Правлячі династії забезпечують високий рівень життя, соціальні послуги, субсидії в обмін на політичну лояльність та відсутність вимог щодо демократизації. У цій системі права надаються

"згори", як дарунок правителя, а не здобуваються "знизу" через громадську мобілізацію.

Соціокультурні норми в країнах Затоки є найбільш консервативними в арабському світі. Ваххабізм в Саудівській Аравії та салафітські течії в інших країнах просувають пуританську інтерпретацію ісламу, що особливо обмежувально трактує роль жінок. Племінна структура залишається сильною, особливо в Саудівській Аравії, Кувейті, Катарі, де племінна приналежність визначає соціальний статус, політичний вплив, навіть право на громадянство. Патріархальні племінні норми щодо контролю над жінками поєднуються з релігійним консерватизмом, створюючи потужний бар'єр для політичної емансипації.

Парадокс країн Затоки полягає в тому, що високі показники жіночої освіти та певна економічна участь співіснують з мінімальною політичною роллю. Жінки становлять більшість студентів університетів в ОАЕ, Кувейті, Катарі [91]. Вони працюють лікарями, інженерами, викладачами, навіть в бізнесі. Але політична сфера залишається майже повністю закритою. Цей парадокс пояснюється тим, що режими інструментально використовують жіночу освіту та працю для економічної модернізації (особливо в контексті стратегій диверсифікації економіки від нафти), але політична влада залишається монополією правлячих династій та їхнього чоловічого оточення.

Саудівська Аравія довго була найконсервативнішою країною щодо прав жінок не лише в регіоні, але й у світі. До 2018 року жінкам заборонялося водити автомобіль – Саудівська Аравія була останньою країною планети з такою заборонаю. Система опікунства (вілая) надавала чоловічим родичам (батькам, чоловікам, братам, навіть синам) контроль над ключовими рішеннями в житті жінки – від подорожей до працевлаштування, одруження, медичних процедур. У 2015 році жінки вперше отримали право голосувати та балотуватися на муніципальних виборах, але ці вибори стосуються лише

локальних рад з обмеженими повноваженнями, а реальна влада зосереджена в руках королівської родини.

За останні роки за кронпринца Мохаммеда бін Салмана відбулися значні зміни в рамках програми "Бачення 2030". У 2017 році жінкам дозволили відвідувати спортивні стадіони та концерти, у 2018 – водити автомобіль, у 2019 – подорожувати без дозволу опікуна після 21 року [92]. У 2020 році були внесені зміни до законодавства, що дозволяють жінкам реєструвати шлюб, розлучення, народження дітей без чоловічого опікуна. Це безпрецедентні зміни для саудівського суспільства.

Водночас ці реформи мають темний бік. Напередодні дозволу жінкам водити автомобіль саудівська влада заарештувала десятки активісток, що роками боролися за це право, включно з Луджайн аль-Хазлуд, Іман ан-Нафджан, Азізою аль-Юсеф. Їх звинуватили у зв'язках з іноземними агентами, підриві безпеки держави, судили військовим судом. Це демонструє авторитарну логіку саудівських реформ: влада дарує права, але не толерує тих, хто вимагає їх. Емансипація має відбуватися "згори", як проект королівської родини, а не "знизу", як результат громадського тиску. Автономний жіночий рух задушується в зародку. Політична участь саудівських жінок залишається мінімальною. Консультативна рада (Маджліс аш-Шура) має близько 20% жінок, але це призначуваний, а не виборний орган, який надає лише поради королю без законодавчих повноважень. На муніципальних виборах 2015 року лише 20 жінок були обрані з понад 2000 місць, і їхній вплив є маргінальним [93]. Жінки-міністри залишаються рідкістю – наразі є міністри освіти та туризму, але жодної жінки в ключових міністерствах економіки, оборони, внутрішніх справ.

ОАЕ позиціонують себе як найпрогресивнішу країну Затоки щодо прав жінок. У 2020 році був досягнутий паритет у кабінеті міністрів – 50% жінок. ОАЕ мають жінок-міністрів передових технологій, міжнародного співробітництва, культури, громадського розвитку. У 2016 році вперше була

призначена жінка-генерал. Жінки становлять 66% працівників державного сектору, 30% керівних посадових осіб. Це значні цифри, що використовуються для просування іміджу ОАЕ як сучасної, прогресивної держави. Проте важливо розуміти контекст. ОАЕ є федерацією абсолютних монархій, де відсутня виборна демократія в класичному розумінні. Федеральна національна рада має 50% жінок, але це не виборний парламент – половина призначається емірами, інша половина обирається обмеженим електоральним колегіумом (менше 1% населення), і рада має лише консультативні, а не законодавчі функції [94]. Отже, паритет досягнутий через авторитарне призначення правлячими елітами, а не через демократичний процес з конкуренцією та громадською підзвітністю.

Більше того, жінки в ОАЕ продовжують стикатися з правовою дискримінацією. Сімейний кодекс базується на шаріаті та закріплює нерівність у шлюбі, розлучення, опіці над дітьми, спадкуванні. Хоча формальна система опікунства не така жорстка, як в Саудівській Аравії, соціальні норми продовжують обмежувати автономію жінок. Політична активність, що виходить за межі офіційно дозволеного, репресується – в ОАЕ немає незалежних жіночих організацій, всі активності контролюються державою.

Кувейт займає особливе місце в Затоці, оскільки має найбільш розвинену парламентську систему серед монархій регіону. Національні збори (парламент) обираються і мають реальні законодавчі повноваження, можуть інтерпелювати міністрів, блокувати законодавство. Це створювало б сприятливіші умови для політичної участі жінок, але реальність виявилася складнішою. Кувейтські жінки отримали виборчі права лише у 2005 році після десятиліть боротьби. Парламент неодноразово блокував надання цих прав під тиском ісламістських депутатів, які стверджували, що участь жінок у політиці суперечить ісламу. Лише після втручання еміра та конституційного суду, що визнав дискримінацію неконституційною, парламент нарешті схвалив закон. На перших виборах з участю жінок у 2006 році жодна не була обрана. У 2009

році вперше чотири жінки увійшли до парламенту, але на наступних виборах їхня кількість коливалася від 1 до 3 з 50 депутатів [95].

Низька представленість пояснюється кількома факторами. Ісламісти (як сунітські, так і шіїтські) та племінні депутати, що становлять значну частину парламенту, активно виступають проти жінок-кандидатів. Виборча система є мажоритарною з племінними округами, де племінна лояльність домінує над гендерними чи ідеологічними міркуваннями, а жінки виключені з племінних механізмів прийняття рішень. Харасмент та погрози проти жінок-кандидатів є поширеними. Парадоксально, що найбільш "демократична" країна Затоки має одну з найнижчих жіночих представленостей, що демонструє, що демократизація сама по собі не гарантує гендерну рівність, якщо консервативні сили мають політичну владу.

Катар, Бахрейн та Оман демонструють помірковані, обережні реформи з обмеженою участю жінок. Катар надав жінкам виборчі права у 1999 році для муніципальних виборів, але обіцяні вибори до Консультативної ради постійно відкладаються, і ця рада залишається призначуваною. Бахрейн має дві жінки в призначуваній верхній палаті парламенту та кілька в обраній нижній. Оман надав жінкам право балотуватися лише у 2003 році, і лише одна жінка була обрана до Консультативної ради (що також має обмежені повноваження).

Загальний висновок щодо Затоки: регіон демонструє модель "керованої емансипації згори", де реформи є проектами правлячих еліт, мотивованими економічною необхідністю (диверсифікація від нафти вимагає жіночої праці) та іміджевими міркуваннями (позиціонування як "прогресивних" для міжнародної спільноти), а не результатом демократичного тиску знизу чи автономного жіночого руху. Жінки стають "витриною модернізації" – їх використовують для демонстрації прогресу, але реальна влада залишається в руках чоловічих правлячих еліт. Відсутність демократії означає, що навіть формально високі показники (як 50% кабінету в ОАЕ чи 20% Шури в

Саудівській Аравії) не перекладаються в реальну політичну владу, оскільки самі ці інституції мають обмежені повноваження.

Західна частина арабського світу – Магриб (араб. "захід"), що охоплює Марокко, Алжир, Туніс, Лівію та Мавританію, демонструє кардинально інший патерн політичної участі жінок. Історична траєкторія цього субрегіону суттєво відрізняється від Затоки. Французька (та італійська в Лівії) колонізація залишила спадок гібридної правової системи, що поєднує французьке цивільне право з ісламським правом у сфері особистого статусу. Малікітський мазхаб, домінуючий у Магрибі, традиційно вважається відносно більш ліберальним порівняно з ханбалітським мазхабом Затоки.

Країни Магрибу є більш урбанізованими та освіченими. Рівень грамотності жінок у Тунісі становить 82%, у Марокко – 65%, що значно вище, ніж у деяких країнах Машрику [96]. Історія лівих та соціалістичних рухів (особливо в Алжирі та Тунісі) створила простір для дискурсу про соціальну справедливість, що включав гендерну рівність, хоча часто в інструментальний спосіб. Географічна близькість до Європи та сильні міграційні зв'язки з Францією створюють транснаціональні потоки ідей та практик.

Магриб лідирує за формальними показниками жіночої парламентської представленості в арабському світі завдяки широкому запровадженню квотних систем. Туніс, Алжир, Марокко мають 24-31% жінок у парламентах [97]. Це значно вище, ніж середній показник по арабському світу. Жіночі рухи в Магрибі мають довшу історію та є більш організованими порівняно з Затокою, де вони майже відсутні, або Машриком, де часто придушуються авторитарними режимами.

Туніс виділяється як "жінолюбний виняток" не лише в Магрибі, але й в усьому арабському світі. Ця невелика країна (12 мільйонів населення) здійснила найбільш радикальні реформи щодо прав жінок, починаючи з Кодексу особистого статусу 1956 року, прийнятого президентом Хабібом Бургібою всього через кілька місяців після незалежності [98]. КПС заборонив

полігамію, встановив мінімальний шлюбний вік 17 років для дівчат, надав жінкам право на розлучення та опіку над дітьми, вимагав взаємної згоди на шлюб – все це було революційним для арабського світу 1950-х. Після революції 2011 року, що скинула диктатора Зін аль-Абідіна Бен Алі, туніський жіночий рух мобілізувався для захисту та розширення своїх прав у процесі написання нової конституції. Коли ісламістська партія "Еннахда", що виграла перші постреволюційні вибори, спробувала внести до проекту конституції формулювання про "комплементарність" (взаємодоповнення) чоловіків і жінок замість рівності, жіночі організації організували масові протести. Тиск виявився успішним – Конституція 2014 року проголосила повну рівність та зобов'язала державу забезпечити паритет у виборних органах.

Виборчий закон 2014 року запровадив горизонтальний та вертикальний паритет: партійні списки мають чергувати кандидатів за статтю, і голови списків також повинні чергуватися між чоловіками та жінками. Це забезпечило близько 30% жінок у парламенті 2014 та 2019 років. Місцеві вибори 2018 року з паритетною системою призвели до обрання майже 48% жінок до муніципальних рад – найвищий показник в арабському світі [99].

Туніські жінки здобули ще кілька важливих перемог: у 2017 році був прийнятий комплексний закон про боротьбу з насильством щодо жінок, що криміналізував домашнє насильство, харасмент, економічне насильство. У 2017 році президент Ессебсі скасував заборону на шлюби туніських жінок з немусульманами (чоловіки завжди мали це право). У 2018 році парламент розглядав закон про рівну спадкоємність (зрівняння часток чоловіків і жінок), хоча він не був прийнятий через опір консервативних сил [100], [101].

Водночас досягнення Тунісу опинилися під загрозою після конституційного перевороту президента Каїса Саїда в липні 2021 року, коли він розпустив парламент, призупинив дію конституції, почав правити декретами. Хоча Саїд риторично підтримує права жінок, авторитарний дрейф створює загрози для демократичних інституцій, що забезпечували жіночу

політичну участь. Економічна криза та політична нестабільність можуть відкотити назад досягнення останніх десятиліть.

Марокко демонструє модель "контрольованої модернізації" під керівництвом монархії. Король Мухаммед VI, що прийшов до влади у 1999 році, проголосив курс на модернізацію, включаючи покращення становища жінок. У 2004 році після тривалих дебатів була прийнята реформа сімейного кодексу (Мудавана), що підвищила шлюбний вік жінок до 18 років, обмежила полігамію, покращила права жінок при розлучення та опіці над дітьми. Хоча реформа не була настільки радикальною, як туніський КПС (полігамія не була заборонена, а лише обмежена судовим дозволом), вона все ж стала значним кроком вперед.

У політичній сфері Марокко запровадило систему "національного списку" у 2002 році, що резервує 60 місць з 395 у парламенті для жінок (та молоді) [102]. Це забезпечило зростання представленості з майже нульової до 20-24% у наступних виборах. Марокканська Конституція 2011 року, прийнята після протестів у рамках "Арабської весни", проголосила рівність чоловіків і жінок та створила Раду з паритету [103].

Водночас марокканська модель є обмеженою. Король зберігає величезну владу – він призначає прем'єр-міністра, контролює армію, релігійну сферу (як "Командор вірних"), може розпускати парламент. Реальна політична конкуренція є обмеженою, "червоні лінії" (монархія, іслам, територіальна цілісність, включаючи Західну Сахару) не можна критикувати. Реформи відбуваються "згори", з дозволу короля, а не як результат автономного тиску жіночого руху, хоча цей рух існує та активний.

Консервативні сили залишаються сильними. Ісламістська партія "Справедливість та розвиток", що була найбільшою партією у 2011-2021 роках, має амбівалентне ставлення до прав жінок, підтримуючи деякі реформи, але опираючись іншим. Королівська родина та пов'язані з нею модерністські еліти

використовують права жінок як маркер відмінності від ісламістів, але цей "королівський фемінізм" має інструментальний характер.

Алжир має найвищі квоти в арабському світі – від 20% до 50% залежно від розміру округу – введені законом 2012 року. Це призвело до різкого зростання парламентської представленості до 31,6% у 2012 році. Однак алжирський випадок ілюструє обмеження чисто кількісного підходу. Алжирський режим є авторитарним, де реальна влада належить президенту, військовій верхівці ("le pouvoir" – влада) та службам безпеки, а парламент має обмежені повноваження [104].

Багато жінок-депутаток були обрані не через власну політичну активність чи підтримку виборців, а для виконання квоти, обрані за критерієм лояльності режиму. Дослідження показали, що значна частина жінок-депутаток рідко виступає, не ініціює законодавство, пасивно голосує за урядові пропозиції. Це токенізм у чистому вигляді – представленість без реальної влади.

Алжирський жіночий рух має героїчну історію участі у війні за незалежність 1954-1962 років, де жінки були комбатантками, зв'язковими, медсестрами. Після незалежності, однак, жінок відтіснили на маргінес політики. "Чорне десятиліття" 1990-х – жорстока громадянська війна між військовим режимом та ісламістами – було особливо травматичним для жінок, які стали мішенями насильства з обох боків [105]. Ісламісти вбивали жінок-інтелектуалок, журналісток, активісток, вважаючи їх "відступницями", тоді як військовий режим використовував риторику захисту жінок для виправдання репресій. Ця травма продовжує впливати на алжирське суспільство.

Лівія є трагічним прикладом того, як конфлікт руйнує всі досягнення. За Муаммара Каддафі (1969-2011) Лівія мала парадоксальну ситуацію: диктатор проголошував про "емансипацію" жінок як частину своєї еклектичної ідеології, жінки мали доступ до освіти та роботи, навіть існували жіночі

військові підрозділи. Водночас Каддафі особисто використовував жінок як сексуальних рабінь, що було викрито після його падіння [106].

Після повстання 2011 року та падіння Каддафі Лівія занурилася в хаос громадянської війни, що триває досі. Країна розділена між конкуруючими урядами, ополченнями, іноземними інтервентами. Жінки стали жертвами конфлікту – сексуальне насильство, викрадення, вбивства. Жінки-активістки, що намагалися брати участь у перехідному процесі, були вбиті чи змушені емігрувати. Салама Газаль, адвокатка та активістка, була викрадена та вбита у 2014 році. Інтісар Хасайрі, політична активістка, також була вбита. Формально Лівія має квоти (мінімум 1 жінка на кожні 3 кандидати в партійних списках), і після виборів 2012 року близько 16% парламенту становили жінки, але в умовах хаосу та конфлікту це є безсенсовною статистикою [107].

Висновок щодо Магрибу: субрегіон має найбільші формальні досягнення в арабському світі за показниками жіночої політичної представленості, але з величезними відмінностями всередині. Туніс є островом прогресу з найпрогресивнішим законодавством та активним жіночим рухом, хоча під загрозою авторитарного відкату. Алжир демонструє ілюзію прогресу – високі цифри, що маскують реальну відсутність влади та токенизм. Марокко представляє контрольовану модернізацію, де король дозволяє реформи, але в межах, що не загрожують монархічній владі. Лівія є гуманітарною катастрофою, де виживання домінує над будь-якими правами.

Машрик (араб. "схід") – східна частина арабського світу, що охоплює Єгипет, Сирію, Ірак, Йорданію, Ліван, Палестину – є найскладнішим та найбільш гетерогенним субрегіоном. Це колыска арабо-ісламської цивілізації, місце великих міст (Каїр, Багдад, Дамаск, Бейрут), інтелектуальних та політичних рухів, але водночас регіон конфліктів, окупації, авторитаризму, що глибоко впливають на становище жінок.

Густонаселеність є характеристикою Машрику: Єгипет має понад 110 мільйонів населення, що робить його найбільшою арабською країною та

демографічним гігантом регіону. Ця густонаселеність створює величезний економічний та соціальний тиск – безробіття, бідність, нестачу ресурсів. Конфліктні та постконфліктні зони (Сирія, Ірак, Палестина, історично Ліван) означають, що мільйони живуть в умовах насильства, переміщення, гуманітарної кризи, де питання виживання домінує над політичними правами.

Релігійна та етнічна мозаїка є особливо складною в Ірак у (шиїти, суніти, курди, християни) та Лівані (маронітські християни, суніти, шиїти, друзи), де конфесійна приналежність визначає політичну систему. Палестинське питання та ізраїльсько-палестинський конфлікт є всепроникливим чинником, що впливає на всю політику регіону. Ці контексти створюють унікальні виклики для політичної участі жінок.

Єгипет, як найбільша арабська країна, часто розглядається як референтна точка для регіону. Його політичні події – революції, контрреволюції, зміни режимів – резонують далеко за межами країни. Єгипетський жіночий рух має давню історію, починаючи з Худи Шаараві у 1920-х роках. Революція 2011 року, що скинула Хосні Мубарака після 30 років правління, підняла надії на демократизацію та гендерну рівність.

Жінки були активними учасницями протестів на площі Тахрір – вони організовували, протестували, документували події. Але ейфорія швидко змінилася розчаруванням. Військова хунта, що взяла владу після Мубарака, піддала заарештованих активісток "тестам на незайманість" – формі сексуального насильства під виглядом медичної процедури. Конституційний комітет не включав жінок. Під час протестів на площі Тахрір відбулося понад 100 задокументованих випадків масового сексуального насильства проти жінок-протестувальниць [108].

Після приходу до влади "Братів-мусульман" у 2012 році та прийняття нової конституції становище жінок ще більше погіршилося – конституція обмежувала рівність "в межах шаріату". Контрреволюційний переворот генерала Абделя Фаттаха ас-Сісі в 2013 році відновив авторитарний порядок.

Сісі риторично підтримує права жінок як частину дискурсу модернізації, призначив рекордну кількість жінок-міністрів, Конституція 2014 року містить положення про рівність [109]. Але це "державний фемінізм" – права надаються згори як дарунок режиму, а незалежні феміністські активістки репресуються. Представленість жінок у єгипетському парламенті становить близько 27%, частково завдяки квоті для місцевих рад [110]. Але в умовах авторитаризму парламент має обмежену владу, реальні рішення приймає президент та служби безпеки. Жінки-парламентарки здебільшого лояльні режиму, критика є ризикованою.

Йорданія, конституційна монархія на чолі з династією Хашимітів, демонструє обережні, контрольовані реформи. Король Абдалла II та особливо королева Ранія є публічними адвокатами прав жінок, що створює сприятливу риторичну атмосферу [111]. У 2003 році була запроваджена квота, що резервує 6 місць для жінок, згодом збільшена до 15 з 130 в нижній палаті [112]. Це забезпечує близько 15% представленості.

Водночас племінний консерватизм залишається сильним, особливо в сільських регіонах, де племінна лояльність домінує над іншими міркуваннями [70]. Парламент часто контролюється племінними депутатами, багато з яких опираються прогресивним реформам. Королівська родина балансує між модернізацією (яку просувають король та королева) та збереженням лояльності племінних еліт, що є базою режиму. Це обмежує темп та глибину реформ.

Ліван є найскладнішим випадком через його унікальну конфесійну політичну систему. Влада розподіляється між релігійними громадами за формулою, встановленою Національним пактом 1943 року: президент – маронітський християнин, прем'єр-міністр – суніт, спікер парламенту – шіїт, парламентські місця розподіляються за конфесійним ключем. У цій системі гендер є вторинним щодо конфесії – жінки конкурують не лише з чоловіками, але й за обмежені місця, виділені їхній релігійній громаді.

Результат – мінімальна жіноча представленість, близько 6% парламенту, одна з найнижчих в арабському світі. Лише у 2019 році вперше жінка, Зейна Акар, була призначена міністром оборони, що стало історичною подією не лише для Лівану, але й для всього арабського світу [113]. Водночас це була короткострокова посада в технічному уряді. Економічна криза, що охопила Ліван з 2019 року (колапс валюти, банківської системи, соціальних послуг), політична нестабільність, вибух у Бейруті 2020 року створюють контекст, де виживання домінує над політичними правами [114].

Палестина є унікальним випадком через контекст, де війна домінує над усіма іншими питаннями, включаючи гендерну рівність. Жінки були активними учасницями палестинського опору – перша інтифада 1987-1993 років, друга інтифада 2000-2005, "Марш повернення" в Газі 2018-2019. Палестинські жінки організовують ненасильний опір, надають гуманітарну допомогу, документують порушення прав людини.

Водночас у формальній політиці їхня представленість є низькою. Палестинська національна адміністрація має квоту 20% для жінок у Законодавчій раді, але останні вибори відбулися у 2006 році, і рада не функціонує через розкол між Фатх (Західний берег) та Хамас (Газа) [115]. Внутрішній палестинський конфлікт між світським Фатх та ісламістським Хамас також має гендерний вимір – Хамас просуває більш консервативні норми щодо жінок, особливо в Газі.

Палестинські феміністки стикаються з подвійним викликом: боротися проти окупації, що обмежує всі права палестинців, та проти патріархату всередині власного суспільства. Це створює складну динаміку, де критика гендерної нерівності може сприйматися як "зрада" національної справи або "імпорт західних цінностей", що використовується проти феміністок консервативними силами.

Сирія переживає гуманітарну катастрофу внаслідок громадянської війни, що розпочалася у 2011 році як частина "Арабської весни" та переросла

в регіональний та міжнародний конфлікт. Понад пів мільйона людей загинули, мільйони стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями. Жінки є як жертвами конфлікту (сексуальне насильство використовується як зброя війни всіма сторонами), так і активістками (документують злочини, надають допомогу, беруть участь в опозиційних структурах).

Представленість жінок у сирійських політичних структурах є номінальною. Режим Башара аль-Асада формально має жінок у парламенті (близько 13%), але в умовах диктатури це є безсенсово. Опозиційні структури, включаючи Сирійський переговорний комітет, що бере участь у мирних переговорах, також мають мінімальне жіноче представництво, попри міжнародний тиск згідно з Резолюцією РБ ООН 1325. Майбутнє Сирії є невизначеним, і становище жінок у постконфліктній Сирії залежатиме від того, який режим встановиться та чи будуть жінки включені в процес відбудови.

Ірак після падіння Саддама Хусейна в 2003 році та американської окупації прийняв нову Конституцію 2005 року, що встановила квоту 25% для жінок у парламенті [116]. Це призвело до значної формальної представленості – близько 29% у сучасному парламенті. Однак Ірак залишається глибоко розділеним за етно-конфесійними лініями (шиїтська більшість, сунітська меншина, курдська автономія), країна пережила жорстоку сектантську війну в середині 2000-х, окупацію ІДІЛ у 2014-2017 роках.

ІДІЛ скоїв геноцид проти єзидської меншини, включаючи масове сексуальне рабство єзидських жінок – тисячі були викрадені, продані, зґвалтовані, деякі досі в неволі [117]. Історія Надії Мурад, єзидської жінки, що вижила після сексуального рабства ІДІЛ та стала правозахисницею, отримавши Нобелівську премію миру в 2018 році, привернула міжнародну увагу до цієї трагедії [118]. В іракському парламенті жінки присутні, але їхній вплив обмежений конфесійною політикою та патріархальними нормами всіх громад [119]. Жінки-парламентарки часто представляють інтереси своїх

конфесійних партій, а не жіночі інтереси. Спроби просунути закони про боротьбу з домашнім насильством стикаються з опором консервативних релігійних депутатів, як шіїтських, так і сунітських.

Висновок щодо Машрику: це найскладніший субрегіон, де конфлікти руйнують будь-які досягнення (Сирія, Ірак), авторитаризм обмежує реальну участь (Єгипет), конфесійна система виключає жінок (Ліван), окупація домінує над усім (Палестина). Машрик демонструє, що без миру, стабільності, демократії гендерна рівність є недосяжною. Війна та конфлікт не є "гендерно нейтральними" – вони непропорційно вдаряють по жінках, використовують сексуальне насильство як зброю, руйнують соціальні структури, що могли б підтримувати жіночу емансипацію.

Три субрегіони демонструють три різні моделі політичної участі жінок, що визначаються різними комбінаціями факторів. Затока з її нафтовими багатствами та абсолютними монархіями демонструє "керовану емансипацію згори" – реформи як проект еліт без демократизації. Магриб з його колоніальною спадщиною та більш урбанізованими суспільствами досяг найбільших формальних показників, але під авторитарним контролем. Машрик, розділений конфліктами та політичною нестабільністю, показує, що виживання домінує над правами.

Економічна структура має значення: рентьєрські держави Затоки можуть "купити" лояльність та контролювати зміни згори. Густонаселений, бідний Машрик стикається з величезним демографічним та економічним тиском. Тип політичного режиму є критичним: авторитаризм може співіснувати з високими формальними показниками (Алжир), але без реальної влади. Демократизація сама по собі не гарантує гендерну рівність (Кувейт), якщо консервативні сили мають владу.

Історична траєкторія має значення: колоніальна спадщина, національно-визвольні рухи, роль жінок у боротьбі за незалежність створили різні стартові точки. Релігійні течії та їх інтерпретації важливі: малікітський Магриб є більш

ліберальним, ніж ханбалітська Затока. Але релігія сама по собі не визначає – політичне використання релігії є ключовим.

Сила громадянського суспільства та жіночого руху є вирішальною. Туніс виділяється завдяки сильному, автономному жіночому руху. Затока не має незалежних жіночих організацій. Машрик має жіночий активізм, але він придушується (Єгипет) або перекривається конфліктом (Сирія, Палестина).

Міжнародний вплив має обмежену ефективність. Тиск міжнародної спільноти може стимулювати формальні реформи (ратифікація CEDAW, квоти), але не гарантує їх реалізацію. Країни можуть "грати гру" – демонструвати прогрес для міжнародної аудиторії, зберігаючи дискримінацію на практиці.

Отже, немає єдиної "арабської моделі" політичної участі жінок. Існують множинні моделі, що визначаються специфічною конфігурацією історії, економіки, політики, релігії, культури. Розуміння цієї регіональної диференціації є ключовим для уникнення есенціалістських узагальнень та для розробки контекстуально чутливих стратегій просування гендерної рівності. Успіх у одній країні (Туніс) не можна механічно перенести в іншу (Саудівська Аравія) через кардинальну відмінність контекстів. Водночас порівняльний аналіз дозволяє виявити спільні виклики та можливі стратегії їх подолання.

Висновки до розділу 3

1. Нормативно-правова база політичної участі жінок значно розширилася: більшість арабських країн проголошують гендерну рівність у конституціях, всі (крім Сомалі та Судану) ратифікували CEDAW, дві третини країн запровадили ті чи інші форми гендерних квот, жінки присутні в парламентах усіх країн (хоча в різних пропорціях). Це безперечні досягнення порівняно з ситуацією півстоліття тому, коли жінки в багатьох країнах не мали навіть права голосу. Водночас ці формальні досягнення часто залишаються "на папері" або маскують відсутність реальної влади.

2. Тип політичного режиму, економічна структура, наявність чи відсутність конфліктів визначають реальні можливості політичної участі жінок більше, ніж конституційні гарантії чи квоти. Авторитаризм деформує гендерну політику: авторитарні режими можуть мати високі показники жіночого представництва, але в умовах, коли парламент має обмежену владу, а реальні рішення приймаються президентом, військовою верхівкою, службами безпеки, ця представленість є переважно декоративною. "Державний фемінізм", коли режими риторично підтримують права жінок для легітимації та покращення міжнародного іміджу, але репресують незалежний жіночий активізм, є поширеним патерном.

3. Три субрегіони – Затока, Магриб, Машрик – демонструють три різні патерни, визначені різними конфігураціями історії, політики, економіки, релігії, культури. Затока з її абсолютними монархіями, нафтовими багатствами, ваххабізмом/салафізмом демонструє "керовану модернізацію без демократизації" – реформи як проект еліт, жінки як "витрина прогресу", відсутність автономного жіночого руху. Магриб з французькою колоніальною спадщиною, малікітським мазхабом, більш урбанізованими суспільствами, історією лівих рухів досяг найбільших формальних показників завдяки квотам, але під авторитарним контролем. Машрик, розділений конфліктами, конфесійними розколами, окупацією, демонструє найбільшу складність та нестабільність.

4. Кількісні показники не еквівалентні якісному впливу – висока представленість може маскувати токенізм та відсутність реальної влади. Алжир з 30% жінок у парламенті виглядає прогресивним у статистиці, але якісний аналіз виявляє, що багато жінок-депутаток є пасивними, рідко виступають, обрані для виконання квоти, а не через власну політичну активність, і що сам парламент має обмежену владу в авторитарній системі. ОАЕ з паритетним кабінетом демонструє, що призначення жінок правлячими елітами в недемократичній системі не створює політичної суб'єктності.

РОЗДІЛ 4

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РОЛІ ЖІНОК В АРАБСЬКОМУ РЕГІОНІ

4.1. Основні перешкоди на шляху до політичної емансипації жінок: структурний аналіз

Попередні розділи виявили численні бар'єри, що стоять на шляху політичної емансипації жінок в арабському світі – від конституційних суперечностей до племінних традицій, від економічної залежності до сексуального насильства в конфліктах. Проте простий список перешкод не дає розуміння того, як ці бар'єри працюють разом, підсилюючи один одного, створюючи систему, що виявляється більш стійкою, ніж сума її частин. Чому, наприклад, конституційні гарантії рівності не трансформуються в реальну владу? Чому квоти збільшують кількість жінок у парламентах, але не їхній вплив? Чому освічені, професійні жінки залишаються на узбіччі політики?

Відповіді на ці питання вимагають не просто каталогізації проблем, а структурного аналізу – розуміння того, як різні типи бар'єрів взаємодіють, які з них є первинними, а які похідними, де існують "точки входу" для змін, а де система найбільш стійка до трансформації. Цей підрозділ прагне вийти за межі описової інвентаризації та запропонувати аналітичну рамку для розуміння системи обмежень.

Соціальні науки традиційно розрізняють структурні та агентські чинники. Структури – це відносно стійкі патерни соціальної організації: політичні інституції, економічні системи, культурні норми, правові рамки. Вони існують незалежно від окремих індивідів, обмежують та формують їхні дії, відтворюються через практики. Агенти – це індивіди та групи, що діють у межах цих структур, маючи власні інтереси, цінності, стратегії. Вони не є пасивними об'єктами структур, а можуть опиратися, перетлумачувати, іноді трансформувати їх. Це розрізнення важливе для розуміння бар'єрів політичної

емансипації жінок, оскільки різні типи обмежень вимагають різних стратегій подолання. Структурний бар'єр – наприклад, авторитарна політична система – не можна подолати індивідуальними діями окремих жінок, він вимагає колективної мобілізації, політичних змін, іноді революцій. Агентський бар'єр – наприклад, дискримінаційні установки конкретного політичного лідера – може бути змінений через його переконання, заміну, тиск.

Водночас структури та агентність не є незалежними – вони взаємно конституують одна одну. Структури обмежують можливості агентів: жінка, народжена в бідній сільській сім'ї в Ємені, має кардинально інші можливості політичної участі, ніж дочка багатой родини в ОАЕ. Але агенти через свої дії відтворюють або трансформують структури: коли туніські феміністки масово мобілізувалися проти спроб внести "комплементарність" до конституції, вони не просто виражали незгоду – вони змінювали інституційну структуру майбутньої держави.

Для політичної емансипації жінок це означає, що необхідні як структурні зміни (реформи законів, інституцій, економічної політики), так і агентська мобілізація (жіночі рухи, зміна установок, індивідуальна сміливість). Фокус лише на одному вимірі приречений на неповний успіх.

Якщо шукати один фундаментальний чинник, що деформує всі інші виміри політичної участі жінок, то це авторитаризм. Більшість арабських країн є авторитарними режимами різного типу – від абсолютних монархій Затоки до військово-бюрократичних диктатур Єгипту чи Алжиру, від однопартійних систем Сирії до гібридних режимів Марокко чи Йорданії. Навіть там, де існують формальні атрибути демократії – вибори, парламенти, конституції – реальна влада зосереджена в руках президента, короля, військової верхівки, служб безпеки.

Чому авторитаризм є особливою проблемою для політичної емансипації жінок? Авторитарні режими за визначенням не толерують автономних політичних акторів – будь-яких груп чи рухів, що претендують на незалежну

політичну суб'єктність, що можуть мобілізувати людей, формулювати альтернативні порядки денні. Жіночі рухи, що вимагають реальних прав, а не подарованих згори привілеїв, є загрозою цій логіці. Саме тому саудівська влада заарештувала активісток напередодні дозволу жінкам водити – не тому, що вони вимагали чогось "поганого", а тому, що вони вимагали, а не чекали дозволу.

Авторитарні режими можуть мати високі показники жіночого представництва – Алжир з 30% парламенту, ОАЕ з 50% кабінету, Єгипет з 27% – але це "декоративна демократія"[121]. Парламенти існують, але мають обмежені повноваження, реальні рішення приймаються президентом чи королівською родиною. Жінки призначаються чи обираються, але вони лояльні режиму, не кидають виклику, не представляють автономні жіночі інтереси. Це токенизм у чистому вигляді. Більше того, авторитарні режими інструментально використовують "права жінок" для власної легітимації. Це "державний фемінізм" – риторична підтримка емансипації, призначення жінок на видні посади, прийняття законів про квоти, все це для демонстрації "прогресивності" як внутрішній, так і міжнародній аудиторії. Єгипетський режим Сісі проголошує підтримку прав жінок, призначає жінок-міністрів, але одночасно ув'язнює незалежних феміністських активісток. Саудівська Аравія дозволяє жінкам водити та подорожувати, але тримає в тюрмах тих, хто за це боровся.

Навіть там, де існують елементи демократії, вони часто деформовані. Кувейт має найбільш розвинену парламентську систему в Затоці, але парламент домінується консервативними ісламістами та племінними депутатами, що активно блокують права жінок. Ліван має конфесійну демократію, але сама конфесійна система виключає жінок, оскільки розподіляє владу між релігійними громадами, де гендер є вторинним. Марокко має конституційну монархію з виборами, але король зберігає величезну владу та контролює "червоні лінії", що не можна переступати.

Домінування виконавчої влади над законодавчою означає, що навіть якщо жінки входять до парламентів, ці парламенти мають обмежену здатність приймати закони проти волі президента чи короля. Відсутність незалежної судової влади означає, що жінки не можуть ефективно оскаржувати дискримінацію в судах – судді призначаються виконавчою владою, залежать від неї, часто є частиною репресивного апарату.

Політична влада в сучасних суспільствах нерозривно пов'язана з економічними ресурсами. Участь у політиці вимагає грошей – на кампанії, подорожі, матеріали, персонал. Вона вимагає часу, що означає можливість не працювати повний робочий день або мати ресурси для делегування домашніх обов'язків. Вона вимагає мереж – бізнес-контактів, професійних асоціацій, неформальних зв'язків, де циркулюють інформація, вплив, можливості.

Арабські жінки є найбільш економічно маргіналізованими в світі. За даними Світового банку, лише 21% жінок працездатного віку в регіоні MENA беруть участь у ринку праці – найнижчий показник серед усіх регіонів світу, майже втричі нижчий за глобальний середній показник 47%. Цей показник майже не змінився за останні 30 років, попри зростання освіченості жінок. Гендерний розрив в оплаті праці становить у середньому 30-40%. Жінки володіють лише 7% підприємств у регіоні. Доступ до банківських кредитів для жінок-підприємців обмежений як формальними вимогами (часто потрібна згода чоловічого опікуна), так і неформальними упередженнями[122],[123].

Ця економічна маргіналізація безпосередньо перекладається в політичне виключення. Жінка, що залежить від батька, чоловіка, брата фінансово, не має автономії балотуватися проти їхньої волі. Навіть якщо формально вона має право, реально вона не може дозволити собі політичну кампанію. Дослідження в Йорданії показало, що середня вартість парламентської кампанії становить 50,000-200,000 доларів – непомірна сума не лише для більшості жінок, а й для більшості громадян взагалі, але для жінок, що мають нижчі доходи та менший доступ до капіталу, це є абсолютним бар'єром.

Класова нерівність накладається на гендерну. Політика в арабських країнах, як і в багатьох інших частинах світу, є сферою еліт. Успішні жінки-політики часто походять з заможних, політично впливових родин. Династійна політика – коли дочки чи вдови політиків входять у політику – є поширеним патерном. Ці жінки мають ресурси, зв'язки, родинне ім'я, що компенсує гендерні обмеження. Але це залишає бідних жінок, низові активістки поза межами формальної політики. Гендерна рівність, що досяжна лише для еліт, не є справжньою рівністю.

Парадоксально, але високі показники жіночої освіти в багатьох арабських країнах не трансформуються автоматично в політичну участь. Жінки становлять більшість студентів університетів в ОАЕ, Кувейті, Катарі, Саудівській Аравії. У Тунісі, Єгипті, Марокко жіноча грамотність зросла драматично за останні десятиліття. Але освіта сама по собі не гарантує ні економічну незалежність (освічені жінки можуть бути безробітними), ні зміну соціальних норм (освічена родина може бути патріархальною). "Освічене безробіття" – феномен, коли жінки з дипломами не можуть знайти роботу через гендерну дискримінацію на ринку праці – створює фрустрацію, але не обов'язково політичну мобілізацію.

Якщо авторитаризм та економічна залежність є "жорсткими" структурними бар'єрами, то культурні норми є "м'якими", але не менш ефективними. Насправді, культура часто виявляється більш стійкою до змін, ніж закони. Закон можна змінити за одну ніч парламентським голосуванням, але як змінити переконання мільйонів людей про "належне" місце жінки? Патріархальні норми відтворюються через численні механізми. Соціалізація з раннього дитинства прищеплює дівчаткам цінності слухняності, скромності, домашньої орієнтації, а хлопчикам – напористості, лідерства, публічної активності. Сім'я є первинним агентом цієї соціалізації, і парадоксально, що саме матері часто є найсуворішими хранительками патріархальних традицій, оскільки в патріархальній системі вони можуть здобути статус та контроль

через дотримання правил. Медіа відтворюють гендерні стереотипи, показуючи жінок переважно в домашніх ролях. Релігійний дискурс, домінований чоловіками-богословами, легітимізує патріархат посиленнями на божественні приписи.

Але культура не є монолітною чи статичною. Існує величезна різноманітність всередині арабського світу та навіть всередині окремих країн. Міські освічені молоді жінки в Тунісі чи Бейруті мають інші цінності та можливості, ніж сільські жінки в Південному Єгипті чи племінних регіонах Ємену. Покоління, що виросло з інтернетом, соціальними мережами, глобальними зв'язками, може мати інші установки, ніж покоління їхніх батьків. Культура змінюється, але повільно, нерівномірно, з опором.

Критично важливо розуміти, що культурні бар'єри не існують ізольовано від політичних та економічних. Авторитарні режими активно використовують культурну риторику для виправдання репресій – феміністок звинувачують у "зраді культури", "імпорті західних цінностей", "підриві традиційної сім'ї". Консервативні релігійні та племінні сили мобілізуються проти прав жінок під гаслами захисту "автентичності" проти "вестернізації". Це не є "природний" культурний опір – це політично інструменталізована культура.

Війна мілітаризує суспільство, посилюючи найбільш токсичні форми маскулінності. Чоловіки з зброєю стають арбітрами влади, насильство нормалізується, цивільні норми та інституції колапсують. Жінки стають "трофеями", "територією", що її треба контролювати та захищати. Сексуальне насильство в конфліктах не є побічним ефектом хаосу – це систематична стратегія, використовувана для терору, деморалізації ворога, етнічних чисток.

Геноцид єзидських жінок ІДІЛ в Іраку в 2014-2017 роках – тисячі викрадених, проданих на невіільничих ринках, зґвалтованих, деякі досі в неволі – є найжахливішим, але не єдиним прикладом.[124] В Сирії всі сторони конфлікту – режим Асада, опозиційні групи, екстремісти – використовували сексуальне насильство. В Лівії після 2011 року міліції викрадали, гвалтували,

вбивали жінок-активісток. Ці злочини мають довготривалі наслідки не лише для жертв, а й для суспільств – стигматизація жертв, травма, руйнування соціальних зв'язків. Навіть коли конфлікти завершуються, жінки систематично виключаються з мирних переговорів. Попри Резолюцію Ради Безпеки ООН 1325, що закликає до участі жінок у мирних процесах, реальність є іншою. В сирійських переговорах у Женеві жінки становили менше 15% учасників.[125] В іракському перехідному уряді після 2003 року жінки були маргінальними. "Мир чоловіків" – угоди, що укладаються озброєними чоловіками без участі жінок – не гарантує гендерної справедливості в постконфліктній відбудові.

Міжнародна спільнота, особливо західні країни та міжнародні організації, риторично підтримують права жінок, але їхня практична політика часто суперечить цій риторичі. Західні держави підтримують авторитарні режими в арабському світі з прагматичних міркувань – нафта, безпека, боротьба з тероризмом, стримування міграції. США продають мільярди доларів зброї Саудівській Аравії, незважаючи на жахливий рекорд країни щодо прав жінок. Європейський союз співпрацює з Єгиптом у питаннях міграції, закриваючи очі на репресії проти активісток.

"Війна з тероризмом" після 11 вересня 2001 року мала глибокі наслідки для прав жінок. Вона легітимізувала посилення авторитаризму під прикриттям боротьби з екстремізмом – режими отримали *carte blanche* на репресії проти будь-якої опозиції, включаючи жіночий активізм, називаючи це "безпекою". Стигматизація ісламу викликала захисну реакцію в мусульманських суспільствах, посилила консервативні сили, що позиціонують себе як захисників ідентичності проти "західної агресії".

Жіночі рухи та громадянське суспільство є критичними агентами змін, але в арабському світі вони стикаються з величезними викликами. Авторитарні режими не толерують незалежний активізм. Організації закриваються, лідерки арештовуються, фінансування блокується. Простори для громадянської діяльності звужуються в багатьох країнах – Єгипет,

Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн прийняли драконівські закони про НДО, що фактично забороняють незалежні організації або ставлять їх під тотальний державний контроль.[126]

Навіть там, де жіночі рухи існують, вони часто фрагментовані. Глибокий розкол між світськими та ісламістськими феміністками ускладнює єдність. Світські феміністки часто сприймають іслам як джерело пригнічення, ісламські феміністки стверджують можливість гендерної рівності в межах релігійної традиції. Класові розбіжності розділяють елітних, освічених, міжнародно пов'язаних активісток та низових жінок з бідних громад.

Найбільш деструктивний аспект системи бар'єрів – їх взаємне підсилення, створення замкненого кола, що важко розірвати. Авторитаризм зберігає економічну нерівність, оскільки рентьєрські держави контролюють ресурси та розподіляють їх через патронажні мережі, виключаючи жінок. Економічна залежність жінок обмежує їхню політичну автономію – вони не можуть балотуватися, протестувати, організовуватися без ресурсів. Відсутність політичної участі означає, що жінки не можуть впливати на закони та політику, що відтворюють їхню економічну маргіналізацію. Це замкнене коло. Культурні норми легітимізують політичне та економічне виключення – "жінки належать дому", "політика не жіноча справа". Але ці норми самі підтримуються політичними та економічними структурами – авторитарні режими використовують консервативну риторику для контролю, економічна залежність робить порушення норм ризикованим. Одночасно політичне та економічне виключення відтворює культурні стереотипи – якщо жінок немає в політиці, це "доводить", що вони до неї не здатні.

Чи існують "точки входу" для розриву цього кола? Так, але вони вимагають скоординованих зусиль на кількох рівнях одночасно. Освіта жінок, хоча не достатня сама по собі, створює потенціал для зміни установок та економічної участі. Урбанізація руйнує традиційні громадські структури контролю. Нові технології надають інструменти для мобілізації та обходу

цензури. Жіночий активізм, навіть під репресіями, створює альтернативні дискурси та практики. Міжнародний тиск, якщо застосовується послідовно та чутливо до контексту, може створювати стимули для реформ.

Але найважливіша "точка входу" – це демократизація. Без трансформації авторитарних режимів у справді демократичні системи, де влада підзвітна громадянам, де існує свобода організації та вираження, де судова влада незалежна – без цього всі інші зміни будуть поверхневими. Авторитаризм є мета-бар'єром, що деформує всі інші виміри. Його подолання не гарантує автоматично гендерну рівність (приклад Кувейту це показує), але створює необхідні умови для справжньої боротьби за неї.

Отже, перешкоди на шляху політичної емансипації жінок в арабському регіоні не є розрізненим набором проблем, що можна вирішувати по одній. Це система взаємопов'язаних бар'єрів – політичних, економічних, соціальних, культурних, міжнародних – що підсилюють один одного, створюючи стійку структуру виключення. Подолання цієї системи вимагає не косметичних реформ – більше квот, більше законів на папері – а глибокої трансформації політичних режимів, економічних структур, соціальних норм. Це не є завдання, яке можна вирішити за кілька років або однією стратегією. Це довготривала, багатовимірна боротьба, що вимагає скоординованих зусиль внутрішніх та зовнішніх акторів, використання кожної можливості для змін, стратегічності та наполегливості. Але розуміння системи бар'єрів – як вони працюють, як взаємодіють, де існують слабкі ланки – є першим кроком до її трансформації.

4.2. Роль міжнародних організацій та громадянського суспільства у просуванні гендерної рівності

Організація Об'єднаних Націй та її численні агенції є найбільш видимим міжнародним актором у сфері гендерної рівності. UN Women, створена в 2010 році шляхом об'єднання кількох підрозділів ООН, що займалися жіночими

питаннями, має мандат просувати гендерну рівність глобально [127]. В арабському регіоні UN Women фінансує жіночі організації, надає технічну допомогу урядам у розробці гендерно чутливої політики, проводить дослідження, організовує кампанії. Щорічні звіти про прогрес жінок у регіоні, що публікуються UN Women, є важливим джерелом даних та аналізу.

UNDP, UNICEF, UNESCO інтегрують гендерну проблематику в свої програми розвитку. UNDP підтримує проекти економічного розширення прав жінок, UNICEF фокусується на освіті дівчаток та боротьбі з дитячими шлюбами, UNESCO працює над доступом жінок до освіти та культури. Це "gender mainstreaming" – інтеграція гендерної перспективи в усі сфери діяльності, а не ізоляція її в окремих "жіночих програмах".

Механізми моніторингу ООН створюють систему підзвітності держав. Комітет CEDAW розглядає періодичні звіти країн про виконання Конвенції, публікує заключні зауваження, де критикує дискримінаційне законодавство та практики [128]. Universal Periodic Review – процес, де кожна країна-член ООН періодично звітує про стан прав людини перед Радою з прав людини – також включає гендерні питання. Ці механізми працюють через "м'яку силу" – публічний осуд, репутаційний тиск, але не мають примусових інструментів. Держава може проігнорувати рекомендації без реальних наслідків, особливо якщо вона не чутлива до міжнародної критики.

Фінансові інституції – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, регіональні банки розвитку – також інтегрували гендер у свої програми. Світовий банк у своїх стратегічних документах наголошує, що гендерна рівність є не лише питанням справедливості, а й економічної ефективності – країни, що недовикористовують жіночий потенціал, втрачають в економічному зростанні [129]. Банк фінансує проекти освіти жінок, економічної участі, правових реформ.

Водночас критики зазначають, що підхід фінансових інституцій є неоліберальним – фокус на економічній участі жінок у ринку, їхній

продуктивності, а не на політичних правах чи трансформації патріархальних структур. Жінки розглядаються як "недовикористаний економічний ресурс", що треба "активувати" для зростання ВВП. Питання влади, перерозподілу, структурної нерівності відходять на другий план. Більше того, умовності (conditionality), що пов'язують кредити з реформами, рідко включають жорсткі вимоги щодо гендерної рівності – права жінок приносяться в жертву фінансовій дисципліні чи приватизації.

Регіональні організації мають обмежений вплив. Ліга арабських держав створила Арабську організацію жінок, приймає декларації про права жінок, але ці документи є символічними, не мають механізмів імплементації. Ліга контролюється державами-членами, багато з яких є авторитарними та консервативними, тому консенсус досягається на найнижчому спільному знаменнику. Для країн Магрибу релевантні також документи Африканського союзу, зокрема Протокол до Африканської хартії прав людини та народів про права жінок, але його імплементація залишається проблематичною.

Як працює міжнародний вплив? Міжнародні організації використовують кілька механізмів впливу. "Naming and shaming" – публічний осуд порушень прав жінок через звіти, резолюції, медіа-кампанії – може бути ефективним, якщо режим чутливий до міжнародної репутації. Країни, що прагнуть інтегруватися в глобальну економіку, залучити інвестиції, вступити до міжнародних організацій, піклуються про свій імідж. ОАЕ, наприклад, інвестують мільярди в PR, щоб позиціонувати себе як "прогресивну" державу, тому міжнародна критика може стимулювати косметичні реформи. Водночас авторитарні режими, що не залежать від міжнародної легітимності чи мають потужних союзників, можуть ігнорувати критику. Північна Корея чи Еритрея не переймаються звітами ООН.

Фінансова та технічна допомога жіночим організаціям є важливим ресурсом. Мільйони доларів щорічно надходять від ООН, західних урядів, приватних фондів до НДО в арабському світі, що працюють над правами

жінок. Ці гроші дозволяють наймати персонал, орендувати офіси, проводити кампанії, надавати послуги. Водночас це створює проблеми. Організації стають залежними від іноземного фінансування, що робить їх вразливими до звинувачень у "служінні іноземним інтересам". Порядок денний може визначатися донорами, а не потребами місцевих жінок – якщо донор хоче фінансувати проекти з економічного розширення прав, але не політичного активізму, організація змушена підлаштовуватися. "NGO-ізація" жіночого руху – його професіоналізація, бюрократизація, відрив від низів – є прямим наслідком залежності від міжнародного фінансування.

Дипломатичний тиск через двосторонні відносини, торгівельні угоди, військову співпрацю теоретично може бути найефективнішим, оскільки зачіпає реальні інтереси держав. Європейський союз та США могли б пов'язувати торгівельні преференції чи військові продажі з прогресом у правах жінок. Але реальність є іншою. Геополітичні та економічні інтереси майже завжди переважають над принципами. США продовжують продавати мільярди доларів зброї Саудівській Аравії, незважаючи на жахливий рекорд країни щодо прав жінок, тому що Саудівська Аравія є ключовим союзником проти Ірану та постачальником нафти. ЄС співпрацює з Єгиптом у стримуванні міграції, закриваючи очі на репресії проти активісток. Права жінок стають риторикою для внутрішнього споживання, а не реальним пріоритетом зовнішньої політики.

Транснаціональні мережі жіночих організацій створюють горизонтальні зв'язки солідарності, обміну досвідом, спільних кампаній. Феміністки з різних арабських країн зустрічаються на регіональних форумах, координують стратегії, підтримують одна одну. Діаспора відіграє важливу роль – арабські жінки, що живуть на Заході, часто фінансують, лобіюють, надають платформу активісткам на батьківщині. Ці мережі створюють відчуття глобального руху, а не ізольованих локальних боротьб.

Міжнародний вплив на права жінок в арабському світі не є однозначно позитивним. Критика зосереджується на кількох аспектах. Неоколоніалізм та патерналізм – звинувачення в тому, що "Захід" нав'язує свої цінності, не поважаючи культурну специфіку, розглядаючи арабські суспільства як відсталі, що потребують цивілізації. Ця критика має історичні корені – колоніальні держави використовували "визволення жінок" як риторичне виправдання окупації [130]. Французи в Алжирі організовували публічні церемонії зняття хіджабу як символ "емансипації", що насправді було актом культурного насильства.

Сучасне використання прав жінок для виправдання військових інтервенцій – Афганістан (2001), Ірак (2003) – дискредитувало саму ідею гендерної рівності в очах багатьох в регіоні. Коли Лора Буш у 2001 році виступила з радіозверненням, де виправдовувала війну в Афганістані необхідністю "визволити жінок від Талібану", це було сприйнято в мусульманському світі як лицемірство та інструменталізація. Феміністки опинилися в неможливій ситуації – критикувати патріархат означало ризикувати звинуваченнями в "службі імперіалізму".

Вибірковість міжнародного тиску підриває його легітимність. Чому жорстка критика Ірану за права жінок, але м'який підхід до Саудівської Аравії, де ситуація не краща? Відповідь очевидна: геополітика. Іран є противником, Саудівська Аравія – союзником. Ця подвійність не втікає від уваги арабської публіки, що робить міжнародні заклики до прав жінок менш переконливими.

Контрпродуктивність західного тиску проявляється в *nationalist backlash*. Коли зовнішні сили критикують "відсталість" арабських країн щодо прав жінок, це може провокувати захисну реакцію – консервативні сили мобілізуються під гаслами захисту "автентичності" та "культурної ідентичності" проти "західної агресії". Ісламісти використовують риторику про "іноземне втручання" для дискредитації місцевих феміністок. Жінки-

активістки опиняються між двома вогнями – патріархатом всередині та орієнталізмом ззовні.

Якщо міжнародні організації є зовнішніми акторами з обмеженим впливом, то справжні агенти змін – це жіночі рухи та організації громадянського суспільства всередині арабських країн. Саме ці жінки – активістки, адвокатки, журналістки, професорки, звичайні громадянки – ризикують свободою, репутацією, іноді життям, відстоюючи права. Їхня боротьба має довгу історію, що простягається від піонерок на кшталт Худи Шаараві в Єгипті 1920-х до сучасних рухів після "Арабської весни".

Жіночі рухи в арабському світі є різноманітними. Світські феміністські організації, що виникли в середині XX століття, зазвичай пов'язані з лівими, націоналістичними чи ліберальними ідеологіями, орієнтуються на західні моделі емансипації. Ісламські феміністські групи, що з'явилися пізніше, прагнуть переосмислення релігійних текстів з феміністських позицій, залишаючись в межах ісламської традиції. Правозахисні організації ширшого профілю також включають гендерні питання в свою роботу. Професійні асоціації жінок – юристок, лікарток, журналісток – створюють простори для нетворкінгу та колективної дії. Низові жіночі ініціативи, часто неформальні, працюють у громадах над конкретними проблемами.

"Арабська весна" 2010-2011 років мала суперечливий вплив на жіночий активізм. З одного боку, масові протести створили простір для жіночої мобілізації – жінки виходили на вулиці, організовували, вимагали не лише падіння диктаторів, але й гендерної справедливості. З іншого боку, постреволуційний період приніс розчарування в більшості країн – жінок відтіснили на маргінес, консервативні сили посилилися, авторитаризм повернувся. Але "весна" також створила нове покоління активісток, що набули досвіду мобілізації, не бояться виходити на вулиці, використовують нові технології.

Жіночі рухи використовують різноманітні стратегії. Правова адвокація – лобіювання законів, участь у конституційних процесах, судові виклики дискримінації – є основною стратегією для організацій з юридичною експертизою. Туніські феміністки успішно мобілізувалися проти спроби партії "Еннахда" внести до проекту конституції 2012 року формулювання про "комплементарність" чоловіків і жінок замість рівності [131]. Масові протести, кампанії в медіа, міжнародний тиск змусили ісламістів відступити, і Конституція 2014 року проголосила повну рівність.

Масова мобілізація – протести, демонстрації, страйки – використовується для створення видимості та тиску. Хештег-кампанії в соціальних мережах стали новою формою мобілізації. #EnaZeda ("я теж" арабською) в Тунісі, #MosqueMeToo (про сексуальні домагання під час хаджу) дозволили жінкам колективно говорити про насильство, ламаючи табу [132].

Надання послуг – кризові центри для жертв домашнього насильства, правова допомога, освітні програми – є "практичним фемінізмом", що безпосередньо допомагає жінкам. Дебати всередині руху точаться навколо балансу між "практичним" (вирішення негайних проблем) та "стратегічним" (зміна структур влади) фемінізмом.

Дискурсивна боротьба – переосмислення релігійних та культурних наративів – є стратегією легітимації вимог. Ісламські феміністки доводять, що гендерна рівність сумісна з ісламом, якщо правильно інтерпретувати тексти. Це дозволяє уникнути звинувачень у "західності" та апелювати до релігійно консервативної аудиторії. Використання нових медіа – блоги, Twitter, YouTube, Instagram – дозволяє обходити традиційні медіа, контрольовані державою чи консервативними силами, та безпосередньо звертатися до публіки.

Репресії є найбільшою загрозою. Саудівська Аравія в 2018 році заарештувала десятки активісток, включаючи Луджайн аль-Хазлул, яка боролася за право жінок водити, звинуватила їх у "зраді" та судила військовим судом. Єгипет систематично переслідує феміністок – арешти, обвинувачення в

"аморальності" чи "підриві сімейних цінностей", закриття організацій. В умовах, коли активізм може коштувати свободи, мало хто наважується.

Фрагментація ослаблює рух. Розкол між світськими та ісламськими феміністками базується на фундаментальних питаннях про роль релігії. Світські часто сприймають іслам як джерело пригнічення, ісламські стверджують можливість феміністської інтерпретації релігії. Ця напруга іноді унеможлиблює співпрацю. Класові розбіжності розділяють елітних активісток, що працюють в офісах, говорять англійською, подорожують міжнародно, та низових жінок, що борються за виживання. Регіональні відмінності означають, що пріоритети феміністок в Затоці, Магрибі, Машрику можуть не збігатися.

Бар'єр легітимності є постійним. Феміністок звинувачують у "зраді культури", "імпорті західних цінностей", "руйнуванні традиційної сім'ї". Ці звинувачення мають силу в суспільствах, де колективна ідентичність, традиція, релігія цінуються високо. Захист від них вимагає постійної роботи з фреймінгу – представлення вимог у термінах, що легітимні для контексту. Ісламський фемінізм є однією з таких стратегій.

Попри всі виклики, є успіхи, що демонструють можливість змін. Марокканська кампанія за реформу Мудавани (сімейного кодексу) в 2004 році об'єднала світських та ісламських феміністок у безпрецедентну коаліцію. Жінки організували масові демонстрації, зібрали мільйон підписів, лобіювали короля. Король Мухаммед VI, що прагнув модернізувати імідж країни, підтримав реформу. Хоча Мудавана 2004 року не була радикальною (полігамія обмежена, але не заборонена), вона покращила становище жінок у шлюбі та розлученні.

Йорданська кампанія проти статті 308 Кримінального кодексу, що дозволяла гвалтівнику уникнути покарання, одружившись з жертвою, тривала роками. Активістки лобіювали парламент, організовували протести, залучали

міжнародний тиск. Нарешті у 2017 році стаття була скасована – перемога наполегливості та стратегії.

Що робить кампанії успішними? Аналіз цих випадків виявляє кілька факторів. Єдність та організованість руху є критичними – коли різні групи об'єднуються навколо спільної мети, їхня сила множитья. Стратегічне використання "political opportunities" – моментів, коли система відкривається для змін (революції, зміна режиму, міжнародний тиск) – дозволяє просунути вимоги, що раніше були неможливими. Фреймінг – як представити вимоги – визначає, чи будуть вони сприйняті як легітимні чи як загроза. Підтримка – міжнародна, державна, суспільна – створює ресурси та легітимність.

Трансформація гендерних відносин не може відбутися без чоловіків. Патріархат шкодить не лише жінкам, а й чоловікам, нав'язуючи токсичні норми маскулінності – тиск бути "годувальником", приховувати емоції, вирішувати конфлікти через насильство. Зміна чоловічих установок є необхідною для культурної трансформації. Програми, що працюють з чоловіками над гендерною рівністю, здоровими стосунками, відповідальним батьківством, показують, що багато чоловіків готові стати союзниками. Кампанія UN Women "HeForShe" закликає чоловіків приєднатися до боротьби за гендерну рівність як їхнього власного питання, а не лише "жіночого" [133].

Отже, роль міжнародних організацій та громадянського суспільства у просуванні гендерної рівності в арабському регіоні є складною та амбівалентною. Міжнародні актори надають ресурси, встановлюють норми, здійснюють моніторинг, але їхній вплив обмежений відсутністю примусових механізмів, геополітичними пріоритетами, ризиком неоколоніальної риторики. Справжні агенти змін – це внутрішні актори, жіночі рухи та організації, що працюють в умовах репресій, фрагментації, ресурсних обмежень. Їхні стратегії – правова адвокація, масова мобілізація, надання послуг, дискурсивна боротьба – мають різну ефективність залежно від контексту. Успіх залежить від єдності, стратегічності, фреймінгу, коаліцій.

Міжнародна підтримка має бути чутливою до контексту, поважати автономію місцевих акторів, уникати патерналізму. Трансформація вимагає роботи не лише з жінками, а й з чоловіками. Це довготривала боротьба без гарантованого результату, але історія успіхів показує, що зміни можливі, якщо є воля, організованість та наполегливість.

4.3. Перспективи трансформації політичної участі жінок в умовах модернізації арабських суспільств

Після аналізу бар'єрів та агентів змін виникає природне питання: що далі? Яке майбутнє чекає на політичну участь жінок в арабському регіоні? Чи неминучий прогрес, як стверджували оптимісти модернізаційної теорії, чи можливий регрес? Які фактори визначатимуть траєкторію наступних десятиліть? Це питання без простих відповідей, оскільки майбутнє не є заздалегідь визначеним – воно залежить від складної взаємодії демографічних, економічних, технологічних, політичних процесів, що розгортаються зараз.

Модернізаційна теорія, що домінувала в соціальних науках 1950-60-х років, пропонувала привабливу простоту: економічний розвиток автоматично веде до урбанізації, освіти, секуляризації та, врешті-решт, до гендерної рівності. Це був телеологічний наратив, де всі суспільства рухаються однією траєкторією, а "Захід" просто пройшов цей шлях раніше. Арабському світу, згідно з цією логікою, потрібно просто "наздогнати", і тоді жінки автоматично здобудуть рівність.

Емпірична реальність останніх десятиліть спростувала цю наївну модель. Країни Перської затоки демонструють, що можливий високий економічний розвиток, небачені багатства, сучасна інфраструктура без демократизації чи гендерної рівності. ОАЕ мають одні з найвищих показників ВВП на душу населення в світі, але жінки здобули виборчі права лише частково і в обмеженому контексті. Саудівська Аравія до недавнього часу забороняла жінкам водити автомобіль, маючи при цьому одну з найбільших

економік регіону. Освіта також не є чарівним рішенням – жінки становлять більшість студентів університетів у багатьох країнах Затоки, але їхня політична участь залишається мінімальною.

Це не означає, що модернізація взагалі не впливає на гендерні відносини, але цей вплив не є автоматичним чи однонаправленим. Можливі "множинні модерності" – різні шляхи до сучасності, що не обов'язково копіюють західну траєкторію. Чи можлива "ісламська модерність" з гендерною рівністю? Деякі дослідники стверджують, що так, вказуючи на Туніс як приклад країни, що поєднує ісламську ідентичність з прогресивними правами жінок. Інші скептичні, наголошуючи на фундаментальній несумісності патріархальних інтерпретацій ісламу з справжньою рівністю. Відповідь, швидше за все, залежить не від "сутності" ісламу, а від конкретних соціально-політичних конфігурацій.

Сценарій 1: Демократизація. Арабський регіон є одним з наймолодших у світі – близько 60% населення MENA молодше 30 років [134]. Цей "молодіжний бульдж" може бути як ресурсом, так і загрозою. Оптимістичний сценарій бачить молоде покоління більш освіченим, глобально пов'язаним через інтернет та соціальні мережі, менш скутим традиціями, відкритим до нових ідей, включаючи гендерну рівність. Дослідження показують, що молоді араби мають більш ліберальні установки щодо ролі жінок порівняно зі старшими поколіннями – вони частіше підтримують право жінок працювати, брати участь у політиці, мати автономію в особистих рішеннях.

Але молодість може бути й джерелом нестабільності. Безробіття молоді в арабському регіоні є одним з найвищих у світі – 25-30% молодих людей не мають роботи. Фрустрація, відсутність перспектив, відчуття виключення можуть вести до радикалізації. "Арабська весна" 2010-2011 була значною мірою молодіжним повстанням проти статус-кво, але після її провалу багато молодих людей втратили віру в можливість мирних змін. Деякі приєдналися

до екстремістських рухів, що обіцяли радикальну трансформацію, хоча й регресивну щодо прав жінок.

Урбанізація трансформує арабські суспільства. Міграція з сільських регіонів до міст руйнує традиційні громадські структури контролю – розширені сім'ї, племінні мережі, де поведінка кожного знаходиться під наглядом. Міста пропонують відносну анонімність, свободу від всепроникливого соціального контролю. Жінка в Каїрі чи Касабланці має більше можливостей здобути освіту, працювати, брати участь у громадському житті, ніж її сестра в сільському Верхньому Єгипті чи гірських районах Марокко. Водночас урбанізація створює нові виклики – міська бідність, нетрі, нові форми контролю через державний нагляд.

Структура сімей змінюється. Перехід від розширених до нуклеарних сімей послаблює контроль старших поколінь над молодшими. Зростає кількість домогосподарств, очолюваних жінками – через розлучення, міграцію чоловіків, вдівство – що змушує жінок брати на себе ролі, традиційно закріплені за чоловіками. Шлюби відбуваються пізніше, особливо в міських освічених класах, що дає жінкам більше часу для освіти та кар'єри до одруження. Народжуваність знижується в більшості арабських країн – від 7-8 дітей на жінку в 1970-х до 2-3 зараз у багатьох країнах [135]. Менше дітей означає менший тягар догляду, більше можливостей для активності поза домом.

Економічні трансформації можуть створювати як можливості, так і загрози для жіночої емансипації. Країни Затоки розуміють, що залежність від нафти є неможливою довгостроково – запаси виснажуються, глобальний перехід до відновлюваної енергії зменшує попит. Стратегії диверсифікації економіки – "Бачення 2030" Саудівської Аравії, подібні плани ОАЕ, Катару – визнають, що неможливо досягти економічної диверсифікації без жіночої праці [136]. Жінки становлять половину населення, і їхнє виключення з економіки означає величезні втрачені можливості.

Зростання сервісного сектору – освіта, здоров'я, туризм, фінанси – створює можливості для жінок, оскільки ці сфери є "соціально прийнятними" для жіночої роботи і не вимагають фізичної сили. Цифрова економіка та онлайн-підприємництво дозволяють жінкам обходити деякі традиційні бар'єри – працювати з дому, уникати міксованих робочих середовищ, що викликають родинний опір, самостійно розпоряджатися доходами. Водночас економічні кризи можуть відкинути прогрес. Коли економіка скорочується, жінок часто звільняють першими, оскільки їхня праця розглядається як "додаткова", а не "необхідна". Ліванська економічна катастрофа з 2019 року, єгипетська інфляція та девальвація непропорційно вдарили по жінках. З іншого боку, економічні кризи можуть змушувати жінок працювати з необхідності – коли чоловічого доходу недостатньо для виживання, родини долають ідеологічний опір жіночій праці. Це амбівалентна емансипація – не з вибору, а з примусу, але вона все ж створює новий досвід та можливості.

Майбутнє не є заздалегідь написаним сценарієм – воно залежить від рішень, що приймаються зараз, від балансу сил між різними акторами, від непередбачуваних подій. Можна окреслити кілька можливих сценаріїв, кожен з яких має різну ймовірність та імплікації для прав жінок.

Якщо регіон рухається до справжньої демократії – не декоративної, а з реальною конкуренцією, підзвітністю, верховенством права – це створить простір для жіночої політичної участі. Туніс після 2011 року показав, що можливо: жіночий рух успішно відстояв конституційні гарантії рівності, паритетні квоти призвели до близько 30% жінок у парламенті, жінки очолюють муніципалітети. Передумовами демократизації є економічний розвиток, що створює незалежний середній клас, сильне громадянське суспільство, міжнародна підтримка.

Але цей сценарій виглядає малоімовірним у короткостроковій перспективі. "Арабська весна" не призвела до регіональної хвилі демократизації – лише Туніс зберіг демократичні інституції, та й вони під

загрозою після авторитарного дрейфу президента Каїса Саїда з 2021 року. В Єгипті контрреволюція відновила авторитаризм, в Сирії, Лівії, Ємені почалися громадянські війни. Регіональні та міжнародні сили не підтримують демократизацію – монархії Затоки, що мають величезний вплив, є зацікавленими в збереженні авторитарного статус-кво. Більше того, демократизація сама по собі не гарантує гендерну рівність – Кувейт має найбільш демократичну систему в Затоці, але одну з найнижчих жіночих представленостей через домінування консервативних сил.

Сценарій статус-кво: авторитарна стабільність. Найбільш ймовірним у найближчій перспективі є збереження авторитарних режимів з контрольованою модернізацією. Режими продовжують надавати косметичні реформи – більше квот, призначення жінок на видні посади, прийняття законів – для покращення міжнародного іміджу та демонстрації "прогресивності", але без передачі реальної влади. Незалежний жіночий активізм придушується. Саудівська модель – швидкі соціальні реформи (дозвіл водити, послаблення опікунства) паралельно з репресіями проти активісток – може стати патерном для інших країн. Це "емансипація згори" без демократизації.

Цей сценарій забезпечує певну передбачуваність для режимів та їхніх міжнародних партнерів. Авторитарна стабільність є кращою за хаос громадянської війни для більшості громадян, включаючи жінок. Але це стабільність без справедливості, прогрес без свободи. Жінки можуть здобути більше можливостей у освіті та праці, навіть номінальне представництво в політиці, але не політичну суб'єктність – не здатність колективно організовуватися, формулювати власний порядок денний, кидати виклик владі.

Песимістичний сценарій: поглиблення конфліктів. Найгіршим можливим майбутнім є розширення та поглиблення конфліктів. Сирія, Ємен, Лівія не стабілізуються, а хаос поширюється на інші країни. Ліван, що вже переживає економічну катастрофу та політичний колапс, може зануритися в насильство. Ірак залишається нестабільним з ризиком нових конфліктів.

В умовах конфлікту права жінок руйнуються. Війна мілітаризує суспільство, посилює найтоксичніші форми маскулінності, робить жінок жертвами насильства. Сексуальне насильство використовується як зброя, інституції колапсують, жінки-активістки змушені замовкнути чи емігрувати. Досягнення десятиліть можуть бути знищені за роки. Цей сценарій є катастрофічним не лише для жінок, а для всіх, але жінки непропорційно вразливі.

Консервативний сценарій: ісламістське відродження. Можливе посилення ісламістських рухів як реакція на авторитаризм, економічні проблеми, західний тиск. Ісламісти можуть прийти до влади через вибори (якщо вони відбуваються) або через революції, позиціонуючи себе як альтернативу корумпованим світським режимам. Їхня гендерна політика, ймовірно, буде консервативною – обмеження прав жінок під релігійними гаслами, посилення патріархальних норм, відкат попередніх досягнень.

Туніс після революції 2011 року міг піти цим шляхом – ісламістська партія "Еннахда" виграла перші вибори, спробувала внести консервативні положення до конституції. Але потужний жіночий рух та демократичний контекст не дозволили цьому реалізуватися. В інших контекстах, де жіночий рух слабший чи відсутня демократія, результат може бути іншим.

Реалістичний сценарій: інкрементальний прогрес. Найбільш правдоподібним є сценарій поступових, нерівномірних, суперечливих змін. Прогрес у одних країнах, регрес в інших. Досягнення в одних сферах (освіта, праця), стагнація в інших (політична влада). Періоди мобілізації та реформ, що змінюються періодами репресій та відкату. Боротьба триває без гарантованого результату.

Цей сценарій визнає, що історія не є лінійною, що прогрес не є неминучим, але й регрес не є остаточним. Жіночі рухи продовжують боротися, використовуючи кожен можливість, адаптуючись до змінних контекстів. Іноді вони виграють – скасування дискримінаційного закону, конституційна

гарантія, квота. Іноді програють – репресії, закриття організації, арешт лідерки. Але боротьба продовжується, і кожна перемога, навіть мала, створює платформу для наступних вимог.

Майбутнє арабського регіону залежить не лише від внутрішньої динаміки, а й від глобальних процесів. Геополітичні зміни – зміщення балансу сил з домінування США до багатопольного світу з впливовими Китаєм, Росією, регіональними силами – впливатимуть на простір для демократизації та прав людини. Китай пропонує модель авторитарного капіталізму без політичних свобод, що може бути привабливою для арабських режимів. Росія підтримує авторитарні режими без вимог щодо прав людини.

Кліматична криза буде мати драматичні наслідки для MENA – одного з найуразливіших регіонів [137]. Дефіцит води, деградація земель, екстремальні температури, вимушена міграція створюватимуть величезний тиск на суспільства. Жінки непропорційно вразливі до кліматичних змін – вони залежать від природних ресурсів для виживання, мають менший доступ до інформації та ресурсів для адаптації, несуть тягар догляду про сім'ї в кризових ситуаціях. Кліматична криза може провокувати конфлікти за ресурси, що ще більше підірве права жінок.

Міжнародні норми про права людини та гендерну рівність продовжують поширюватися глобально, створюючи репутаційний тиск на держави. Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року включають Ціль 5 про гендерну рівність. Чи досягне арабський регіон цієї цілі? Малоймовірно повністю, але сама наявність глобальних стандартів створює точку відліку для оцінки прогресу.

Що можна зробити для прискорення прогресу? Стратегічні рекомендації різняться залежно від актора. Міжнародна спільнота повинна підтримувати місцеві жіночі організації, але поважати їхню автономію, уникати неокolonіальної риторики про "порятунок мусульманських жінок". Тиск на авторитарні режими має бути послідовним, без подвійних стандартів – не тиснути на Іран, одночасно обіймаючи Саудівську Аравію. Торгівельні та

військові угоди мають бути пов'язані з прогресом у правах людини, а не лише риторикою про них.

Арабські держави повинні виконувати свої міжнародні зобов'язання – імплементувати CEDAW, зняти застереження до неї, реформувати дискримінаційне законодавство в сімейних кодексах, громадянстві, кримінальному праві. Квоти повинні забезпечувати не лише кількісне представництво, а реальну владу – через паритет, обов'язкові місця в ключових комітетах, доступ до ресурсів. Боротьба з насильством щодо жінок має бути пріоритетом з реальним фінансуванням та інфраструктурою. Інвестиції в економічну участь жінок – освіту, професійний тренінг, доступ до капіталу – створюють матеріальну базу для політичної емансипації.

Жіночі рухи повинні будувати єдність попри різноманітність – знаходити спільну платформу між світськими та ісламськими феміністками, елітними та низовими активістками, різними регіонами. Розширювати базу руху від невеликих груп освічених міських жінок до широкої коаліції, що включає сільських жінок, робітниць, домогосподарок. Стратегічно використовувати політичні можливості – моменти відкритості системи для просування реформ. Фреймувати вимоги в термінах, легітимних для контексту – не як "імпорт західних цінностей", а як реалізацію справедливості, релігійних принципів, національних інтересів. Використовувати нові технології для мобілізації, але свідомо про ризики нагляду. Будувати транснаціональні солідарності без втрати місцевої автентичності. Залучати чоловіків-союзників, працювати над трансформацією маскулінності.

Деякі фундаментальні питання залишаються відкритими. Чи можлива справжня гендерна рівність без демократії? Досвід авторитарних режимів Затоки показує, що можливі певні поліпшення без демократизації, але не реальна політична суб'єктність. Чи сумісний патріархат з модернізацією? Емпірично так – багаті авторитарні режими демонструють це. Але чи є це стійким довгостроково? Яка роль релігії в майбутньому? Чи вистачить

терпіння у жінок, особливо освіченого, фрустрованого молодого покоління? Чи можливі радикальніші форми протесту, якщо поступова зміна виявиться неможливою?

Політична емансипація жінок в арабському регіоні не є ізольованою проблемою – вона нерозривно пов'язана з демократизацією, правами людини, економічним розвитком, екологічною стійкістю. Суспільства, що виключають половину населення з політики, втрачають таланти, перспективи, легітимність. Емансипація жінок не є "жіночим питанням" – це питання справедливості та ефективності для всього суспільства.

Майбутнє не є заздалегідь визначеним. Воно залежить від рішень, що приймаються зараз, від балансу сил між прогресивними та консервативними силами, від готовності жінок продовжувати боротьбу попри репресії та розчарування, від здатності міжнародної спільноти підтримувати, не домінуючи, від можливості чоловіків побачити гендерну рівність як їхній власний інтерес. Є підстави для обережного оптимізму – демографічні зміни, урбанізація, освіта, технології, економічні трансформації створюють можливості. Але є й величезні виклики – авторитаризм, конфлікти, економічні кризи, консервативна мобілізація, міжнародне лицемірство. Найбільш реалістичним є сценарій тривалої, нерівномірної, суперечливої боротьби без гарантованого результату. Але історія показує, що зміни можливі, якщо є воля, організованість, стратегічність та наполегливість. Жінки арабського світу довели свою сміливість та витривалість. Питання в тому, чи дозволять їм структури влади трансформувати цю сміливість у реальну політичну суб'єктність.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження політичної участі жінок в арабських країнах дозволяє зробити низку важливих висновків, що мають як теоретичне, так і практичне значення. Ця робота прагнула вийти за межі спрощених наративів про "пригнічених мусульманських жінок" чи "неминуний прогрес модернізації", натомість запропонувавши комплексний, контекстуально чутливий аналіз складної реальності, де співіснують формальні досягнення та реальні обмеження, історичні традиції та сучасні трансформації, внутрішній опір та зовнішній тиск.

Аналіз історичних періодів виявив, що сучасне становище жінок в арабському світі не є результатом "віковичного ісламського пригнічення", а продуктом складної історичної траєкторії з періодами як відносного прогресу, так і регресу. Доісламська Аравія знала жінок-лідерок та поетес, рання ісламська історія включала жінок, що брали участь у релігійній та політичній діяльності, а колоніальний період парадоксально став каталізатором жіночого активізму через національно-визвольні рухи. Це спростовує есенціалістські твердження про культурну чи релігійну "несумісність" із гендерною рівністю.

Водночас дослідження показало, що патріархальні структури мають глибоке історичне коріння та були зміцнені різними історичними процесами: консолідацією патріархальних інтерпретацій ісламського права в середньовічний період, колоніальним втручанням, що інструменталізувало права жінок для виправдання окупації та викликало захисну консервативну реакцію, постколоніальними авторитарними режимами, що використовували "традицію" для легітимації контролю. Отже, сучасні обмеження є історично сконструйованими, а не природними чи неминучими, що означає їх потенційну трансформовуваність.

Роль релігії виявилася більш амбівалентною, ніж часто стверджується. Іслам не є монолітним бар'єром для жіночої емансипації – існує величезна

різноманітність інтерпретацій, від найконсервативніших салафітських до прогресивних ісламсько-феміністських. Проблема не в текстах як таких, а в тому, хто має владу їх інтерпретувати та нав'язувати свою інтерпретацію через державні, правові, освітні інституції. Монополія консервативного чоловічого духовенства на релігійний авторитет є політичною, а не теологічною даністю. Водночас дослідження визнало, що релігійна легітимація патріархату має потужний вплив у суспільствах, де релігія є центральним елементом ідентичності, що робить дискурсивну боротьбу за інтерпретацію критично важливою.

Аналіз сучасного становища виявив фундаментальний парадокс: формальні досягнення в нормативно-правовій сфері та інституційному представництві не трансформуються автоматично в реальну політичну владу жінок. Більшість арабських країн проголосили конституційну рівність, ратифікували міжнародні конвенції, запровадили квоти, мають жінок у парламентах та урядах. За деякими показниками регіон демонструє прогрес – Алжир, Туніс, ОАЕ мають понад 25-30% жінок у національних парламентах чи урядах, що перевищує багато західних демократій.

Проте якісний аналіз розкриває обмеженість цих досягнень. Конституційні гарантії рівності нівелюються застереженнями про "відповідність шариату", що дозволяє зберігати дискримінаційне законодавство в сімейних кодексах, громадянстві, кримінальному праві. Застереження до міжнародних конвенцій підривають їхню сутність. Квоти забезпечують кількісне представництво, але часто призводять до токенізму – жінки присутні, але пасивні, лояльні партійному чи режимному керівництву, не мають реального впливу на рішення. Високі показники представництва в авторитарних режимах є декоративними, оскільки самі інституції (парламенти, уряди) мають обмежену владу порівняно з президентами, королями, військовою верхівкою, службами безпеки.

Регіональний аналіз виявив відсутність єдиної "арабської моделі". Три субрегіони демонструють кардинально різні патерни. Затока з абсолютними монархіями та нафтовими багатствами практикує "керовану емансипацію згори" – реформи як проект еліт без демократизації, жінки як "витрина модернізації" для міжнародної спільноти, відсутність автономних жіночих рухів. Магриб з французькою колоніальною спадщиною та відносно урбанізованими суспільствами досяг найвищих формальних показників завдяки квотам, але під авторитарним контролем, з величезними відмінностями між Тунісом (острів прогресу) та Лівією (гуманітарна катастрофа). Машрик, розділений конфліктами та нестабільністю, показує, що війна руйнує всі досягнення, а виживання домінує над правами.

Ця регіональна диференціація підтверджує, що становище жінок визначається не абстрактною "арабською культурою" чи "ісламом взагалі", а конкретною конфігурацією політичного режиму, економічної структури, історичної траєкторії, соціальних норм, міжнародного контексту в кожній країні. Саудівська жінка та туніська жінка живуть у настільки різних реальностях, що узагальнення про них як про "арабських жінок" є аналітично непродуктивним.

Структурний аналіз перешкод виявив, що бар'єри для політичної емансипації жінок не є розрізненим набором проблем, а системою взаємопов'язаних обмежень на кількох рівнях – політичному, економічному, соціокультурному, міжнародному. Ці бар'єри підсилюють один одного, створюючи замкнене коло: авторитаризм зберігає економічну нерівність, економічна залежність обмежує політичну автономію жінок, відсутність політичної участі перешкоджає законодавчим змінам, культурні норми легітимізують виключення, а міжнародне лицемірство дозволяє режимам уникати відповідальності.

Серед усіх бар'єрів авторитаризм функціонує як мета-перешкода, що деформує всі інші виміри. Авторитарні режими за визначенням не толерують

автономних політичних акторів, включаючи жіночі рухи. Вони можуть надавати косметичні реформи для легітимації та міжнародного іміджу, але репресують справжній низовий активізм. "Державний фемінізм" – риторична підтримка прав жінок паралельно з репресіями проти незалежних активісток – є поширеним патерном від Саудівської Аравії до Єгипту. Без трансформації авторитарних режимів у справді демократичні системи всі інші зміни залишатимуться поверхневими.

Економічна маргіналізація жінок – найнижча економічна участь у світі, гендерний розрив в оплаті та власності, обмежений доступ до капіталу – безпосередньо перекладається в політичне виключення. Політика вимагає ресурсів, часу, мереж, що недоступні економічно залежним жінкам. Водночас парадокс полягає в тому, що високі показники освіти не трансформуються автоматично в політичну участь без економічної незалежності та культурної трансформації.

Культурні норми виявилися найбільш стійкими до змін, оскільки відтворюються через численні механізми соціалізації. Концепція честі, патріархальні уявлення про "належні" ролі, релігійний дискурс створюють психологічний тиск, що змушує багатьох жінок самоцензуруватися навіть за відсутності формальних заборон. Але критично важливо розуміти, що культура не існує ізольовано – вона активно використовується політичними силами для виправдання статус-кво.

Конфлікти створюють специфічний контекст катастрофи для прав. Сирія, Ірак, Лівія, Ємен, Палестина показують, що війна не просто "відкладає" гендерну рівність – вона активно руйнує досягнення, мілітаризує суспільство, використовує сексуальне насильство як зброю, виключає жінок з мирних переговорів. Без миру та стабільності гендерна рівність є недосяжною.

Дослідження виявило складну динаміку між зовнішніми та внутрішніми агентами змін. Міжнародні організації відіграють важливу, але обмежену роль. Вони надають ресурси, встановлюють норми, здійснюють моніторинг, але

їхній вплив обмежений відсутністю примусових механізмів, геополітичними пріоритетами держав, ризиком неоколоніальної риторики. Західні країни демонструють вопіюче лицемірство – риторично підтримують права жінок, але продають зброю Саудівській Аравії, співпрацюють з єгипетським авторитарним режимом, використовували права жінок для виправдання військових інтервенцій в Афганістані та Іраку, що дискредитувало саму ідею гендерної рівності.

Справжніми агентами змін є внутрішні актори – жіночі рухи та організації громадянського суспільства. Попри репресії, фрагментацію, ресурсні обмеження, звинувачення в "зраді культури", ці жінки продовжують боротьбу, використовуючи різноманітні стратегії: правову адвокацію, масову мобілізацію, надання послуг, дискурсивну боротьбу за переосмислення релігійних та культурних наративів, транснаціональні зв'язки, нові медіа. Успішні кейси – туніська боротьба за конституційну рівність, марокканська реформа Мудавани, йорданська кампанія проти marry-your-rapist law – демонструють, що зміни можливі за умови єдності руху, стратегічного використання політичних можливостей, легітимного фреймінгу вимог, коаліцій з союзниками.

Аналіз перспектив відкинув як наївний оптимізм про неминучий прогрес, так і безнадійний песимізм. Майбутнє не є заздалегідь визначеним – можливі різні сценарії залежно від балансу сил та рішень, що приймаються зараз. Демографічні зміни (молодіжний бульдж, урбанізація, трансформація сімейних структур), економічні трансформації (диверсифікація, цифрова економіка), технологічні можливості (соціальні мережі як інструмент мобілізації) створюють потенціал для змін. Водночас величезні виклики залишаються – стійкість авторитаризму, поглиблення конфліктів, економічні кризи, консервативна мобілізація, кліматична криза.

Найбільш реалістичним є сценарій інкрементального, нерівномірного прогресу з продовженням боротьби. Прогрес в одних країнах співіснуватиме з

регресом в інших, досягнення в одних сферах – зі стагнацією в інших. Це довготривала боротьба без гарантованого результату, але історія показує, що зміни можливі, коли є воля, організованість та наполегливість.

Найважливішим досягненням цього дослідження є деконструкція есенціалістських наративів про "арабських жінок" та "ісламську культуру" як монолітні, статичні категорії. Робота показала, що немає єдиної "арабської моделі" політичної участі жінок, що іслам не є неминучим бар'єром, що культура не є незмінною даністю, а історично сконструйованою та політично інструменталізованою. Становище жінок визначається не есенціалізованою "культурою" чи "релігією", а конкретними політичними режимами, економічними структурами, історичними траєкторіями, соціальними практиками, міжнародним контекстом.

Робота також визнала агенсу жінок – вони не є пасивними жертвами пригнічення, що чекають на "порятунок" ззовні, а активними агентами змін з власними стратегіями, організаціями, досягненнями. Історія жіночого активізму в арабському світі простягається понад століття, і сучасні феміністки продовжують цю традицію, адаптуючи її до нових контекстів.

Нарешті, робота виявила фундаментальну суперечність сучасного етапу: розрив між формальними досягненнями та реальною владою. Це не просто "культурний лаг" між законами та практиками, що зникне з часом, а структурна проблема, пов'язана з авторитаризмом, економічною нерівністю, патріархальними нормами, міжнародним лицемірством. Подолання цього розриву вимагає не косметичних реформ, а системної трансформації.

Результати дослідження мають практичне значення для різних акторів. Для міжнародних організацій та донорів – розуміння, що ефективна підтримка вимагає поваги до автономії місцевих акторів, чутливості до контексту, уникнення неокolonіальної риторики, послідовного тиску на авторитарні режими без подвійних стандартів. Для арабських держав – усвідомлення, що справжня модернізація неможлива без демократизації та гендерної рівності,

що косметичні реформи не створюють стійкого розвитку. Для жіночих рухів – стратегічне розуміння важливості єдності, фреймінгу, використання політичних можливостей, будування коаліцій. Для дослідників – методологія комплексного, контекстуально чутливого аналізу, що уникає як есенціалізму, так і наївного універсалізму.

На теоретичному рівні робота вносить вклад у кілька дебатів. Вона піддає критиці спрощені версії модернізаційної теорії, демонструючи, що економічний розвиток не веде автоматично до гендерної рівності. Вона вносить нюанси в дебати про іслам і гендер, показуючи різноманітність інтерпретацій та важливість того, хто контролює релігійний авторитет. Вона підтверджує інтерсекційний підхід, демонструючи, що гендер не може аналізуватися ізольовано від класу, регіону, релігії, етнічності. Вона підкреслює важливість агентності жінок проти віктимізуючих наративів. Вона наголошує на централітеті політичного режиму – авторитаризму vs демократії – для гендерної політики.

Це дослідження має певні обмеження. Регіональний масштаб неминуче призводить до узагальнень, що маскують внутрішню різноманітність кожної країни. Більш детальні кейс-стаді окремих країн могли б виявити додаткові нюанси. Фокус на формальній політиці (парламенти, уряди, закони) може недооцінювати неформальні форми політичної участі жінок на низовому рівні, в громадах, соціальних рухах. Обмежена увага до економічних процесів, міграції, діаспори залишає простір для подальших досліджень.

Перспективні напрями майбутніх студій включають: поглиблені кейс-стаді окремих країн з якісними методами (інтерв'ю з активістками, етнографія жіночих організацій); порівняльні дослідження ефективності різних квотних систем та їхнього впливу на реальну владу жінок; аналіз впливу нових технологій та соціальних мереж на жіночий активізм; дослідження ролі діаспори в транснаціональних жіночих рухах; вивчення чоловічої маскулінності та її трансформації як необхідної умови гендерної рівності;

аналіз впливу кліматичних змін на гендерні відносини в регіоні; вивчення жіночої участі в постконфліктній відбудові; дослідження економічних аспектів жіночої емансипації та зв'язку між економічною та політичною участю.

Політична емансипація жінок в арабському регіоні є незавершеним проектом, що вимагає тривалої боротьби на кількох фронтах одночасно. Це боротьба не лише за "жіночі права", а за демократизацію, права людини, соціальну справедливість, сталий розвиток для всього суспільства. Суспільства, що виключають половину населення з політичного життя, втрачають таланти, легітимність, ефективність. Емансипація жінок є не розкішшю чи "західним імпортом", а необхідністю для справедливого та процвітаючого майбутнього.

Жінки арабського світу довели свою сміливість, витривалість, креативність у боротьбі за свої права попри величезні перешкоди. Від піонерок початку ХХ століття до сучасних активісток, що ризикують свободою в авторитарних режимах, вони демонструють, що зміни можливі, коли є воля та організованість. Питання не в тому, чи здатні жінки до політичного лідерства – історія та сучасність доводять, що так. Питання в тому, чи дозволять їм структури влади реалізувати цей потенціал.

Це дослідження прагнуло внести вклад у розуміння цієї складної реальності, уникаючи як орієнталістських стереотипів, так і некритичного релятивізму, визнаючи як досягнення, так і обмеження, як можливості, так і загрози. Майбутнє залишається відкритим, і саме від рішень, що приймаються зараз різними акторами – жінками-активістками, державами, міжнародною спільнотою, суспільствами – залежатиме, чи стане наступне століття епохою справжньої гендерної рівності в арабському світі, чи боротьба триватиме ще довго. Але одне є певним: ця боротьба продовжиться, оскільки прагнення до свободи, гідності та рівності є універсальним і незгасимим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Mernissi F. Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society. Bloomington: Indiana University Press, 1987. 194 p.
2. Mernissi F. The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam. New York: Basic Books, 1991. 228 p.
3. Ahmed L. Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate. New Haven: Yale University Press, 1992. 296 p.
4. Sakr N. Women and Media in the Middle East: Power through Self-Expression. London: I.B. Tauris, 2004. 256 p.
5. Kandiyoti D. Bargaining with Patriarchy. Gender and Society. 1988. Vol. 2. No. 3. P. 274-290.
6. Badran M. Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences. Oxford: Oneworld Publications, 2009. 416 p.
7. El Saadawi N. The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World. London: Zed Books, 2007. 240 p.
8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. United Nations, 1979. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
9. United Nations Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security, 2000.
10. UN Women Annual Report 2023-2024. New York: UN Women, 2024. 84 p.
11. Statistical Yearbook 2023. Central Agency for Public Mobilization and Statistics, Egypt, 2023.
12. Women in National Parliaments. Inter-Parliamentary Union Database. URL: <https://www.ipu.org/women-in-parliament>
13. Global Gender Gap Report 2024. Geneva: World Economic Forum, 2024. 456 p.

14. Karman T. Women, Peace and Revolution: Selected Speeches. Sana'a: Yemen Times Publishing, 2013. 198 p.
15. Sharawy H. Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist. London: Virago Press, 1986. 256 p.
16. Zein ed-Din N. Unveiling and Veiling: Lectures and Views on the Liberation of Women in the Islamic World. Beirut, 1928.
17. Al-Qaradawi Y. The Status of Women in Islam. Cairo: Islamic Inc. Publishing, 2005. 189 p.
18. Wadud A. Quran and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective. New York: Oxford University Press, 1999. 118 p.
19. Baron B. The Women's Awakening in Egypt: Culture, Society, and the Press. New Haven: Yale University Press, 1994. 258 p.
20. Charrad M. M. States and Women's Rights: The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco. Berkeley: University of California Press, 2001. P. 219-233.
21. Brand L. Women, the State, and Political Liberalization: Middle Eastern and North African Experiences. New York: Columbia University Press, 1998. P. 100-128.
22. Helie-Lucas M. The Preferential Symbol for Islamic Identity: Women in Muslim Personal Laws. Women Living Under Muslim Laws. 1994. P. 12-23.
23. Shehadeh L. Women and War in Lebanon. Gainesville: University Press of Florida, 1999. 187 p.
24. Beijing Declaration and Platform for Action. Fourth World Conference on Women. UN Doc. A/CONF.177/20, 1995.
25. Al-Mughni H. Women in Kuwait: The Politics of Gender. London: Saqi Books, 2001. 228 p.
26. Inter-Parliamentary Union. Women in National Parliaments: Historical Data. URL: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif-arc.htm>

27. Saudi Arabia appoints first female members to Shura Council. BBC News. 11 January 2013. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-20989399>
28. Saudi Arabia: Women Vote for First Time. Human Rights Watch. 12 December 2015. URL: <https://www.hrw.org/news/2015/12/12/saudi-arabia-women-vote-first-time>
29. Dahlerup D., Hilal Z., Kalandadze N., Kandawasvika-Nhundu R. Atlas of Electoral Gender Quotas. Stockholm: International IDEA, 2013. P. 42.
30. Anderson L. Demystifying the Arab Spring. Foreign Affairs. 2011. Vol. 90. No. 3. P. 2-7.
31. Hafez S. No Longer a Bargain: Women, Masculinity, and the Egyptian Uprising. American Ethnologist. 2012. Vol. 39. No. 1. P. 37-42.
32. Tunisia to allow Muslim women to marry non-Muslims. BBC News. 15 September 2017. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-41278610>
33. Tadros M. Women in Revolt: Gender, Religion and Agency in Egypt's Revolutionary Moment. Journal of International Women's Studies. 2013. Vol. 14. No. 3. P. 31-45.
34. Pratt N. The Gender Logics of Resistance to the "War on Terror": Constructing Sex-Gender Difference through the Erasure of Patriarchy in the Middle East. Third World Quarterly. 2013. Vol. 34. No. 10. P. 1821-1836.
35. Syrian Women's Advisory Board. Recommendations for the UN-Facilitated Syrian-Led Political Process. UN Women, 2016. 28 p.
36. UAE government announces new ministerial portfolios. The National. 2016. URL: <https://www.thenationalnews.com/uae/government/uae-government-announces-new-ministerial-portfolios-1.187853>
37. Women now hold half of ministerial positions in UAE cabinet. The National. 2020. URL: <https://www.thenationalnews.com/uae/government/women-now-hold-half-of-ministerial-positions-in-uae-cabinet-1.977127>
38. Saudi Arabia Allows Women to Travel Without Male Guardian's Approval. The New York Times. 2019. URL:

<https://www.nytimes.com/2019/08/01/world/middleeast/saudi-arabia-women-travel-passport.html>

39. Saudi Arabia Appoints First Female Ambassador. Al Arabiya. 5 April 2023.
40. UN Women. The Shadow Pandemic: Violence against women during COVID-19. 2020. URL: <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19>
41. Tunisia: President's Power Grab Threatens Rights. Human Rights Watch. 27 July 2021. URL: <https://www.hrw.org/news/2021/07/27/tunisia-presidents-power-grab-threatens-rights>
42. Ahmed L. Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate. New Haven: Yale University Press, 1992. P. 41-63.
43. The Quran. Translation by M.A.S. Abdel Haleem. Oxford: Oxford University Press, 2004. Surah 4:7, 4:11-12, 4:3.
44. Sahih al-Bukhari. Book 88, Hadith 219. URL: <https://sunnah.com/bukhari:7099>
45. Mernissi F. The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam. New York: Basic Books, 1991. P. 49-81.
46. Al-Azhar Fatwa on Women in Leadership. Al-Ahram Weekly, 2004.
47. Saudi Arabia Allows Women to Join Armed Forces. BBC News, 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42826489>
48. Wadud A. Inside the Gender Jihad: Women's Reform in Islam. Oxford: Oneworld Publications, 2006. 306 p.
49. Bristol-Rhys J. Emirati Women: Generations of Change. London: Hurst, 2010. 272 p.
50. Sakr N. Women and Media in the Middle East: Power through Self-Expression. London: I.B. Tauris, 2004. P. 1-23.
51. Joseph S. Gender and Family in the Arab World. Damascus: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. P. 11-28.
52. Rabbat N. The Courtyard House: From Cultural Reference to Universal Truth. The Courtyard House / ed. by N. AlSayyad. London: Routledge, 2006. P. 63-77.

53. Egyptian MP: Women Cannot be Presidents Due to Hormonal Changes. Egypt Independent, 2016.
54. UN Women. Harmful Practices: Honour Killings. 2015. URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/faqs/types-of-violence>
55. Lebanon Abolishes 'Rape Law'. Human Rights Watch, 2017. URL: <https://www.hrw.org/news/2017/08/22/lebanon-rape-law-repealed>
56. Sakr N. Women and Media in the Middle East: Power through Self-Expression. London: I.B. Tauris, 2004. P. 45-68.
57. UN Women. Engaging Men and Boys in Gender Equality. 2014. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2014/10/engaging-men>
58. UNESCO Institute for Statistics. Adult Literacy Rate: MENA Region 1990-2020. Montreal, 2021.
59. Constitution of Tunisia, 2014. Articles 21, 1, 46.
60. The Basic Law of Governance, Saudi Arabia, 1992. URL: <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance>
61. Constitution of the Arab Republic of Egypt, 2014. Articles 11, 2, 7. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf
62. Constitution of the Kingdom of Morocco, 2011. Articles 19, 3, 41. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011.pdf
63. Saudi women vote for the first time. BBC News. 12 December 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35082219>
64. International IDEA. The Quota Project: Global Database of Quotas for Women. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas>
65. Inter-Parliamentary Union. Women in Parliament: Algeria. URL: <https://data.ipu.org/node/42/elections>

66. UN Women. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). Status of Ratification. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/states.htm>
67. UN Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security, 2000. UN Doc. S/RES/1325.
68. UN Sustainable Development Goals. Goal 5: Achieve gender equality. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal5>
69. Nawaat. Violence against women: New Tunisian law in effect, will it be effective? URL: [Violence against women: New Tunisian law in effect, will it be effective? – Nawaat](#)
70. Egypt: National Strategy for the Empowerment of Egyptian Women 2030. National Council for Women, 2017.
71. IPU. Historical Data on Women in Parliaments: Arab Region 1997-2024. URL: <https://data.ipu.org>
72. Kinninmont J. Future Trends in the Gulf. Chatham House Report, 2015. P. 45-48. URL: [20150218FutureTrendsGCCKinninmont.pdf](#)
73. Moghadam V., Haghighatjoo F. Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East. 2013. URL: [51c8b071c16fb.pdf](#)
74. Algeria Parliamentary Elections 2021. IFES Election Guide. URL: <https://www.electionguide.org>
75. Egypt reinstates Senate with limited powers. Middle East Monitor. 18 August 2020.
76. Charrad M., Zarrugh A. Equal or Complementary? Women in the New Tunisian Constitution after the Arab Spring. Journal of North African Studies. 2014. Vol. 19. No. 2. P. 230-243.
77. Jordanian parliament repeals 'marry the rapist' law. Talk-N West TN. 19 February.2025. URL: [Jordanian parliament repeals 'marry the rapist' clause - Talk-N West TN](#)

78. Bouandel Y., Zoubir Y. Algeria's Elections: The Prelude to Democratization? Third World Quarterly. 1998. Vol. 19. No. 2. P. 177-190.
79. UAE Government Portal. Cabinet Members. 2024. URL: <https://u.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/government-of-future/cabinet>
80. Morocco king appoints ministers. Middle East Monitor. 8 October 2021 .URL: [Morocco king appoints ministers – Middle East Monitor](#)
81. Lebanon appoints first female defence minister in Arab World. Middle East Monitor. 22 January 2020. URL: [Lebanon appoints first female defence minister in Arab World – Middle East Monitor](#)
82. Saudi Arabia: Women Vote for First Time. Human Rights Watch. 12 December 2015.
83. Tunisia: Historic Municipal Elections. UN Women press release. 7 May 2018.
84. Saudi Arabia appoints first female judges. BBC News. 20 February 2021.
85. UAE Permanent Mission to the UN. Ambassador Profile. URL: <https://www.un.int/uae>
86. UAE appoints first female Brigadier General. Gulf News. 2016.
87. Ramzy N. Media Representation of Women Politicians in Egypt. Arab Media & Society. 2012. Issue 16.
88. Krook M. L. Violence Against Women in Politics. Journal of Democracy. 2017. Vol. 28. No. 1. P. 74-88.
89. Libya: Activist Killings Continue with Impunity. Human Rights Watch. 2014.
90. Moghadam V. M. Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East. 3rd ed. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2013. 396 p.
91. World Bank. Women, Business and the Law 2024: The Middle East and North Africa. Washington, DC: World Bank Group, 2024. URL: <https://wbl.worldbank.org/en/wbl>
92. Human Rights Watch. "Boxed In": Women and Saudi Arabia's Male Guardianship System. New York: HRW, 2016. URL:

<https://www.hrw.org/report/2016/07/16/boxed/women-and-saudi-arabias-male-guardianship-system>

93. Al-Rasheed M. A Most Masculine State: Gender, Politics and Religion in Saudi Arabia. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 339 p.
94. Federal National Council, UAE. Electoral System. URL: <https://www.fnc.gov.ae>
95. Inter-Parliamentary Union. Kuwait: Elections to the National Assembly. URL: <https://data.ipu.org>
96. UNESCO Institute for Statistics. Literacy Rates: North Africa, 2023.
97. Inter-Parliamentary Union. Women in Parliaments: Maghreb Region, 2024.
98. Charrad M., Zarrugh A. Equal or Complementary? Women in the New Tunisian Constitution. JNAS. 2014. Vol. 19. No. 2. P. 230-243.
99. Tunisia: Historic Municipal Elections. UN Women. 7 May 2018.
100. Tunisia: Law on Elimination of Violence against Women. Law No. 2017-58.
101. Tunisia lifts ban on Muslim women marrying non-Muslims. The Guardian. 15 September 2017.
102. Morocco: Electoral Law and Quota System. NDI Report, 2011.
103. Constitution of Morocco, 2011. Article 19.
104. Algeria: Electoral Law of 2012. Official Gazette.
105. Helie-Lucas M. Algerian Women's Struggle. Opening the Gates / ed. by Badran & Cooke. Indiana UP, 2004. P. 104-114.
106. Gaddafi's sex crimes exposed. CNN. 24 October 2011.
107. Libya Parliamentary Elections 2012. Carter Center Report.
108. Langohr V. "This Is Our Square": Fighting Sexual Assault at Cairo Protests. MERIP. 2013. No. 268. P. 18-25.
109. Egypt Constitution 2014. Article 10, 11.
110. Egypt Parliament: Women Representation 2024. IPU Database.
111. Queen Rania of Jordan. Official Website. URL: <https://www.queenrania.jo>
112. Jordan Electoral Law. Law No. 6 of 2016.
113. Lebanon appoints first female defense minister. Al Jazeera. 31 January 2019.

114. Lebanon's Economic Crisis. World Bank Report, 2021.
115. Palestine Legislative Council. Elections 2006. Final Report.
116. Iraq Constitution 2005. Article 49.
117. UN Commission of Inquiry on Syria. "They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis. 2016. 40 p.
118. Nadia Murad - Nobel Prize Biography. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2018/murad/biographical/>
119. Iraq: Women in Parliament. IPU, 2024.
120. Inter-Parliamentary Union. Women in National Parliaments: Arab Countries. 2024. URL: <https://www.ipu.org/women-in-parliament>
121. World Bank. Labor Force Participation Rate, Female (% of female population ages 15+) – Middle East & North Africa. 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS?locations=ZQ>
122. ILO. Global Wage Report 2020-21: Wages and Minimum Wages in the Time of COVID-19. Geneva: International Labour Organization, 2020. P. 78-82.
123. World Bank Group. Women, Business and the Law 2023. Washington DC: World Bank, 2023. P. 45.
124. UN Human Rights Council. "They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis. Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. UN Doc. 2016. 40 p.
125. Syrian Women's Advisory Board. Women's Political Participation in the Peace Process. UN Women, 2017. P. 8.
126. International Center for Not-for-Profit Law. Civic Freedom Monitor: Middle East and North Africa. 2023. URL: <https://www.icnl.org/resources/civic-freedom-monitor>
127. UN Women. About UN Women. URL: <https://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women>
128. UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Concluding observations on periodic reports of Arab States, 2010-2023.

129. World Bank. Gender Equality and Development: World Development Report 2012. Washington, DC: World Bank, 2011. 458 p.
130. Abu-Lughod L. Do Muslim Women Need Saving? Cambridge: Harvard University Press, 2013. P. 35-67.
131. Charrad M., Zarrugh A. Equal or Complementary? Women in the New Tunisian Constitution after the Arab Spring. Journal of North African Studies. 2014. Vol. 19. No. 2. P. 230-243.
132. Radsch C., Khamis S. In Their Own Voice: Technologically Mediated Empowerment among Young Arab Women. Feminist Media Studies. 2013. Vol. 13. No. 5. P. 881-890.
133. UN Women. HeForShe Campaign. URL: <https://www.heforshe.org>
134. UN Economic and Social Commission for Western Asia. Arab Youth: Demographic Trends and Challenges. Beirut: ESCWA, 2019. 52 p.
135. UN Population Division. World Population Prospects 2024: Fertility Trends in MENA Region.
136. Saudi Vision 2030. Women's Empowerment Program. Official document, 2016.
137. IPCC. Climate Change 2021: Regional Impacts – Middle East and North Africa. Cambridge University Press, 2021. P. 234-289.

ДОДАТКИ

**Право інтелектуальної власності та його захист.
Інформаційне право. Інформаційні технології**

Мазепа Світлана

ВИКРАДЕННЯ ОБЛІКОВИХ ДАНИХ У 2025: ТЕХНІКИ, ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ, ЗАХИСТ.....	54
--	----

Ричка Денис Олегович

ПРАВА ЛЮДИНИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ.....	57
--	----

Шебаніч Діана Миколаївна, Тріфонов Дмитро Андрійович

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.....	63
---	----

Історія становлення української державності

Ухач Василь Зіновійович, Ухач Олександра Василівна,

Ухач Володимир Васильович

ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ Д. ДОНЦОВА НА ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ.....	66
---	----

Історія країн світу та міжнародні відносини

Бенеда Вікторія Миколаївна

НІШЕВА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	71
--	----

Лимар Валерія Валеріївна, Благодир Віталій Олегович

РОЛЬ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	74
---	----

Мельник Катерина Олегівна

КВОТНА СИСТЕМА ПРЕДСТАВНИЦТВА ЖІНОК У ПАРЛАМЕНТАХ АРАБСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ЙОРДАНІЇ ТА ЛІВАНУ.....	76
---	----

КВОТНА СИСТЕМА ПРЕДСТАВНИЦТВА ЖІНОК У ПАРЛАМЕНТАХ АРАБСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ЙОРДАНІЇ ТА ЛІВАНУ

*Мельник Катерина Олегівна,
студентка, Донецький національний
університет імені Василя Стуса*

*Науковий керівник: Лимар Валерія Валеріївна,
доктор економічних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/go=full_article&id=4247

Постановка проблеми. Низький рівень політичної участі жінок залишається однією з ключових проблем демократизації арабських суспільств. Квотні системи представництва розглядаються як потенційний механізм подолання структурних бар'єрів для входження жінок у політичну сферу. Порівняльний аналіз досвіду країн з різними підходами до квотування дозволяє оцінити ефективність цього інструменту та виявити оптимальні моделі для регіону.

Актуальність теми обумовлена зростаючою увагою міжнародної спільноти до питань гендерної рівності в політиці та необхідністю досягнення цілей сталого розвитку №5 щодо гендерної рівності. В контексті політичних трансформацій у арабському світі досвід Йорданії та Лівану набуває особливого значення як приклад контрастних стратегій: законодавчого квотування проти ринкового підходу до політичної конкуренції.

Метою цього дослідження є порівняльний аналіз ефективності квотних систем представництва жінок у парламентах Йорданії та Лівану, визначення факторів успіху та невдач різних підходів до забезпечення гендерного балансу, а також оцінка впливу квотування на якість політичного представництва та законодавчого процесу.

Аналіз йорданської моделі демонструє поступовий прогрес через законодавче квотування. Запроваджена у 2001 році система зарезервованих місць зазнала кількох трансформацій: від початкових 6 місць до 18 місць у 2024 році, що становить 18,6% від загальної кількості депутатських мандатів [1]. Закон 2024 року також запровадив обов'язкове правило, згідно з яким кожна третя позиція в партійних

списках повинна належати жінці, що створює додаткові можливості для конкурентного обрання поза квотою [2].

Результати йорданського досвіду показують стабільність жіночого представництва: з 2001 року жодні вибори не залишили парламент без жінок-депутаток, що контрастує з попереднім періодом нерегулярної присутності. Проте варто відзначити, що квотні депутатки часто сприймаються як "менш легітимні" порівняно з обраними у відкритій конкуренції.

Ліванський досвід демонструє протилежну модель. Незважаючи на регулярні ініціативи громадських організацій та міжнародних донорів щодо запровадження 30% квоти, країна залишається без законодавчо закріпленої системи гендерного квотування. Результати виборів 2018 року показали драматичність ситуації: з 113 жінок-кандидаток (що становило 12% від усіх кандидатів) до парламенту потрапило лише 6 жінок, або 4,7% від складу палати [3; 4]. Аналіз причин неуспіху ліванських жінок-політиків виявляє системні перешкоди: домінування сімейно-клієнтелістських мереж, конфесійну структуру виборчої системи та відсутність фінансових ресурсів для ведення виборчих кампаній. Особливо показовим є той факт, що більшість обраних жінок є родичками впливових політичних діячів, що свідчить про збереження патріархальної логіки успадкування влади.

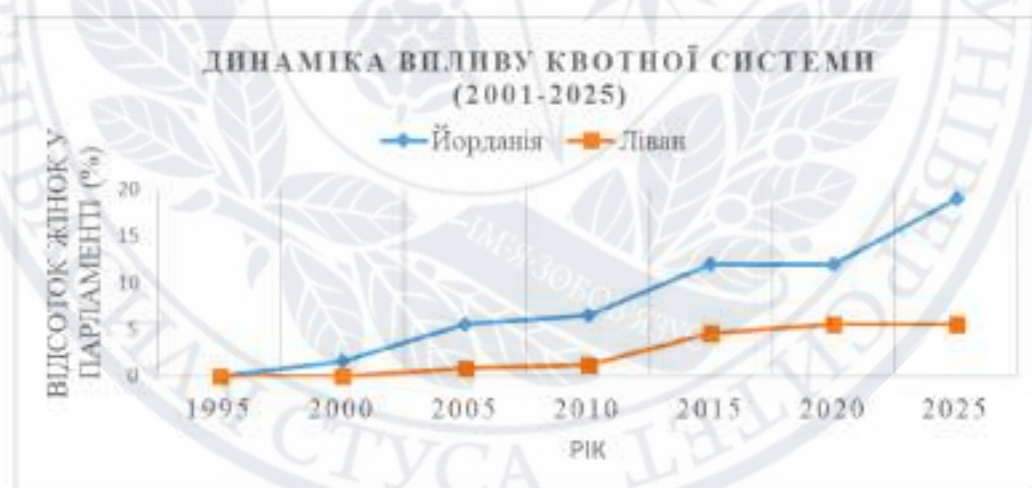

Рисунок 2 – Динаміка впливу квотної системи.

Джерело: складено автором на основі [1].

Порівняльний аналіз ефективності двох підходів показує кількісні переваги квотної системи. Йорданія посідає 129 місце у світовому рейтингу жіночої політичної влади, тоді як Ліван знаходиться на 174

позиції з 190 країн. За даними Міжпарламентського союзу, рівень жіночого представництва в Йорданії (12%) у три рази вищий, ніж у Лівані (4,7%) [1].

Проте присутні складнощі обох моделей. Йорданські депутатки-«квотниці» часто фокусуються на «жіночих» питаннях (освіта, здоров'я, соціальна допомога), рідко ініціюючи системні реформи. Ліванські жінки-депутатки, обрані у конкурентній боротьбі, демонструють більшу політичну незалежність, але їхня мала кількість обмежує можливості впливу.

Висновки. Квотна система представництва жінок у Йорданії забезпечує стабільне мінімальне представництво жінок у парламенті, але не гарантує їхнього субстантивного політичного впливу. Ліванський підхід, що покладається на природну конкуренцію, призводить до критично низького представництва жінок, що суперечить принципам демократичного урядування. Оптимальною моделлю для арабських країн може стати поєднання обов'язкового квотування з заходами щодо підвищення політичної конкурентоспроможності жінок: фінансування кампаній, навчальні програми та зміни у партійних культурах. Досвід обох країн підтверджує, що формальні інститути самі по собі недостатні для досягнення гендерної рівності без трансформації соціокультурних норм та політичної культури.

Список використаних джерел:

1. Women's Political Participation Database // Inter-Parliamentary Union. URL: <https://data.ipu.org/women-ranking>
2. Elections in the Hashemite Kingdom of Jordan: 2024 Parliamentary Elections // IFES – The International Foundation for Electoral Systems. URL: <https://www.ifes.org/tools-resources/faqs/elections-hashemite-kingdom-jordan-2024-parliamentary-elections>
3. Women are the Catalysts for Change in Lebanon // Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/women-are-catalysts-change-lebanon>
4. Party quotas In Lebanon: The best way to empower women politically // Hivos. 2018. July 20. URL: <https://hivos.org/party-quotas-in-lebanon-the-best-way-to-empower-women-politically/>